

A.T.V.

160

 BIGAREN
EUSKALEGUNETAKO
ITZALDIAK

GAUBEKA'ren irafkolea.

‰ Bermeo. — (Bizkaya). ‰

160

Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak

N. - 3299
R. - 162

A.T.V.
160

BIGAREN EUSKALEGUNETAKO ITZALDIAK DONEZTEBE-N

1923-garen Irailean ospatuak

IRARKOLEA

IMPRENTA

GAUBEKA

Bermeo.

1926

Bizcaya.

BIGAREN
EUSKAL EGUINETAKO
ITZALDIAK
DONETEBE-N

1923-24ko irailaren ospakizuna

LIBRARY OF THE
BASQUE MUSEUM
BILBAO
1923-24

ARKIBIDEA

Euskal-egunak eta Euskal-jaiak Doneztebe'n, INTZA'Ŕ DAMASO	
An., O. M. C.	VII
EGUSKITZA Euskaltzain jaunaren itzaldia.	1
JULIA FERNANDEZ ZABALETA'ren itzaldia	15
GOYENETXE'TAR CRUZ, Amayurko Efetoraren itzaldia	17
APEZTEGIA'R BITORIO, Irurita'ko apaizgaiak egindako mintzaldia	45
Emakumeak eta Euskera, TENE'k gipuzkoeraz egiña	55
Lakoizketa apez jauna eta Euskera, IRIGARAI'TAR GOTZON.	61
Euskeraren Loreak, MOKOROA-MUXIKA'TAR JUSTO MARI	69
Agoteak Napafoa'n, ZALBA'TAR JOSE'k egiña	75
Napafako Efanerak, IRIGARAI'TAR PERMIN	85
Mendiburu'tar Sebastian A.'z, LIZARTZA'Ŕ ANDRES A'k	97
Doneztebe'ko Elizan egindako itzaldia, INTZA'Ŕ DAMASO An., O. M. C.	109
Euskera zafaren apurtxoak, JOAKIN AZPIAZU, S. J.	121
Ofeaga, INTZAGARAI	137
Doneztebeko euskalegunen amaitzat, AZKUEK	145

ARKIBIDEA

1. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
2. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
3. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
4. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
5. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
6. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
7. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
8. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
9. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
10. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
11. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
12. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
13. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
14. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
15. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
16. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
17. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
18. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
19. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.
20. *Arctostaphylos* (L.) A. DC.

Euskal - Egunak eta Euskal - Jaiak Doneztebe'n

Euskaltzaindia zer ari da? Zer lan egiten du Euskaltzaindiak euskeraren onez? Oñelako galdeen bat entzun degu noizpait.

Ez noa orain galde oiei erantzun gñezaioken guzia erantzutera. Baño ori esaten dutenak, nere sail ontan arkitu lezakete Euskaltzaindiak bere eskuetan derabilen lanbide eder baten beña.

Euskerari eusteko, indar emateko ta al den eran euskera zabaltzeko egiten duan lana. Lanbide au ezta gaurkoan eñaza, ezta ere gogaltsua, baño bai beañezkoa, aurki iñoiz izan den beañenezkoa ta gaurkoan egingo ezpagendu geiago ezin egin izango dena. Onegatixe Euskaltzaindiak bere gogorik bizienaz ekin dio lan oñi.

Ortarako sortu zituan bere Euskal-egunak. 1921'ean egin zituan lenengoz Durango'n. Oietan Euskaltzaindiaren izenean dei au egiten zuan Belaustegigoitia'r Perderika Jaunak: *Anaiak, guztio! Euskeraren alde! Anaiak, etoñi zaitetze.*

Euskal-egun aien ondoren Euskaltzaindiak Napañoako Aldundi (Diputazio)ari eske auxe egiten zion: Napañoan euskal jaien bat

edo geiago egiteko dirua eman zezala aŕen, galtzen ari zaigun euskerari eusteko.

Napaŕoako Aldundiak ongi artu zuan gure eskea ta 1922'gn. urtean egin zan lendabizikoz Euskal-jai bat Napaŕo'an. Etxaŕi-Aranatz'en egin zen jai ura. Ain ederki atera zela ikustean, Aldundiak egun berean jakitera eman zigun urango urtean Doneztebe'n egitea naiko zukela.

Euskaltzaindiak gogo on-onez ederetsi zuan aren asmoa.

DONEZTEBE.

Napaŕoako iri ori da beretan politen eta ikusgarĕenetakoa ta bera dagon tokiaz baita ere saŕerarik eŕazenetakoa daukana. Ortik igarotzen da Bidasoako burnibide, Gipuzkoa, Bosteŕieta ta Baztanekin joanbidean jartzen duena; berortatik sortzen dira Labain'era-ko ta Zubietarako bide-zabal, tartean eŕi asko aŕapatzen dituztenak; ta bera dago Bertizarana ta Bost-Eŕi deitzen zaienen tartean.

Doneztebe'ko Alkate jaunari gaztigatu giñion Euskaltzainditik Euskal-egun eta jaiak an egiteko asmo ta gogoa ta bere ta Eŕikogizonen izenean erantzun zigun, ikasten zutela gure asmoa ta pozik beren aldetik Eŕia eskeintzen zigutela naiko giñunerako, gañera 1.000 pezeta eskeñiz, jaia obeki egiteko.

Doneztebe'aŕak aldi artan erakutsi zuten bein beŕiro, xaloak, biotz eta esku-zabalak eta lagun arteko berebizikoak dirala. Alkate jauna beti gertu zegoan gure eskura jaŕikik, bear giñuen guzieta-rako, eta iritaŕak beren alkatearen leian ibili ziran. Iru egunetarako gure eskura jaŕi ziguten beren Zine-tokia; eŕiko nexkato-mutikoak

nai giñuzen euskal-abesti guziak ikasi ta abestu-kantatu-zizkiguten; gazteak, mutil eta neskatxak, baita gizon ezkonduen batzuek ere, beren eriko euskal dantza azturik zegoan bat ikasi zuten egun aietarako ta ederki dantzatu ere. Iriko atari guziak zabaldu zitzaizkigun poz-pozik jai aietara joan nai izan zuten guzientzat ta Eliza ta pilota tokia nai izan giñunean gerenak bezala giñuzen.

Doneztebe'ko iriakin esker onezko korapilo ezin askatuak lotu giñuzen bada bein eta betiko izango da.

EUSKAL-EGUNEN AUREA.

Euskal-jai oien aurretik lan gogofa artu zuan Euskaltzaindiak bere gain. Lekarotz-Gartzain'dik asi-ta Bera Bidasoakorañoeko erri guzietan zazpi urtetik amalau urterañoeko aur guziei euskeraz irakurtzen eta idazten erakutsi bai-zien, 18 errian. Sei errian Euskaltzain batek berak eta bestetan bere Apez jaun batzuen bidez; bi ilabetez egin zen lan ori. Ondorean eriz-erri aur guziak aztertu zituen Euskaltzain berak, Lekaroz'ko Aita Kaputxinoen laguntzaz. Ortaz landara lau errietako aurai euskal-abesti asko erakutsi zitzaizkien.

Euskeraz irakurtzen eta idazten ikasi zuten aur guziei euskerazko liburuak eman zitzaizkien eta obekiena ikasi zutenai diru-sariak ere bai.

EUSKAL-EGUNAK.

Egun oien aurretik banatu ziran Egikera-programa euskeraz ta erderaz egiñetan erakusten zen bezelaxe 1923'ko Agoa-Buruilaren 7'ean, goizeko amañetan asi ziran Euskal-jaiak.

Iriko Zine-tokian bildurik geunden Euskaltzain guziak, iriko Alkate jauna ta Eriko - gizonak, inguruko erietatik eta Baztan aldetik etorritako askorekin.

Euskal-abesti batzuekin eman zitzaion asiera:

*Agur, Jaunak,
Jaunak, agur,
Agur t' erdi...*

Alkate jaunak lau itzetan eman zigun ongi-etofia iriko guzien izenean. Aren ondotik Apeztegia'r Bitorio apez-gai gazteak egin zuan bere itzaldia. Entzuntzalen esku-zartada sutuak bein baño geiagotan ito zuten bere otsa.

Intzagarai Euskaltzain argiak lau itzetan esan zigun Euskaltzaindiak zer lan egin duan 1921'etik urte ontararte. Atsegin aundiz entzun zitzaion.

Goiz artan berean Eguzkitza'r Euskaltzain argiak Egues'ko Lizañaga'r Joakin zanaren berriak eta bere idazkienak eman zizkigun; baño napañak eraz aditzeko gisaz.

Amayur'ko Apaiz jaun Goienetxe'ar Kruz'ek egin zuan beste itzaldi mamitsu, sendor bat AZPILKUETA Irakasle Napar argiaz.

Itzaldi bakoitzaren ondotik eriko aurak abestu zituzten erikanta xamuñak bukaera eman zioten lendabiziko bilaldiari.

Añatsaldeko iruetan asi zan pilota jokaldi ederá. Baztan'go lau pilotarik Bertizarana'ko beste lauei. Baztandañak gelditu ziren txapeldun.

Seiretan biltzen giñen berriro goizeko Zine-tokian. Orduan berealaxe bete zan Zine-tokia ta euskal abesti baten ondoren Intzagarai jaunak irakuñi zuan bere Oñeaga'ko garailarien olerki eder-ederá.

Öndoren Goienetxe jaunak goizeko bere itzaldiari jarai zion, Napar Irakasle bikañaren bizitzaren eta lanen beñi edeñik eman zigun. Irigarai'ar Anjel jaunak eman zigun gero Lakoizketa'r Maria Apaiz landare-zale jakintsuaren beñia guziz ederki.

Bigařen egunean lendabizikoan baño askoz jende geiago giñuan, diru-sariak irabazi zituzten aur geienak egun artarako deituak baigiñuzen. Batzuek oñez, besteak tañantetan edo bultzi (tren)-etan antxe giñuzen goizeko biñerarako. Ontan Sunbiñako auñak abestu zizkiguten mangonera atsegingañi bi ta iru aldiz abestu azi zitzaizkienak. Aur oiei euskeraz irakurtzen eta idazten erakutsi zioten Apez agurgañien lana ta auñak berak egin zutena ta azterpenetan bakoitzak irabazitako sariaren beñia eman nuen; auñen batzuek nola irakurtzen eta idazten zuten ere ikusi zen.

Goiz artan Jesus'en Lagundiko Aita Azpiazu'k, Fernandez-Zabaleta'r Julia Andere, Iruindar euskaldun beñiak eta Doneztebe'ko Teletxea'r Jesusa neskatxoak egin zituzten beren mintzaldi eder, txukun eta ondo txalotuak.

Ondorean bi bertsolari, bata Leitzara, Uñoztara bestea, euskeraren aldeko bertsotan galanki aritu zitzaizkigun ordu erditxo batez; gero bertso batzuetan okertzen asi zitzaizkigun, kasteldarañ kalteko ziploen batzuek botaz, eta euskaltzain batek beste bide bat artuazi zien; ala ere bukaera gozo edeña eman zioten beren ekiñaldi gogotsuari. Txalo edeñik entzun zen bertsotakoan eta aiek akitzean.

Plaza berean Mugiro'ar Joakina andretxoak irakuñi zuan gero Tene'ren itzaldia ta aren ondotik Lizartza'r Andres Lekaroz'ko Aita Kaputxino Irakasleak irakuñi zuan bere itzaldi mamitsua, Mendiburu Aitaz eta beronen liburuaz.

Ondoren Zine-tokian Tolosa'ko aurtxo batzuek eta Donosti'ko beste bakar batzuek aztertu giñuzen, euskal ikastetxetan zer ta nola ikasten duten aurak ikusiazteko. Tolosa'rak elkar-izketa polit-polit bat esan zuten eta entzule guziak atsegiñez beterik utzi giñuzten. Eta Erenteria'ak egin zuten beren ikustari polita.

Ilaren bederatzian, goiz-goizetik asi ziran alde guzietatik eritafak multxoka-multxoka aratzen. Eria, jai-egunik aundienetan bezala apaindua agiri zen. Iru atal-irudi ede'ak, bakoitza bere erako itzaz jantzirik, iru kale berezitan agiri ziran.

Ango danbolin soñuak, su-zirien punpatakoak, tafanta — autoen — etoferak eta oztearen alaitasunak eritar guziak kalera aterazten zituan.

Ama'etan asi bear zan Meza Nagusia ta lendik Eriko Etxean bildu ziran Alkate jaunarekin Eriko-gizonak, baita Euskaltzain guziak ere. Tuntunlariak aurretik zirala Elizara joan giñen eta Meza Nagusia Euskaltzaindi'ko Buru Azkue jaunak eman zuan Eleizalde Euskaltzain zanaren onetan eta bertan nik egin nuan itzaldia.

Mezaren ondotik be'iro Eriko etxean bildu giñan Euskaltzainak geren batza'aldia egiteko. Oso labu'ra izan zen ori, Elizalde'ta' Luis zanaren eriotzaren be'ria eman eta aren onetan Otoitz bat egiteko baka'rik.

Ondoren Elizondo'ko dantzari txikiak egin zituzten beren dantzaldi eder ikusga'riak, eta oien ondoren eriko gazteak zortziko arin ta zaloiak egin zituzten.

Aratsaldean lenengoz eriko Alkate jaunak eta beste dantzariak emakume dantzarien bila joan ziran eta aiekin pilota tokian baturik, ogei urte aietan ikusi izan etzan dantza, guziz ederki egin zuten.

Oñen ondoren zine-tokian bildurik Irigarai'ar Fermin jaunak Napaño'ko eñanera zar eta politen sail bat adirazi zigun; Lekarozko Kaputxino Irakasle Aldaba'r Gregorio Aitak irakurri zuan Zalba'r Jose jaunaren lan eder bat Agoteaz; eñiko mutiko batek mintzaldi txikitxo bat esan zuan eta azkenean Azkue jaunak bukaerarik edeñena eman zion iru eguneko gure lanari. Añatsalde artan Nabarte'ko aurak, beren Apez jaunak zuzendurik abestu zituzten atsegiñik aundienaz beterik entzun giñuzen euskal-abesti ez ezagunak.

Egun oroigarri auen gorapenarako asko lagundu zuten Elizondo'ko Alkate jaunak, beren dantzari txikiak azkeneko egunerako bializ; Bertizarana ta Baztango pilotaririk bikañenak eze-ezean jokatz; Eñenderi'ko antzerkilariak ikusgarri politak emanetz; Baztan, Bertizarana ta Bost Eñietako Apaizak aurak prestatuz ta jai artara eramanez; Narbarte, Legasa, Doneztebe, Elgoñiaga ta Sunbila'ko aurak beren abesti politaz; Tolosa'ko euskal Irakasle ta aurtxoak beren agerketa atsegingariz ta ez gutxiago Donosti'ko Muñoa'ren Ikastetxeko Irakasle ta ikasle azkarak. Napaño'ko Aldundiak (Diputazioak) azkeneko egunean bere ordezt biali zizkigun Irujo Alduna ta Aldundi'ko Idazkari jauna.

Onelakoxe lan edeñen bidez dabil Euskaltzaindia euskera biztu, bizkortu ta iraunkor egiñarazi naiez.

Intza'r Damaso An., O. M. C.

EUSKALTZAINA.

ITZALDIAK

Eguskitza euskaltzain

jaunaren itzaldia. % % %

ANDERE TA JAUNAK:

Irakurtzera noayen lantxo zarpail eta zirtzil au nere gogoz ez nuan nere gain artu. Euskaltzaindi'ko nere lankide maiteak poliki - poliki lepora egotzi zidaten. Ayek ori egin zutenean, batzaretik uruti nengoan ni eta egunarietan beren asmo au irakuri nuenean, nere baitan eran nuan: «Nire lagunak lanaren gaya, bai, ongi autetsi dute; baña langilea, oso gaizki».

«Adiskide oyei atsegin ematekoz, napaŕ-seme ta apez argi batek, bere euskaraz, idatzi zituan liburuetaz itz egin bear dut; baña napaŕ-euskaldunen aurean ortaz jardukitzea, neri, Bizkai'ko euskera edoski nuan eta bertze euskalkietan motel nagoen oni, bertze iñori baño anitz eta anitz zalago zait. Ori edozeñek daki.

Bertzalde, Euskaltzaindi ontan napaŕ eta gipuzkoar idazle antzetsu ta trebe anitz ba-dira, ta oyetatik edonork lan au askotaz obekiago egin lezakean. Au onela dalarik, nere lagun oyek ¿zer ari ote dira? ¿nora begira ote daude?»

Au zala-ta neri egotzitako egikizun au, euliak kentzen diran bezala, astindu ta nere lepotik jauřtikitze ko asmoz, zapuzti ta asar e xamar nijoan ur engo batzar era. Nere asmo ori azaltzen asi nintzalarik, ur bil zegoan lankide batek bear ira e ran zidan:

—«Napar apez baten lanetzaz mintzo bear zera Donestebe'n. Ortarako napar naiz gipuzkoar euskaltzain bat - zein - bat egokiago izanen zala deritzazu noski; baña egokiena zein dan jakiteko gauza askori begiratu bear zaye. Adi ezazu:

«Napar oia Euskaleriaren sořtaldean, Bizkaya sařkaldean daude: Bidasoa'z emendik darabilzkigun euskalkien ar tean, bata bertzeaganik urutien daudenak, napar tar ena ta bizkaitar ena dira: guzien ar teko besar ka laztan, apa gozoaren bila gabiltz aspaldi ta napar euskaldunei anai-besar ka maite ori emateko, zu, Bizkai-ko euskaltzain ori autetsi ziñugun. Bizkayeraz antzetsu ta trebe-ago zaude noski: baña, or tarako lain ba-dakizu-ta, zere itzaldia gipuzkeraz egin zenezake ta ořela egin ezker oz, zere euskalki ta Napar oia'koaren bitar te dagoan ber tze au (gipuzko - euskalki xamur au) zure besar ka laztan o ren begizta, txibistin ta oropil bizi, sendo ta iraunkor a ere izan diteke».

Au entzunaz, nire beldur eta kezka guziak berealaxe deuseztu ziran: aizeak-edo eraman zituan. ¿Zer? e ran nion:

—«Napar euskaldunei bizkaikoen besar ka gozo, ezti ta mai-tatsua emateko; ango euskaltzal en biotz-bařnetiko apa laztana napar euskaltzalei ekar tze ko, Bizkai'ko euskaltzain txiki au autu nauzute?—Ongi dago. Egikizun eder eta bikaña, lan atsegiña da ori neretzat. Gogo ta biotzez, atsegin eta poz aundiz eginen dut».

Ori erantzun nion eta or tar a nator, andere ta jaunak. Euskalegun oyek egin eta ospatzeko, aurten Napar-iri garbi, lirain, polit-eder aux e autetsi dugu. Bere zugazti mardul, lats bizkor, ibai garden ta ur-jauzte politez; bere mendi jagi, lar e ta zelai or legiz; bere mendizka ta ibar atsegigar i oyetan, ursoak bezala, an-emenka bananduta dauden etxe zuri ta ostatu eder ez, Donestebe onek Napar-mendietako atsegintoki zoragar ia dirudi.

Napar anai maiteak, iri polit ontara Bizkai'ko euskaldunen

agurik gozo ta eztienea dakaítzuté, Euskara, gure izkuntz zâr eta maitagaría, geroon izakera bereziaren agerkunik edeíena, gere gogoen asnasa ta gere odolaren bitsa bezala dan izkuntz au, piztu ta pizkoítu, landu ta edeítu, sendotu ta zabaldu nairik, an, goiz eta aráts, lanean diaírduten guzien izenean dakaítzutedan laztan samur au, otoi anayak, txera aundiz, abegi onez ta gogo beroz ar ezazute. Odolez auride, guraso baten seme geranok, asmo ta txede berdiñaz euskararen alde lan egiteko, elkarígo ta eztayak egin bear genituke. Biotz barnetik damatzutedan besarka laztan au, eztai-besarka gozo betikoa izan bedi, bere erestuna, bitarte daukagun gere anai gipuzkoaren euskalki xamur, bigun, eztia dalarik.

Bear nuan bezela, Bizkaí'ko euskaltzalên izenean, zuoi agur egin eta apa eman ondoren, nere itzaldi onen gaya adierazi bear dizutet.

Euskaltzaindi'ko nere lagunak izendatu zidatena, uraxe bera da: Lizaíaga'tar Joakin, Elkano'ko animazai izan zanaren bizitzaz eta jaun onek euskaraz idatziriko liburuetzaz laburkiro mintzaturen natzaitzute. Eta eréxago uler dezazuten, gipuzkoerakin goi-napar ipar-aldeko euskera pizkatxo bat násiren dut.

I

Lizaíaga'ren bizitzaz gauza aundirik ez dakigu. Lanari gogoz ekin ziola, ori bai, ori iñoík ezin uka dezake: bañan bere ta bertzeen animen betiko osasun eta zoriona, lan eta ekiñaldi guzien txede nagusi zuala, apez argi onek, eritik irten gabe, bizitza izkutua eraman zuan, eta berak idatzitako liburuak mintzo ezpallira; lanerako zuan gar aundia argiro erakutsi ezpa'ligute, ainhertze urtez Elkano'ko zokoan zer ari zan, zer egin zuan ere ez genekike.

«ELKANO» deritzayon bere liburuak, gazteleraz idatzitako oartxo bat du, sanduen bizitzai asiera ematen dien ingori edo ori aldean bertan. Oar au José Joakin Olo'k idatzi zuan On-

dañabi'n 1867-gařen urtean eta berak dionez, Lizařaga'z an ematen dizkigun beři laburak, bere aiskide Felix Idoate, Arze'ko apez jaunak liburu onekin batera biali zion eskutitz batetik artuak dira.

Elkano deritzan eřia — ba-dakizute — Egues ibarean, Iruña'tik Aoiz'erantz legua erdi bide bařu dago. Ementxe ta Migelena zeritzan etxean, berak nonbait aitořtzen duanez, jayo zangure Lizařaga 1748-gařen urteko Buruila'ren 17.^{an} Bere burasoak Lizařaga'tař Tomas eta Iragi'tař Maria Franzizka izan ziran eta batayatzean, bere osaba Joakin Elkano'ko apez-animazain zaren izena ezaři zioten. Apezgorako ikasketak Iruña'n egin zituan. Ikastaroa bukatu ta berealaxe itzuli zan bere eřira. Bi urtez ordezeko izan ondoren, 1772-gařen urtean bere eřitařen anima zaingoa guntzaz, jabetasunez iritxi zuan. Jesus'en Lagundian sařtzeko asmoetan ere ibili zala dirudi: urte batez, beintzat, Loyola'n egon zan; bařo osasunik-ezagatik-edo, bere apezgora itzuli zan beřiz eta anitz urtez egiñen oni ekin zion bere eřitařen onerako. 1835-gařen urteko Ilbetza'ren 20.^{an} il zan, larogeta sei beteta laisteř, eta bere gorpua jayotetxeko ilobian eortzi zuten. Gauza gutxi da; bařa bertzerik ez dakigu. Jaungoikoak lanerako urte ta egun ederik asko eman zizkion eta Lizařaga'k bere urte ta egunak joko, jolas eta alperkerian ez zituan igaro. Egunik galdu gabe, bere bizitza guzian gogoz lan-egin zuala berak idatzitako liburu oyek argiro diote.

II

Liburu asko idatzi zituan euskaraz jaun argi ta langile aundi onek; bařa orain arte iru bakařik iraři dira; bertze enparau guziak argitaratu gabe daude. Argitaratuak oyek dira: «URTECO IGANDE GUZTIETARAKO PLATICA EDO ITZALDIK». Donostia'n, Baroja'ren moldiztegian argitaldu zan liburu au 1846.^{an} Guziz irurogeita bortz itzaldi dauzka ta azken aldean, «PANGE LINGUA TA SACRIS SOLEMNIIS» euskaraz eta aldareko sakramentuaren

opa ta deduz bertze neurtitz batzuek dakaŕzki. Gero, liburu au obeki uleŕ dadintzat, bertan darabiltzan ainbat itz ere erderaz azaltzen ditu. Bertze idazti guzietan Lizaŕaga'k bere eŕiko euskara, napaŕ-egoaldekkoa darabil; baŕno liburu ontan goi-napaŕ ipaŕ aldekkoa asko nâsten du. Batez ere aditz-lagunizalea, geyenez beintzat, ipaŕ aldeko euskararena da. Nere lankide Intza Abak uste duanez, itzaldi oek Donostia'n argitaltzean, egilearen baimenaz edo, norbaitek aldaketaen batzuek egin zituan liburu ontan.

Lizaŕaga'ren bertze bi idaztitxo Luis Luziano Bonaparte, bakaltseme, euskaltzale aundi ta euskalari ospatsuak, argitara eman zituan London'en 1868 gaŕen urtean: «S. JUANEN EBANGELIOA» ta «COPLA GUISA BATZUC, MOLDE GUTITACOAC, CELEBRATUS JESUS JAUNAREN AMORE TA FAVOREAC». Azkenengo onek 729 adia edo âhapaldi dauzka ta gero eŕanen dudanez, âhapaldi guzi oyek bertze izen batekin eta Lizaŕaga'ren eskuz idatzita, ELKANO deritzan liburuan irakuŕi ditekez.

Argitalduak oyek dira: argitaltzeka daudenak anitz geyago. Oyen beŕi ere laburkiro emanen ditzutet.

Azal gaŕean ð zenbakia daraman Lizaŕaga'ren liburuŕoak, gai eta atal asko ditu.

Lenbizi: «*Jesu Christoren Vizitzaren historia laburquiro, eta beraren Ama Virgina SSmarena. vidanabar: Berechsi mysterio celebratzen direnac urteaz elizan, contatzeco itzez-itz, nai badu, bacocho bere aldian*». Lotazilaren 8.^{an} Andre Mariaren Sorkunde garbiaz asi ta bere iltzeaz bukatzen du. Atal onek 54 oŕialde dauzka, bi saŕetan bereziak eta oŕi alde oyetan gure Jaunaren eta bere Amaren bizitzako 82 izkutuki edo misterio edestu ta azaltzen ditu.

Bigaŕen: «*Cembait doctrina M.^a SSmac. emanac Sor M.ª de Jesus, Agredacoari*»: bertze amaŕ oŕialdetan.

Irugaŕen: «*Sandu cembaiten vizitzac euscaras, laburquiro paratuac, asis Avendutic: daizquenac conta urbilen jai edo igandeetan urteas Christio fielei: ez adierazteco sollic, baita*

icusiarazteco ere erreligione Christioaren doctrina ona ongui cumplituric ayenganic, moguiarazteco imitatzera ayec norc bere ariora dezaquen guisan, eta ala placer emateco Jangoicoari, ta logratzeco beraren gracia ta gloria».

«Berechsi dire Aita Pedro Ribadeneirac contatzentuenetaic bere Flos SSorum. deitzen den libruan, ez an diren guziac, baicic ezaunago direnenac, ta prochu yago eman dezaquetela iduridutenac aldiritar pobreen ertean».

Eun eta berogeita ameka Sanduen bizitzak dakaŕzki lenbizi, gure Xabier aundiaz asi ta S. Andres bialduaz bukatzen dualarik. Gero, ondorean iloro gañeratuak (añadituak dio) bertze ogeita zazpirenak, Izotzila'ren 14.^{an} S. Hilarioz asi ta Lotazila'ren 17.^{an} S. Francisco de Sena'z bukatuz. Azkenez: *«Purgatorioco arimen memoria»*. Guziz 328 orialde, bakoitza bi saletan.

ELKANO izena duan liburuak ere anitz atal ba-ditu. Lenbizi Elkano'ko eleizan zeuden kapelani ta urteroko Mezaen berri ematen du erderaz. Gero, Olo'k idatzi zuan eta auŕerago aipatu du dan oararen ondorean, *«Ortzegun sanduco mysterioa. Aldareco sacramentuaren fundacioa ta Comecatzeco doctrina forman»*. dakaŕzki. Oriak zenbatu gabe daude.

Irugaŕen: *«Cembait Sanduren viciac, asteaz datocinac contatzeco bere cargucoei»*. Ilbetz edo Izotzila'ren lenbiziko egunean S. Odilon Abadeaz asten da ta Lotazila'ren 28.^{an}. *«Auŕ innocenteen martyrioaz»* bukatzen du.

Azal gañean 3 zenbakia daraman liburuan eun eta irurogei ta emezortzi sandu aipatu zituan Lizaŕaga'k: oyetatik larogei ta bi «ELKANO» deritzan ontan beriz aipatzen ditu, baña beren bizitzak bertze era batez edestu edo kontatuz. An aipatu gabeak zortzi baizik ez dira. Guzi ori bereun eta emezortzi orialdetan egiten du, orialde bakoitzak bi sail dauzkalarik.

Laugaŕen: NEURTITZAK *«Sacris solemniis hynnoaren guisara Ama Virginaren gloriatan»*. Ogei ta lau orialde ta 493 ahapaldi: Beriz *«Sacris solemniis hynnoaren guisara cembait copla Jesus onaren honra ta amoretan»*. *«Corpus Christiren festaco hynnoa*

la Pange lingua euscaras. Gero «*Passioan sartzeas*». Ogei ta amasei (XXXVI) orrialdean 713 ahapaldi dakartzki. Uréngo: *Canta batzuc euscaraz aldareco sacramentuaren laudariotan*». Aurérago aipatu ditudan «*Pange lingua ta Sacris solemniis*» beriz dakartza zerbait aldatuz. Ondoren: «*Bertze copla guisa batzuc molde gutitacoac, ala nolanaigozatzeco sacramentu sanduaren laudariotan*». Zazpireun eta ogei ta bederatzi ahapaldi, ogei ta bi orri aldetan. Bonaparte jaunak London'en argitara emanak eta oyek berdiñak dira. Lizañagak idazpurutzat auxe ipiñi zioten: «*Eginac guerra demboran, etsaien ertean, naibageen eta tristuren arintzeco ta ematzeco*». Gero: «*Jesu-Christoren evangelio Sandua S. Juanec dacarran guisara, euscaran itzulia, itzez-itz daiquen diña, eguiaren amores, añadituric capituloen ondorean cembait explicacio laburtto, arguitzeco*». Amairu orri oso.

Azkenez: «*Dies iræ*» erderaz eta euskaraz eta arki-bidea.

Lizañaga'ren jaitetxean bertze bi liburu ediro dira: bat aundia, txipiagoa bertzea.

Andienaren izena auxe da: «*Sermones de Decalogo et Orat^e Dominica*». Lenbiziko bereun eta ogeta bederatzi ingoskietan amar aginduak azaltzen ditu. Ondorean Jaunaren Legea betetzeko dugun bearkun andiaz, graziaren onaz, garbitokiko animaz eta Jainko-legearen alde egari beark dugunaz mintzatzen da. Gero, gizonaren azaga edo azkenkiak dakartzki gogarte anzo, ogeita amar itzalditan. Azkenez, otoitza zer dan adieraziz eta «*Aita gurea*» itzez-itz azalduz bukatzen du. Liburu onek guziz irureun eta larogeta bortz ingoski dauzka, bakoitza bi saletan berezia.

Bere jaitetxean ediro dan bertze liburuari onela deritzayo: «*Erien ongui maneatzeco ta ongui iltzen laguntzeco cembait itz gaien oroigarri ta asiera, escritura sagradutic eta Sanduetatic berechsiac, escunara izateco cer erran bearr orduan Apezaitac bere hume espiritualei, claro, plau ta sencillqui paratuac*».

Liburu au bertzeak baño txipiagoa da ta guziz 157 orri oso dauzka. Lenbiziko 12 orrietan: «*Monita pro Sacerdote ta Regula*

pro visitatione infirmorum». Lazioko erderaz dakaŕzki. Amairu-
gaŕen oŕitik eun eta ogei ta emeretzigaŕenera, eriei laguntzeko
egoki diran anitz gai azaltzen ditu euskaraz. Gero beriz lateraz
dakaŕzki: «*Subvenite, Methodus aplicandi apostolicam bene-
dictionem, Ordo commendationis animæ*» ta azkenez «*Aliquot
sententiæ ex sacris litteris et Patribus selectæ ad auxiliandum
infirmis et hic separatim collectæ, ut cum opus est, in promptu
habeantur*».

Nere lankide maite Intza Abak dionez, Buruñurdunak beren
Iruña'ko lekaretxean, Lizaŕaga'k bere eskuz idatzi zuan eta
neurítiz asko dituan bertze idaztitxo bat ere badute; baña neurítiz
oyek «ELCANO» deritzan liburuak ere ba-dakaŕzki ta auŕerago
aipatu ditut.

Lizaŕaga'ren bertze liburu bat Napaŕo'ko Aldunegian dago.
Azal gañean auxe dakaŕ: «*Sermones Cathetici consentanei ad
Catechismum Romanum ab anno 1.771. Vasconice*». Eta baŕuan
lenbiziko oŕialdean auxe dio: «*Cembait predica ta platica us-
caraz, Urte gucico igandeetan eta bertze cembait jayetan pre-
dicatuac aldirietan, Jaungoicoaren gloria ta animen prochueta-
co, milla zazpitan eun ta iruetan ogei ta ameca garren urtetic
alcina ta librugontan nasteca ezarriac*». Guziz 455 oŕialde dauz-
ka, ta 109 itzalditan Kredo ta Sakramentuak azaltzen ditu. Li-
buru au «*Sermones de Decalogo*» deritzanaren anai nagusia da.
Azkenengo au idazten ameka urte geroago asi zan Lizaŕaga ta
bietan Kristau-lkasbide guzia azaldu zuan.

Napaŕo'ko Aldunegian arkitzen dan liburu au irakuŕtzeko
betarik ez dut izan: bertze enparauak, bai, ikusi ta azteŕtu ditut.
Orain gutxi entzun oi ditugun itz batzuek eta ainbat adizkera be-
rezi, goi-napaŕ egoaldeko euskarari dagozkionak arkitu ditut
liburu oyetan; baña oetzaz egun mintzo nai ba'nu, itzaldi au luze,
astun eta gogaikaŕi egingo litzake-ta, olako asmorik ez dut.
Goazen, ba, bertze gai batera.

III

Lizařaga'k itz neurřtuz eta neurřtu gabez idatzi zuan eta bietara sail luzeak idatzi ere. Olerřkari ote-zan? Bere lan oyetan řnolako euskara ote-darabil? Bi galdera oyei laburřxo erantzunen diet.

«ELCANO» deritzan liburuan edonork ikus dezakenez, Lizařaga'k tarřteka-marřteka neurřtitz sail aundiak idatzi zituan: Ahapaldi batzuek poliki egiřnak daude, bearıentzat aski atsegiřnak dira: bařna geyenez bere neurřtitzak ongi arřpikotu ta bearı bezela lantzeko axolarik ez zuan izan, eta bertzalde, benetako olerřkariak bearı dituan gogai eregi, irudi ederř eta biořketa xamuřak ere maizegi uts-egiten diote: augaitik, Lizařaga bertsolari, *neurřtizlari* bai, bařna olerřkari izan zanik ez dut uste.

řNolako euskara darabil? Euskarak berea duan joskeraren kaltez maiz uts-egiten du: bařno joskerari dagořkion okerř eta utsak alde batera utzirik, euskalitzen ordeř erderatiko itz arřotzak ere maizegi darabilzki, nere ustez. Ori egin zuan bakoitzean, itz beřirik ez asmatzearen egin balu, nik orřtaz gaizkirik ez nuke erřanen; bařno euskalitz jatořak alde batera utzita, batere bearızani gabe, erderatikoak auřez darabiltza, ta au, nere aburuz, iřno-laz ere ezin zuzentsi genezake. Alaz ere, Lizařaga'k bařno obekia-go euskaraz idatzi zutenak auřeko mendetan gutxi izan dira: gaizkiago egin zutenak, anitz: augaitik, aldi artan egiten zana nere gogoan dudalarik, Lizařaga'ren euskara on xamařa dala, gezuřik gabe, erřan dezaket.

Orain, zorionez, euskaltzaleak agitz ugaritu zaizkigun egun oyetan, euskara guk apezok galdu dugula anitzek diote. Aspaldi ontan apezan aurka egindako salakuntza ori maiz irakuři dut, eta egia erřateko, irakuři dudan bakoitzean, agitz aseřatu naiz. Kas-karin oyek řzer ari dira? erřaten nuan nere baitan. řEuskara guk apezok galdu dugula? bařna erřadazute: orain arřte apezak izan ezik, euskaraz řnork idatzi du? Euskararen alde lan-egin duten bertze jaun oyek řnon dira? Beren euskarazko lan ederřak řnon daude? Betoř gizon aguřgari oyek; beren buruak erakus bitzate

ta guk apezok, bekaitzik gabe, guziei ta bakoitzari buru-gañetan eriñotz-burestuna ipiñiren diegu.

Baña gure aurético euskal-idazlerik bikañenak, Axular eta Mendiburu, Geriko ta Agiré, Añibaño ta Mogel ¿apezak ez al-ziran? Bai, noski. ¿Eta gure izkuntza zâr ontan oyen idaztiak baño ederagorik nork egin du? Guk dakigula, iñork ere ez. Au oroitzuz, eráten nuan; euskararen galtzea apezén obena ¿nola izan daiteke?

Burua argi baño odola biziago duten euskaltzale gazte, bero ta kaítsu oyek, euskararen galtze órtañ apezak ere beren obena ba-dutela eráñ ba'lute, beren iritzia zuzena izanen zan eta ontzat artuko nuan; baño apezak baizik bertzek obenik ez duala, oben ori apezena bakañik izan dala adierazi nai izan dute, ta ori bere senean dagoan gizonek ezin zuzenetsi dezake.

Euskararen galtzean euskaldun guziak, apezak ere bai, orok beren obena dute. Bertzeen obenaz egun ezer eráteko asmorik ez dut; apezénaz mintzatuko naiz. Entzun: Gure Kanpion andiak «*Celtas, Iberos, Euskaros*» deritzan bere liburuan. (III atal, 1.º azalburu ta 199'g. ingoskian), auxe dio: «Apezak, egunerik egunera ugarituaz dijoan saldo txiki batez landa, bertze enparau guziak, edo kezkatiegiak ziralako edo gure izkuntza bea' bezela ez zekitelako, soinkariak bere ota'rea uzten duan bezala, laterazko iztegia euskarara irauli zuten, eta onela, bai gure gogoari ta zilegiari dagozkien euskal-itzik geyenak, baita gure siñeste ta uzkuítzaz zer ikusirik dutenak ere, bein betiko irato (ito-arazi) ta eortzi zituzten». Kanpion jauna órtañ izpidean dago: arázoya du.

Egun baten anitz liburu zâr zeuden liburutegi batera sartu nintzan. Liburutegi artan Axular'en *Geroco-Gero*, Mendiburu'ren *Otoitz-gaiak*, Churio'k laburdieraz egindako «*Jesu-Christoren Imitazionea*» ta bertze bi liburu, eskuz idatziak, arkitu, upatu, ediro nituan. Eskuz idatzitako bi liburu ayek, izki edo letra argi-ede'ra zuten; ongi josiak eta ardi laruzko azalez ederki apainduak zeuden. ¡Ura bai nere poza! Nere baitan onela oldozten nuan: Astia izanen dutanean, Axular eta Churio irakuñiko ditut: Tolosa'n

argitaldu ziran eta nik etxean ditudan Mendiburu'ren *Otoitz-gaietan* norbaitek aldakuntzaren batzuek egin zituala iñoz entzun dut, eta au ere egia dan ala ez ikusiko dut; baña ori, iradurik gabe, asti ta beta ona izanen ditudanean. Ederenetakoak diran liburu oyek anitzek irakurri dituzte eta dakaŕzkiten euskal-itzak Iztegirako bildu ere bai: baña bertze bi liburu (eskuz idatzita dauden oyek) nere ustez Iztegirako itz-bila ibili danek iñoiz ez ditu irakurri. Aintziñakoak dirudite. Bizkaiko mendi tar-tean gure euskalkia ongien mintzaten dan toki oyetan, igandez elizan erriari irakurtzeko egiñak dira ta orain arte nioŕk bildu ez dituan euskal-itx, jator asko edirenen ditut emen. Uste onekin poz-pozik, aurak oski berriakin baño pozikago, nere liburuak galtzarpean nituala, nijoan nere etxera. Urango egunerako lan au uzteko eperik (astirik) gabe, etxera elduta berelaxe, liburu ayetatik bata iriki ta gar andiz irakurtzen asi nintzan. Amar bat orialde irakurri nituaneko, zearo asperitu, ta gogaitu nintzan: ezin jarraiki izan nuan. Bertze liburua eskuan arturik, irakurtzen asi nintzan; baño bertze ainbertze agitu zitzaidan. Gauza zakaŕ, ezain eta itxusiagorik euskaraz nioz ez dut irakurri: orialde osoak, aditz-laguntzaŕeez landa, euskal-itx bat egiña bera ere ez zeukaten: goyan asi ta beraño erdel-itzez josita zeuden. Nire amets gozoak aizeak eraman zituan. Liburu zakaŕ ayek nere etxean eukitzeak ere iguin ematen zidan: luzatu gabe, urango goizean lenbiziko liburutegira eraman nituan, eta arezkero begiz ez ditut ikusi. Ikusi nai ere ez. ¡Alako iguña eman zidaten! Norbaitek ebatsi ta eriko ba'litu, poztuko nintzate. Kampion jaunak ongi eran du: soinkariak bere otaŕea (saskia) uzten duan bezala, apez askok ere erdal-iztegia euskarara irauli, uzkali dute. Apezok, euskara alperik galdu dugu. Obena guk bakaŕik degula iñoŕk uste ba'lu, ziñez, oker legoke. Bertze enparauak, andere ta jaunak, eriko gizon eta emakumak, batez ere gure arteko aundizki ta jakintsuak, guk ainbat oben eta, beaŕ ba-da, guk baño oben andiagooa dute, baña guk apezok ere, geren obena ba - dugu.

Euskal-errietako apez askok, aundikeriz, beren itzaldiak er-

deraz egiten omen zituzten eta Kalaorá'ko Gotzai erdaldunak euskaldun apez aundi-putz oyen arokeri ta txaldankeria bein baño geyagotan eragotzi, gebendu bear izan zuten. Euskal-idazle anitz eta anitzek ere, mintzale ayek baño gutxiago ez izatearen-edo, eriak zerabiltzan eta ongi ulertzen zituan euskal-itzak utzi ta irakurlerik geyenentzat ez-ezaunak ziran erdal-itz asko andikeriz, arokeriz beren idaztietan sartu zituzten. Au egin ezik, eria-aren malará jausten zirala uste zuten, naski: ori egin ezkeró, beriz, eria baño gorago zeudela, eriak baño geyago zekitela... Oni euskaraz ergelkeria deritzayo; baña arokeriak ergelkeri asko egin-arazten dizkigu.

Gaur egunean ere euskaldun askok, batez ere andere ta neskatxak euskara utzi ta erdera para-para erabili ezkeró, aundizki usaya artzen dutela uste dute: ori egin ezkeró, bertzerik gabe aberats eta aundizkien alabak dirala beren buruetan sartzen zaye, ta amaren magalean ikasi zuten euskara, gauza lotsagaria bai litzan, nioz ez dute erabili nai; euskaraz mintzatu ezkeró, beren ezpañak zikinduko ote-zitzaizkien beldur bide dira. Arokeri zoro onek euskarari kalte andia egiten diola gere begiz dakusgu: beraz aldi bateko apezan arokeriarik ere kalte txikiagoak ez zizkiola ekañi siñetsi genezake.

Gere aurético apezan obena gerok, al bestean, zuzendu bear dugu. ¿Nola? Euskararen alde gogoz lan-egiaz. Ontan Lizañaga eredu, jañabide on-ona dugu. Berak idatzi zuan aldi artan euskara landu ta edertzeko asmoz gutxi batzuek baizik ez zuten idatzi: bertze gai batzuek, gure zñeste ta uzkuñtzari dagozkienak maizen, oyek eria-ri irakasteko asmoz idatzi zuten geyen geyen-tsuak. Lizañaga'ren asmoa ere ori zan: augatik-edo bere liburuetan euskara ta erdera geyegi nãsi zituan jaun onek ere. Ziñez eriak ulerturen ez ote-zion beldurik gabe, euskara anitz garbiagoa erabili zezakean. Ori egia da; baño bere aldi artako idazlerik geyenak erabili oi zuten bezelako euskaraz, liburu andi ta ederak idatzi zituala ere egi-egia da: Lizañaga langile aundi-kartsua agertzen zaigu ta ontan gure eredu izan daiteke. Lizañaga'ren

oldárez euskararen alde lan-egin dezagun; baña gere lan au onuratsuago izan dadintzat, oñaz gañera, euskara landu, garbitu, txukundu, ederitu ta aberastzeko ere axola artu ta alegin egin bear dugu.

Bertze gauza anitzetan bezala, euskal-arazoetan ere euskaldunok elkariganik urunduta ibili gera geyenez: etsai bezala kopet ilunez elkari begiratu diegu maizegi; euskaldun bakoitzak euskara osoa bere izkuntza bezala artu bearean, berea bakarrik maitatu ta bertzeena arbuyatze onek euskarari kalte andi-izigarria egin dio. Kalte au guziz kendu ezin ba'litz ere, al bertzean arindu, gutxitu bear dugu ta oñtarako, kalte ori ekari digun bidea utzi ta bertze bide egokiago bat artu bear. Euskara-batasun egiñen ontan astiro-astiro, emeki-emeki ibili bear gerala diote. Nik ere oñela uste dut: baña naiz astiro naiz bizkor, naiz emeki naiz oldárez ibili, urte askoren buruan baizik egin ezin genezaken lana da-ta, elkariganatzeko bide ori gaurdanik kemen eta adore andiz artu bear genuke. Emeki ibili aren ere, ekiñen-ekiñaz, iñoz atzera egin gabe, beti aurera jaraikeaz, urte batzuen buruan zerbait baño geyago eginen dugu. Euskara piztu, pizkoritu, indartu ta sendotzeko ori bakarrik ez da aski izanen; baña oñtarako bear-bearak diran gauzen artean, ori bearenetakoa dala deritzat.

Bizkai'ko euskaldunen izenean eman dizkitzutedan apa ta laztana betirako izan bitez: elkariganatzeko lèn-urátza bedi ori, baña iñoz gogaitu gabe, beti aurera jaraikitzeko asmoz. Aul eta eri dagoan gure euskara zutiaz ta pizkoritu nai badugu, jotoi euskaldunak! gaitezen beti aiskide, beti anai, beti elkar maite. Euskara banatu, zatitu, birindu, auldu ta eritu zitzagun aureko gizaldi oyetan, Lizaraga'k nonbait dion bezala, atzo aiskide ta egun etsai giñalarik, atzo besarka, egun atzaparka, atzo musuka, egun muturka ibili gera, zoritxarez. Emendik aurera anai gera-ta, euskaldun guzien gogoak beti aiskide bitez, apa ta besarka bebiltz, aingerutxoak bezela, beti musuka beude. Gure eri oni, izenez eta izanez, Euskaleri iraun-arazi nai ba-diogu euskaldunok Jaungoiko ta gizonen aitzinean, oñen duin egin bear

gera. Gizonen aitzinean oren duin izateko, guziok euskararen alde elkarren leyan, asmo ta txede berdiñez lan-egin bear dugu. Jaungoikoaren aitzinean ere oren duin izateko, euskararen alde; orain arte gere siñismen eta oitura garbien zaitzale ona izan zitzaigun euskararen alde, eginen ditugun lan orietan geren gogoak gora jaso ditzagun: Euskaleria guziz, osoro Goiko-Jaunaren eri egitea, gure asmorik lenen eta nagusiena bedi, ta elberitua dugun euskara oni, beñola - ebangeliokoari bezela, Jaunak eranen dio: “JAIKI ADI TA ABIL”.

JAUNAK:

Badakizute euskera ikastera aurten asi naizela, ta oñengatik ezta nere itzaldia luzea izango.

Auretik dijoala nere agurra, lur eder ontara, nere eriko puzka maitagarri oni eta bere semiei euskaldun on, zintzo ta bikañak, ama euskerari dagokion aintza, ematen dutelako. Euskaldun guziak egiten al dute zuek bezela?

Donestebearak, beste Napañoko semiak bezela, naigabez dira Napañoko eskubideak egunero banatzen ari diralako, eta gure eskubidekin eriko mamia, gure ondasun ta aberastasuna. Baño ez dute bilatzen ea gaitz oien susterak nun ote diran. ¿Zer egiten dute euskaldun geyenak bere oiturak ta izkuntzez? Aztu: aldean utzi, eta aiekin aldean uzten dute eriko anima edo gogoa.

Begirazazute: Gu, ditugun gauz guztiak, gurasoak utzi ziguten eskubideak, eusko gauzak dira. Euskaldunak irabazi, euskaldunak gorde. Izate bakoitzari izen bat ta lege bat.

Baño... euskaldun bezela dagokiguna, nai dugu gorde erdelduntu ta gero? ¿Zer eskubidekin? Erdelduntuta ez gera jabe ayek beste jendeak gera; eta beste bezela egin bear zaigu. ¿Ez gerala besteak? Gure neskatilak señoritagoak izango diralakoan erderaz egiten dute. Gure jauntxok, Madridko señoritoak egiten duten guztiz txintxilika daude, bere pensamentu ta borondatea ez daude inguratzen dienetan, urutian dauzkate; bere oiturak eztira bere aitenak bezalakuak; jarpegiz ere aldatzen ari dira! Eta ala gure eña ezta gure eña, beste baten antza txar bat baizik.

Toki guzietako arotasuna, antxiñeko izatea oida, bertakoa, jatorra. Ortan jartzen dute eñi guztiak *Aristocracia* deritzan gauz ori.

Eta gu ¿zer egiten dugu? Aundiagoak izateagatik kanpotaren kinuñak ere tximuak bezela berdintzen dugu. Ala ez gera izango ez gutañak ez bestetañak; onela ez gera ez euskaldunak, ez napañak eta orengatik ez gera Napañoako eskubidearen jabiak; eta olaxe Napaña bere foruak galduko ditu.

Amaitzeko: Gure anima ta gorputzeko ondasunak, gure eskubideak naibaditugu izan gaitzen euskaldun zintzoak. ¡Lur ontako andre gazte ta neskatxoak! euskeraz egin ezkerro, zure eñian beintzat geyago baliyoko duzute. Eta zuek, jaunak, euskeraz, izango zerate emengo jaunagoak eta gizonaguak.

Ori jakin dugulako asi gera Iruñako estudiantiak euskeraz ikasten, eta emendik aurera Napañoako burudun seme gustiak izango dira beti, gure Napañ santuaren aintzatako.

Esan dut.

Julia Fernandez Zabaleta.

Iruñafa.

ALDUN JAUN ARGIDOTAĀK,
EUSKALTZAIN JAUN ARGITSUAK,
ANDREAK, JAUNAK:

Ludian eginta, omen, Jaun zerukoak zoĀo batean mendi tontorĀk artu, eta an emenka oriek emanez, lurbira mendiz apaintzeko lanari abiadura eman zion. Emen utzi zuen mendi bat, an ipiĀi zuen bertze bat, aratxago irugaĀena; gisa ortan zabilela mendien banabaĀatzen, etorĀi zen eskual eĀiaren aldi, eta ara non, bat edo bertze gure alderdiotan eman bear zituela ta, zoĀoa laxatzerakoan, an auspeztu eta zaramazkien guziak emen zizaizkion gelditu. OĀa zergatik, bertze asko tokietan mendien bat edo bertze ikusten badira ere bakaĀik, emen eskual eĀiko alde otan, paĀastan eta besagainka baĀaiatuak balira lez, non nai baditugu, elkaĀi lotuak, mendi tontor, zabal eta edeĀak.

Enzun duzuen a elexagaĀa, ipuya izanen da, eta ipuy kontu bezala ertereko bai, baĀan ez egitako artu bear dena.

Zertxo bat, aatik burutaratzen daut neri ipuy unek.

Mendiak Jangoikoak egindako gure bizi toki unen edergaĀu batzuek dira; eta ala Jaunak, bere bizi tokitako ludian eman zion gizartean, sor-arazten ditu bertze edergaĀi, lurbira osoa ere bai, baĀan batez-ere bere sortalderdia eta beren aĀaza

loretsu eta omentsu egiten dutenak. Otxek dirade noizean bein agertzen diren gizon yakintsu, saindu azkar eta bikañak. Ortzi urdina, izañak dirala ta, zoin edera dakusgu. Kontu luñeko izañak gizon argi eta sainduak direla. Eskualdun abeslariak dasa: "*Eñalde guzietan toki onak badira*". Aitortu bear dugu ere eñi-alde guzietan gizon aundiak agertu izan direla. ¿Eta eskual-eñian zer? Dirudi Jangoikoak, bertze alderdietan banaka banaka emanta, ipuyak mendieri buruz darasan lez, gizon aundiz beterik zaraman zoñoa emen ustu zuela. Luñeko eñi-alde guziak itzartu ta, agerketa (exposición) egitea erabaki baletzate, badaiteke eskual-eñia, eremuz ñipienotakoa izan añen, xapeldun aterako litzakela.

Emen izan ditugu itsas gizon neon diren oberenak, gudalari bulardetsuak, abeslari eta soñulari zoragariak, lege gizon zintzoak, misiolari omentsu, saindu zerugoyan koka-alakoak, eta bertze asko ta asko giz-adimenaren edadura mota guzietan nabarmendu izan direnak. Orietarik zenbait eskual-eñiko xoko guzietan ezagunak dira, orein izenak gomut-añietan, eta beren lanpide edera eskualdun guzien mingañetan dabiliz. Baño bertze zenbaiten izen eta lanak, oroitgari izan ta ere, lañuzko liburu-etan bakarik lo bezala arkitzen dira. Mezenas apur apura banaiz ere, otarik bat beardatzuet eman aitzinerat; orixe da Azpilkuetañ Martin, lau eun urte otan yakinsunen artean napartañ irakasle edo doktore-aren izenarekin ezagutua den gizon ospetsu, argi eta saindu ura.

AZPILKUETAÑ MARTIN SORTZEZ ETA ETORKIZ ESKUALDUN AUNDIKIA.

Iruñatik Tafallarakoan, Karaskal mendi egalean ikusten da Barasoain deitzen den eñi bat. Urexe da gure irakasle ospetsu-aren sorteria. Mila lau eun ta lau ogei ta amabiko Neguilaren amairuan ludiratu zan. Oargari baita, diote askok, begietako argiaren alde ararteko den Luzia deuna egunean luñean agertzea,

gizartean bere itun (consejo) eta yakitateari esker, argi-emale azkar bat izan bear zuen izaia. Bertze lau aurideekin Martin Azpilkueta eta Mari Martin Jauregizar, senar-emazte Jangoikotiar batzuen umea. Sortzez eskualdun jatoia, aldiartan Barasoain, ondikotz geroxago ere, eskualdun eria zen ta. Etorkiz ere eskualdun puia, bere arbasoak eskualdun odol garbienetakoa beren zañetan zaramatelakotz, napa-eriko sendi aundiki anitzek beren sustrayak unen aitzinakoetan erokatzen zituztela.

¡Azpilkueta, Jauregizar! Una emen iragankizunaren estalpean beren oin-ariak gorderik dauzkaten bi sendi, bi Jauregi ospetsu. Biak Baztanen, bat Azpilkueta deitzen den erian eta bertzea Iruritan erailkiak (fundatuak). Napaioa, eskual-eria ta España guzia ere bai goren gorenetik goraildu dituzten sendi orietako ume bikañak nork zenbakitu? Orietarik zatorkion odola aipo den Azpilkuetar Martini ere. Bere bi deiturek aitzera ematen duten bezala, aita etorkiz Azpilkuetako Jauregikoa zan, ama beriz Irurita Jauregizarekoa. Ara zer dion edeslari batek irakasle unen etorkiaz (1) "*Azpilkuetar Martín aberiz napaia. Barasoainen sortua zen... Bere aita-amak aundikiak; España guzian omen aundiko bi sendietarik artutako odola berekin zuen. Bat Bazantarrena, escuaraz Jauregizar, eta bertzea Azpilkuetaia...*"

Edeslari orek aipatzen du ondotik Jauregizar-etik ateratu seme bikaiñ eta azkar D. Alvaro de Bazan, 2.^{en} Felipe Españako eregeren gudalari nausi zelarik, itsaso zabalean Turkoen aurka boioka izigariak egin zituen. Guk aipo dezagun Azpilkuetaen senditik ateratutako eta xapela kendu gabe izendatu ez daiteken Javier-tar Franzisko Azpilkuetar Mariaren semea.

Una nolakoa zan Martin ludira eman zuen mindaitza; ikusi dezagun landare ori zoin leiden, azkar eta edera azi izan zan.

(1) Vida del Doctor Navarro, folio 116, por el Maestro Alonso de Villegas.

AZPILKUETAŖ MARTINEN AURTZAROA

Barasoaingo Jauregi-ko Jaun-Andreak oso elizkoiak ziran, eta bere seme alabai kristau onai dagokion aziera eman zaben. Martinen izena iñauri arkitzen bazan ere Azpilkuetar eta Jauregizar-en artean, izen untako Gotzain Deunari zioten oneraspena gatik, aipo dugun irakasleari bataioan Martin ezaŖi zioten izena. Bere ama onak, semea soŖtu zizaion bezain laster, goiko Amaren eskuetan ipiñi eta Unen goralmentzale izateko berexi zuen. Bularreko esnearekin batean aurtxoaren biotzean erein zituen onpiderako azkuŖiak, bere otoitzen indarrez unen gañera yauts arazten zituela goiko onespen edo bendizioak. Mingaintxo arek lenlenik moldatutako itzak Jangoiko eta Unen Amarendako izan oi ziran, biotz uxter artan durtika eder batzuen antzera, gogamen oberenak agertzen zirala. Ara Martinek berak zer dion:

“Aur-auŖetik oitu ninduen nere amak lotarakoan eŖezatzer a eta untan Jangoikoak egin dauten onura ezdakŖ zoin aundia den”.

Javiertar Franziskok bezalaxe, gure Martinek ere len irakasle bere ama izan zuen bada; eta zalantzarik gabe bayetztatutak daiteken gauza dela iduritzen zait, Azpilkuetar Mariak bezala, Jauregizartar Mari Martinek ere otoitz oriek eskuaraz egiñaziko zitiola bere semetxoari. Ez da ortan aŖitzekorik: elkarŖen yendakiak, eta yendaki urbilak ziren ezkeror, molde beretik ateratuak ziren bi ama eskualdun zorioneko ayek. Gazte-gaztetan ikastetari eman zion, eta laster agertu erŖ bai oŖtarako zuen gaitasun aŖigaŖia; baiño adimeneko trebetasun uni, bere biotzak zaramazkien onbiderako leya eta elizkoitasunak etzaben amorik ematen; benipein dakiguna da, bederatzi urtetako eliz-gizonen maŖan *Prima Tonsura* delakoarekin artua izan zala eta adin ortan, Benefiziora deritzayon eliz-emait za baten edo bien gozamina aren zelakotz, eliz-gizonen AŖendi edo Ofizioa eŖetzazeari abiadura eman zion; eta andik aitzina beti beti, egun bat uts egin gabe, sail oŖi yaŖaiki izan zen. Bertze otoitz asko

aben artean eñosarioaren iru zatiekin, amak erakutsi bezala, bere bizitza luze ta edereko egun guzietan, zeruko Andre Mari agurtu zuen. ¡Zenbatenaz eta geiago apaltzen den Jangoikoaren aitzinean gizona, orduan ta aundiagoa dela zoin egia den!

AZPILKUETAR MARTIN ALCALA'N

Latina eta bertze len ikas-gayetan bere sort-eñian trebatu ta, ameka urteko gazte bigun liraña, apeztasunerako bear ziren ikas-taldien egitera, igorri zuten bere guratsoek Alcala deriyatzon iriko ikastetxe nagusirat. Antxe igaro zituen zazpi urte. Etxetik urun dabilen gazte batenzat gauza zala onbideari sendoki yaraikitzea; bañan ala ere, gure gazte prestu unek aitzera ematen daku, nai ezkerro, edozeñek eta non-nai gizarteko lausengu eta aragiaren oldarak azpiratu dezazkela. Amak erakutsitako onbidetik beñere aldendu ez, uber gabeko garbitasuna bere biotzean zaukala, onbiderako egintzak ikas-lanekin aldizkatzen zituen.

Izanen ziren, yakina, Alcala'n ikasle buru arin eta ergelak; gure napaña etzen orietarik, ez eta orien adiskide ere. Gines de Sepulveda, Franzisko de Mendavia eta Alfonso de Castro, gero aipo aundikoak, izan ziren Martiñen lagun eta adiskide mamiak.

Bein batez, non zer ikusi edo lagun-en batek ortarako bidea emanta, goan zen gure ikasle gisa-gaixoa zezen lasterketa batera. Nonbait ala beaña. Bizpairu zezenkari, zezen-en adaretan erori eta sakituak, odola zariotela, gelditu ziran; au ikustean ikaratu zen Martin; aren biotz bigunak etzeraken ereman alako odol ixurtzea; bekatu laritako artu zuen yosteta artara goatean egin zuen autsardia.

Bein bai baño beriz ez: etzuen an geiago zangorik sartu. Erleak lorearekin egiten duenaren antzera, bere irakasle argien erakustaldietan arkitzen zen zumo guzia bereganatzen zuen; eta batez ere Sancho de Kañantza, napaña, eta Juan de Medina, irakasle omen aundikoenak. Eta Azpilkuetañak gauza aundi bat bezala sarazan ondotik, gizon ospetsu orien ikasle izan zala;

gizon argi-ok aldiz, beren ikasle-en artean Martin izan zutelakotz, arotzen ziran. Dena den: ikaste lanak txit goragariki bukatu zituen. Berak geroago zionez, Alcala izan zen bere yakitate berdin gabearen oiñ-aria eman zion arobia.

Bizkitarte, aren onbiderako egintz arigarriak usain zerutarez beteak izan bear ziran. Eta egiaz: zer dala ta eun eta beo-geita-amar urte geroago ura bizi izan zan gela begiramendu itzalsu batekin ikusia zen, saindu baten bizi tokia bezal bezala? (1).

AZPILKUETAR MARTIN FRANZIAN

Emezortzi urteko gazte galanta zen Martin, Alcala'n yakintza eta Teologia-ko ikastaroak bukatu zituenean. Garai artan zalaparta irigarietan zabilzan napañak; ori aski gabez, bi pizti amoratuen artean dagon ardi baten eran, aurkitzen ziran. Pizti bat ipañ aldetik, bertze pizti bat ego aldetik napañari bea zauden, beregaintasuna ebatsi, eta berenganatzeko artea noiz agertuko zizayen. Gora bera asko ibili ondoan, Gaztelandar Erege V.^{en} Fernando yabetu zen napañaz; eta napañ asko eta askok, beren etxeak uztuta, mendiz arutz goan bear izan zuten. Gertakari orek oña emanik, izanda nor edo nor idatzi duena, Azpilkuetañ Martin aldatu zela Franziaara Gaztelango eregearen menean ez egonez. Bañan ori ez da ala. Gauza yakina da napañ irakasle unen guratso, auride eta yendakiak, Javier-tar Franziskorenak bañen, zuzeneko eregeari azkarki lotuak, unen alderdia zaukatela, Martinek berak ere bai, geroago argi eta garbi zionez. Bañan napañoak askatasuna galdu zuen, Martin Franziaara goantzaretik bi urteen buruan. Ereman zuen bada ararat ikasketari zion zaletasunak. Garay artan Franzia Toulousako ikastola, uri eta Eliz-legeztian benipein (derecho civil y canónico) omen aundikoa zan, yakinzaleen biltokia, an ziren aldamen aberi-etako zerbait izan nai zuten gazteak, baita ere irakasle-en mañan zauden purpuseta-dunak,

(1) Burges fol. 4 y 5 de la biografía.

legeztia eta Eliz erabakien berri ongi bañon obeki ikasteko asmoarekin. An ikusten ziren Franzitar, Alemandar, Angelestar, Portugaldar, Gaztelandar, Italia, Napaarak ere ez guti, orduan Españi baño Franzia zaletsuagoak, eta nik dakita zenbat aberietako yakinzaleak. Alako naspila artan bea diozogun oray eltzen den gazte napa-ari. Bea diozogun ongi. Luze samaña, arpegi ederekoa, ongi egina, matel zuri-gori, kopeta zabal, alai eta atsegintsua, bere biotzeko eztitasuna bi begietarik, leyo batzuetarik bezala dariola. ¡Ehia mutill! ¡Euki zure lanpideari! ¡Eskualdun ikuřina gora gora ibili! ¡zañetan daramazun odol garbi eta arbasoen izen ona aintzaz bete zazu!

Urte batzuk, guti, igaro dira. Toulousako ikastolan, lenik aopetik aopera, gero goraki, mintzo ziran ikasle baten zinzotasun eta aitzinamenduaz. Azpilkuetar Martin da ikasle ori Uri eta Eliz legeztian bildu zuen trebetasunaz ariturik daude ango ikasle eta irakasleak; zalantza eta buru bero aldietan arenganat biurtzen dira, erabarik batere gabe, berek ikusi ez dezaketen argi-aren eske. Ara zer dion unen bizitzaren idazle Simon Magnus izendatzen denarek: “*Burua aldatu gabeko ikastaldi, eguneroko lanpide eta uts-guna gabeko ardura sendo batekin ikasgai xoko guziak ikertu zituen; ayetan ziren zailtasun ilunenak arigarizko aisetasunarekin erabakitzen zituela; ainbertzetaraño, non, laster iragan mendetako erakusle argidotařen neuřiratu zan*”. (1)

Azkenean ikasle buru oneko bati zagokion burestuna edo koroa eman zizayon, epayalki guziaren baimen gogotsuenarekin, Eliz erabakietan irakasle burutzat artzen zutela (Doctor en Canones). Mal orřan daudenei dagokion purpusetaz yauntzia izan zen. Ez baitzuen segurki ebatsia.

Olatxeko bukaera eder edera izan zuten, gure napa aundikiak Toulousako ikastolan egindako lanak.

¿Onbiderako egintzetan nolakoa izan otezan? Bere ama

(1) Ut illustribus superiorum seculorum juris Antistibus brevi par redderetur. Simon Magnus in vita Navarri.

Mari Martin Jauregizatekoak unen biotz beratx eta ustei artan erin zuen azi onari esker, usaintsu agertu bazen or Alcala'n, etzan, ondikotz zimeldu biotz ori Toulousan egonzan bizkitartean. Ikasleari zaraizkion egin bideeri buru emanta, gelditzen zizaizkon orduak igortzen zituen, ez geienezan gaztek maite izaten dituzten yosteta eta ergelkerietan, baizik arimako arazo-etan. Ordu guziz (berak zionez) ematen zuen bere biotza zeruko Ama maitearen eskuetan. Larunbat guziz eta jai aitzinako aratsaldetan an zan beti, Andre Mari deuna goraltzeko, abesten zan Salvean, berekin bein baño geiagotan ikaslekide zenbait erematen zituela. Tomás irakasle deunaren gorputza maiz maiz ikustatz, bere agurak eta egintzak gogotik ematen zition. Eritegi-etan zauden gaixoak ikustatu, beaitsuak lagundu, negarrik xukatu eta naigabetan zaudenak arindu. (1) Ora Martinen arte lanak. Aren bizitza, ondikotz, kristau on-onei moldetako eman dakiokena zan, eta bere biotzean zaukan saindutasunaren gar-xurixta bat bezalaxe, agertzen zen ezta bada guzietan arek zuen zuzentasun alderako zale-tasuna; txaloak eta goralmenak oinperatu; ikaste eta onpiderako lanetan egiten zituen aurerapenak apaltasunaren lanopean gor-derik zauzkan.

Dakusgu gure napa, eskualdun goragaraia, ikaskizunen bidez ederki landua eta ardurarik aundienez kristau onbidetan oitua, ¿Zer bilatzen ote du? Aur-auretik apeztasunerako deya nabaitu zuen bere baitan. Bazakien, nonbait Isidoro deunak darasan lez, apezak bi egalez yauntzia bear duela izan, ez aroa eta ez deustako eza nai ez badu agertu; bi egal oriek, yakitatea eta saindutasuna, bereganaturik, ematen da Jaungoikuaren aitzinean, Beraren ordekoa egintzezan otoiztuz, Jangoikoak onetsi, bedei-katzen ditu aren asmo eta indarrik. Eta Azpilkotar Martin apeztu zan, edeslariak diotenez, mila bortz eun eta amabortz garren ur-tean. Bere yendaki eta adiskide aberitarik nai izan zuten bilarazi len meza eritarren artean ematera, edergari eta bazkari bereziena-

(1) Oloriz N. Biografia pag. 18.

renik ospetuz geřtakari oroitgaři ura; baňan apez beřia etzen ařtaratu; bere aita eta bi anaya arat eremanizirik, antxe Toulousan, bere eřitik urun, apaltasunari dagokion itzal sainduaren gerizan, osperik gabe, ekin zion len aldikotz lan eder ori. Ori bai: Zeruko Amari zion oneraspena gatik, Berari emana zizayon Eliz batean eman zuen len meza.

AZPILKOTAŘ MARTIN IRAKASLE

Ařgia ez da eřegupean egoteko egina; ez eta gure apez ykinsuna estalpean bizitzeko. Alaseurik, erakuts-alkirat igena izan zen, ango bereko ikastaroak amaitu bezain laster. Lenik Toulousa, gero Samatan eta Cahors, azkenean beřiz Toulousa izan ziren aren lantegiak (1) Azalmen ařgitsuak, eraikustaldi goragaři-enetakoak egin oi zituan nonbait, zeren ta badirudi geyagoren zalerik etzela gelditu. Ongi ikusia zen. Bere gogoaren aladurak ařgi ařgiak izanik, aren zuuřtzia zoin azkařa zen ulerřtzeko, aski da yakitia, ařotza bazen ere, aundiki ařgidotař askok zazpi egiňalak egin zituztela Paris-erat igori ta, Franziako eřegeen aldamenean itunlari (consejero) izan zadien agatik. Untarik bazadartařzkion onura (provechos) eta goralmenak gain gaňekoak izan ařen, etzuen gan nai izan.

Sasoin ařtan Toulousako ikasleak, bakotxak bere aberiaren aldeřdia zaukala ta, elkař ez ikusi naizik, izigařiko gutermak bide zabiltzaten. Bakearen ekartzeko ħnork buru bero ayei zerřbait adierazi? Ořtarako irakasle guzien ařtetik Mařtin beresia izan zen.

Elkař ez ikusi naizik, zalaparta gogořetan zabilen naspil ura batera bil-azirik, itz egin zaben Azpilkuetařak, bere mintzaldi-aren burutako itz ukigaři otxek ezařtzen zituela: "*Rex pacificus pia miseratione voluit sibi subditos fore pũdicos, pacificos et modestos*". «Bakezko Eřegeak, urikaltasun ezti baten bidez, naidu bere

(1) Oloriz. Biografia pag. 16.

menekoak garbiak, baketsuak eta lanoak izatea». Sarkorak ezin geyagorano eta sutsuak izan bear zuketan aren itzak, ondorioak aitzera eman zuenez. Bada Franzes eta Gaztelandak, Ingles eta Alemandak, Portugal eta Italiak eta bertze gañerako amaren ume guziak, amor emanek elkar, maitetasun gori baten indarek elkarturik gelditu ziran. Itzaldi edo lanpide unekin, gure irakasle, ordukotz goigari-aren omena, beratu eta zabaldu zan; benipein geroztik, bere bizitza luzeko egunetan oargari dena da, non ere baitziren elkar ez ikusi naizik zabiltzanak, arat zaramaten bakezko aziaren ereitera.

MARTIN OREAGAN

Amairu amalau urte, ikasle ta irakasle, igori zituen Martinek Toulouseko inguruetan. Ordukotz, berak bezala Napañoako erege-en alderdia zaukatenak unarat etorriak zirelakotz, edo, Toulousako ikastaroetan lankide ta adiskide mami izan zuen D. Franzisko de Nabaia, emengo Eregetaren odoleko gizon argidotak-arek bildu zuelakotz; 1542.^{en} urtean, bere izen goramengaria Franzisko yakinsun-en artean begiramendu itzaltsu-enarekin aipatua zen garayan, itzuli zan bere aberirat. Biurtzen ditu bere uratsak, napar den gutieneko odol xorta daramaguentzat agurgari den Oriagarat; an Agustin-daren anaidian sartzeko burutzapenarekin. Luia agorak euria irasten duen erako artze ona egin zioten, bai bere adiskide, orduan Elkartegi artako Aita-len edo Priore, D. Franzisko de Navarra zelakoak, nola bertze anaidikoak. Bertako, gero nioiz utzi etzuen, Agustin-daren yauntzia artu eta Oreaga-ko Ama laztanaren egal-pean non nai zabilela beti-beti bizi izan zen.

Lanerako eta lanean azkarki aritzeko sortua zan nonbait gure gizona, eta ortarako zaukan kemena ongi erakutsi zuan etxe ospetsu oren alde egin zituen boroka-etan. Esturasun bizi bizian arkitzen zan sasoin artan Oreagako Apaizti edo Kabildoa, laritasuna laritasunaren ondotik gañera zatoikiola. Laritasunak,

Aita-len eta menekoen artean ziren ezta badaen gatik. Laritasunak: Onarte edo Benefizio zenbaiten emaitzetaz biluziak izan zirelaketz. Jangoikoa ordean luzekor bai, bañan ez atzenkor, eta Unek igoñitako Aingeru zaintzaleak bere oiñeratu zituen ango nagaskeri guziak.

Vilar eta Suimilgo Onarte ayei zaraizten Castila-ko eta Portugal-go ontasun ugariak, Napañoako erietan zituzten bertze zenbaitekin, bildu zituen Martinek Oñeagarat eta geiago dena, bakea paratu zuen Aita-len eta Apaiztikoen artean. Zenbait urte geroago, unek emandako arauak oñ-aritako artuz, irugarren Paulo Aita Sainduak argitaratu zuen *Bula Tripartita* deritzayon idazkia, Oñeagako guzien eskubide eta eginbideak argiro erabakitzen zituela. Irakasle unek Oñeagaren alde egin zituen lanketak eta lan motak ikertu ta, badirudi Elkartegi maite oñen bigarren erailea (fundador) izan zela. Ala aitzera eman zuen seurik, napañ zintzo, Oloriz-tar Hermilio yaunak zionean: Azpilkuetañ Martin gabe Oñeagaren ondamena laster eta segur etorriko zan; urte gutiren ondotik etxe artako atal buruan irakurtzen al izain zan itz-kintza negar garri auxa: *Emen Oñeaga izan zan. (1)*.

MARTIN SALAMANCA'N

Oñeagan aldi apur bat igaro ta, Azpilkuetañ Martinek Salamanca'ra yo zuen; bere Aita-len D.Franzisko de Navarra'ren naia bete nairik. Uri-artan biltzen eta bilduko ziren gizonak etziran, naski, zozokumeen antzekoak. Bertze asko eta asko yakinsunez landa, Ikastola artan ikusten ziren Franzisko Vitoria, Franzisko Suarez, Pedro eta Domingo Soto, Salmeron, Monte Mayor, Montano, Mariana, Martinez Siliceo, Covarrubias, Franzisko Mendoza eta abar. Gain gañeko yakinzun orien lanpide-ari esker, badaiteke lur-bira osoan etzen izanen, Salamanca'n bezain goraki mota guzietako irakaskintzak azalzen ziran bertze toki bat. Oriek

(1) Nueva Biografía del D. N. pág. 35.

guziak ola izan aŕen, napaŕ irakasle-aren izena eta omena aundienetakoak agertu ziran. Irakats-alkietan uts-gunerik etzagola-kotz eta irakasle-en leŕoan emana izateko, ango arauen indaŕez ikastola artan berean irakasle-en maŕa eta purpuseta aŕtzea, gauza baita ezpadazkoa zelakotz; orduan bein irakasle oŕdekari izendatu zuten, urte gutitako bazen ere. Laster aatik, arauak eskatzen zituzten gaitasunak bildu, bigaŕen aldikotz purpuseta yauntzi, eta irakats alkietan izan zen len utsgunea bein, eta geroxago bertze alki gaŕantzi (importancia) aundienekoa aren dako izan ziran; ortarako izan oi ziran azterkizunetan (oposición) yakitate berdin gabeko baten yabe agertu eta bere aurkari guziak belduŕgaŕiak baziran ere, gaŕaitzen zituela. Zein egoki dan aŕa-narendako iŕarika, eta egaztinarendako egaldatzea, alaxen zan gure eskualdun yakinsunarendako irakastol ospetsu artako len alkitik Eliz-legeztia argi eta garbi azaltzea. Egunero-egunero orduterdiko bizpairu erakustaldi ematen zituen; zortzi eun, be-deratzi eun eta aldika miletan goiti ikasle aren ao-xilora bea, as-pertu gabe, zaudela. Noiz nai irakasleak berak aren enzunle izan oi ziran, eta edeslariak diotenez, bortzgaŕen Carlos enperadorea bera irakuts-gelako yarlekuan zagola ikusi izan zan.

Azpilkuetar iraskalea beti langile, bere entzunleen zenbakia gero eta geyago beŕatuz zoayela ikusirik, eguneroko lanpideak askigabez, Ikastetxeko Paraninfo deritzayon gela nausi edeŕean ematen zuen egun guziz ordu beteko erakutsaldia, eta berari zarion yakitate sakon aŕigaŕiaz argitu nairik, an ziran Eŕpaŕako edozein tokitako yakintsu eta Eliz-gizonak, ara nola Ikastolako buruzagi eliz-legeztiaŕen irakaskizunetan lagun zituenak ere. *“Irakasle baten goralmenerako zertxo geyago ezin eŕan”*. Dasa emen edeslari batek. (1)

Golde beraz beti bere ildoari zaŕaikiola, Jangoikoaren aintzarako eta lagun urkoen onerako eginkizunetan gero ta aŕigaŕi-ago; irakastaldiak emateko moldea bertzelatu zuen, molde beŕiari

(1) Burges, Biografia fol. 198.

esker, yakitate-arekin batean onpiderako leya ikasle-en biotzetan sar arazten zuela. Ematen zituen ikasbide eta irakaspide edeñak zenbaterañoakoak ziren aztatzeko, una emen bertze edeslari batek zer dion: *Salamanca'n egon zen bizkitartean ondasun geyenak bearsuei emanta, egunez irakastol-alkian yakinduriaren argia ao betean zariola zakustenek, gauez xataña geñian, eritegiko sokoetan, gaixoei yatera ematen eta laguntzen ari zela, ikus zezaketen.* (1)

Garay artan, eta maiz ondikotz, zer erabaki zalenetakoak mintzaldien gaitako arturik, ematen ziran Salamanca'ko Ikastolan irakas-taldi ospetsu ageriak, (conferencias públicas). An biltzen ziran Españako yakinzale-en leñoan, beren buruak zauzkaten asko; itzaldi orien egile, aunitz aldiz, gure napaña izan oi zan bere adimenaren argia eta irizpidearen (criterio) zuzena aitzera emanetz, bere lanpideak bururatzen zituela. Ezin geyagoraño ospetsu irakastaldi bat eman zuen aldi batez. Ara zeñ gisaz. Eztabada eta guterma saminak izan oi dira noiz nai gizon tartean, eta aldi-ari zaraizkionak gizbaza erotik ateratzeko aiñakoak ziran naski. Len Carlos Españako Eñege, bortzgañen Alemandañena, alde batetik eta Gaztelandar aundiki asko eta yende xea bertzetik, tira biraka zabiltzan, batek eta bertze-ek izan zezazketen eskubide eta eginbideen gañetik. Toki gañantzidunenak Alemandañez beteak zauden nonbait; eta alaber, eskea-eskearen gañean zatorkioten eñi eta uri guzieri Eñege galan eta aundi-nai aren aldetik. Uko egin zion yendeak diru emaitari, eta ortarik sortu zen gudate (guerra de las Comunidades) deritzayona. Aunitz katazka eta odol itxurtzen ondotik, Eñegea nausitu zan, eta, azaletik beraren menpekotasunean gelditu baziren ere etsaiak, sua auts pean gorderik zagon. Gizbazak deusetako eskubiderik ez balu bezala, Eñege eta beraren agintarien manuak geyegi eragile eta sendo ageñtzen ziran; menekoak beriz, bortxaka zauden uztañi azta aundiko eta boñtitz aren pean. Makuñen zuzentzeari nolapait

(1) Biblioteca ecclca. (Aubertus Mireus) pag. 129.

abiadura eman beárez, ara zeñ egin zuten Salamanca'ko yakin-sunek. Egintza guzien eñoa biotzean dagola ta, biotza beñiz buruko gogamenen arabera ibiltzen delakotz, adimenen argitzea erabaki zuten, Erege eta bere menekoen eskubideak zein eta norañoakoak izan zaitezken, argiro aitzera emanaz, Eregearen eskurantzak zafraldi bat artuko bazuten ere. Arantzaz ezin geyagoraño betea zagon lanpideari lotu ote ziran nago Irakats-olako buruzagi omentsu ayek. Gora bera eken artean, lan oñen egiteko, bear zen kopeta; baita ere begirunea, geyegi gordin agertu ta neor ez yauzi arazteko. Gañera azal gayaren iturburuak ikertu ta, mintzaldi sakon eta bero bero baten beara izanen zala neork ezin ukatu. Gaitasun goreneko orien yabe Azpilkuetar ori zan nonbait; benipein, unen gain gelditu zan irakatsaldiaren ematea. Eldu zan eguna eta ikusgarri izan bear zuen Ikatstolako Paraninfo gela nausi eder artan zakusan antzak, bi alderdietako yakinsunez kokoñeraño betea agertzen bide zan ta. Ara zer izan zan Martinen itzaldiaren aitzin irakaskuntza (proposición) *Regnun non est Regis, sed communitatis, etc.* «Ereñua ez da Eregearena, baizik gitz - bazarena, eta eregetar nausigoa bera jatorizko legeziaren indárez ez eregearena, bañan bai gizbazarena da, eta unek bere eskutik osoki ezin utzi dezaken izakia da nausigo ori».

Sakonak ezin geyagoraño eta argi azalduak bear zuketan izan, bayeztatu irakaskuntzaren alde eman zituan erailkiak; ondotik arigarizko eran eñautsurik uzten zituela bertze alderdikoan lotpide eta ateraldiak. Edeslari zenbaiten ustez, badaiteke egun artan erdietsitako gaintza, eman daiteken bere bizi luzean beretu zituan goragarri guzien artean goragarriena.

MARTIN COIMBRAN

Salamanca'ko Ikastolan amalau urte igaro zituen Martinek, Ikasle, irakasle eta bertze gañerako guzien aldetik, baita eregetar sendi-aren aldetik ere ongi ikusia bere lanpide eder-ari bertan

yañaitzeko asmoa bertzerik ez zaukan. Bañan, uste gabeen bazan ere, lantegiaz aldatu bearko izan zuen. Irugarren Juan, Portugaldañen errege prestuak garai artan eraildu zuan Coimbra deritzayon urian Ikats-ola gan-gañekoa.

Irakasle oberenetaz ornitzeko asmoarekin, Europako zenbait Errege-ri bezala, Españakoari ere eskatu zion laguntza: berari iduri zitzaizkion bertze yakintzun zenbait-ekin, napar irakaslea an ikusteko gutizia erakutsten ziola. Carlos Españako erregea, bere yendaki Portugalgo erregeari ezer ezin ukatu ta, etorri zan unen nayaren betetzera; bañan ez ain aisa bera, eta orañik nekezago irakasle lagunak. Gain gañeko malan aintzaz beterik, Salamanca'ko ikast-ola ezari zuen artaz gabetzea, zalegi iduritzen zizayen. Azkenean eragozpen guziak Carlos-ek azpiratu ta, goan bear izan zuen Azpilkuetañak ordukotz bere izen onaren usaña baraiatua zagon Coimbra-ko ikast-olara.

Eliz legeztiañen irakats-alki lenena, aren dako izan zen. Eta ongi bañon obeki bere ikasleak argitzeagatik, eguneroko orduterdiz zirauteñ bi irakats-aldietan, Eliz lege-eztiañen azalmena urilegeztiañen-arekin nagastekatzen zuen, bi legezti orien oñariak Teolojiaren bañen bañenetik ateratzen zituela. Ango Errege eta aundikiak egin zioten artze on, eta ondotik arendako zituzten berexkunde nabarmenei erantzun nayeñ, Salamanca'n bezala, irakats-olako gela nagusiyan ematen zituen irakats-aldi eder ederak, gai sakoñenak, guziek ulertzeko eran, azalduz. Zuzendari lena ez bazen ere, beraren ardura pean bezalaxe zagon Ikats-olakartako gora-bera; beritu zuen irakasle-en auteskunderako emana zagon araudi zagaña, eta asko aldiz zuzendari lenari zaraizkion lanpideak arendako izaten ziran. Irakats-kizuneko arazo ta yakinbidetan azkaña, berak emandako erakundea (organización) izan zan, Irakats-ol uraxe goreneko malaraño auparazi zuen orantzakaria. Asko ta asko bazkun, baita sendi aundikiak ere arenganat yotzen zuten argi eske, beren arazo zalenetako zalantzetan. Salamanca'n zagonean Españako Erre-

geak egiten zuten bezala, Coimbran ziaurdun garayan Portugalgo-ek aren itun eta irispideari zaraizkion bein baño geyagotan beren eridiaren eraltzako (gobierno) eginkizunetan.

Aita baten gogoz eta maitetasunaz beterik, guzien onerako lanketa gaitzak egiten zituen izen aundiko glizon arek bazituen etsayak. Ortzia ezizayon beti urdin eta iri para egiten ziola agertzen, baizik beltz eta itsusi. Beraren saindutasun, yakitate eta zurrtziari beatuz, edozeñek ezagutzen duen gauza da Apaiztiko goragoko maletan ipintzeko gai zala gure eskualduna. Berak mal orietara igotzeko gogorik ez bazaukan ere, bein baño geyagotan oroitu ziran ortarako eskubidea zaukatenak; bai eta ere agertu izan ziran gizon erupil, xoranda eta zakañak, aren auteskundearen eragozpentzeko, eta aren izen onaren kaltez, zernai aopaldi gezuerezkoekin bidea eloriz esten ziotenak. Bere izen ona zaindu naye, garazki arankuratzen zan Martin giza-txar ayen txarkerietaz; bañan beti-beti, eremankizunen artetik, Jangoikorearen eskuetan uzten zuen bere zoria. Arantza xista oriekin biotza zilatzen ziotenean, aren asperkundera (venganza) izan oi zan mingañez erupikatzea Daviden itz otxek: *“Zorionekoa Jaunaren lege zale dan gizona, eta nola beteko ote duen ulertzen gauak eta egunak igortzen dituen”* (1). Oriek guziak ola, egia bego beti bere onetan. Etsai bekaizti asko izan are, naiz Espanian eta naiz Portugalen Eliz-toki garantzi aundikoenak betetzea bere eskuan egon zan aldi batez baño geyago.

AZPILKOTAR MARTIN, JESUSEN LAGUNDIA ETA JAVIERTAR FRANZISKO DEUNA

Cornelio A. Lapide, idazle ospetsuaren erana da, Ignazio deunari, Jesusen lagundia erailtzeko lanetan zabilela, Jesu-Cristok, gurutzea bizkañean zaramala agertu ta, biurtu zitiola itz

(1) Oloriz, biografia, pag. 67.

otxek: "*Ego vobis Rome propitius ero*" (1). Ni zuen alde izanen naiz *Éroman*. Itz oriek berberak erten al zition Martinek Jesusen Lagundiari: «Ni zuen alde izanen naiz Portugalen». Una zer-dala ta ori éran zezaken.

Jesusen Lagundiak, gizartean agertu ta urte guti baren, Iru-garen Juan Portugal-go Éregeak eskeintzen zion gerizari esker, eridi untan, bertze neon bezain laster, bere lantegiak ipini zituen. Coimbra berebiziko tokia zizayen, arazo orietan zabiltzen, Pedro Fabro eta Miguel Araoz, lagundiko Aita agurgari ayei. Napar irakaslea laguntako arturik, eragozpen gogorak azpiratu ondoan, antxe erailki zuten ba Eliz-bazkun arigari oren kristarfartean ikusi izan zan lenengo ikastetxetarik bat. Erailki ta gero beti aren alde, goralmen gorengarienak zarizkiola, azkarki lagundu zituen etxe artako Aitai Azpilkotar Martinek, eyen irakas-kizunen eta bizieraren ontasuna, ager zizaizkioten guzien aitzinean, goraki eta batere eraberik gabe goraltzen zuela. Aita on eken itunlari, beraren éranera zauden erabakitzekeo zail zitezken asko gauzetan. Sinetsi ez daiteken neurirañoeko gaintasun bat berenganatu zuen ikast-etxea, ludian nekez izanen zan bertze etxe bat arek baño gizon aundi geyago Elizari, bai gizbazari ematen zionik. Ayen gaintasuna ezin eramanez, edo Elizaren aitzin gudarriak bezala, inpernuaren kaltez bořoka gogorak egiten zituztelakotz, gauza yakina da, zoin itsuski oldartua izan zen Jesusen Lagundia bere aurtasunean. Uskuřtza edo érelijio gabeak ezezik, baita beren yauntziari beatuz, olako lanpideetarik urun egon bear luketenak ere, elkar itz-arturik, ekaizte gaitzak erautzi zituzten bazkun berriaren aurka. Ainbertzetaraño pozointsu agertzen bide ziran zenbait, eraberik gabe bai zarazaten Jesuita guziak Ante-Kristok bialdutako batzuek zirela. Aien kaltezko nasketa, nondik zatořen ikustean, kristar askok eta askok etzaikitzen zer egin. Jangoikoaren aldekoak edo inpernutik igorriak ote ziran Lagundiko gizon aiek, zalantzaka zabiltzan. Bazkun agurgari bateko

(2) Commet. in 1. Epist. ad. Cor. cap. 1, v. 9.

bazkide argidotar leño bati, zuzena non zagon yakin nairik, gogoratu zitzayon gauza oberena izanen zela napar irakaslearen iritzia zein alderdietara erortzen ote zan aztertzea. Eta ora non dituzuen, irakasleak emandako, Lagundiaren alde goralmenez betea dagon erantzunpenean, irakurtzen diren leño bi: "*Bazoki Saindu bateko bazkide argitsu sail batek galdatzen daut, Lagundi beñiari buruz nere gogo eta iritzia zoin diran. Obere-netakoa dela Lagundi ori, eta berak eginen dituan lanak, nere ustez, goren gorenekoak izanen direla aitzera eman dabet*" (1). Unek ibili zituen katazkak, Lagundiaren onurako, nolanaikoak etzirala obeki dakusgun, ora zer zarazan, lñaki deunari biurtutako eskutitz batean, Lagundiko Aita Miron deritzayonak; laguntzale oren lanpide zenbait aipatu ondoren geitzen ditu itz otxek: "*Eñidi untan bere gaintasun, onpide eta yakitatez gain gañeko mañan dagona da napar irakasle au. Gure adiskide mamia da. Guregatik egiten dituenetaz, eskeñak emanez eskutitz bat zuk biurtzea ongi litzakela iduritzen zait*" (2).

Kezkatsu zauden asko biotzetara atseгина eta bakea eraman zituen Martinek aldi untan ere, eta bere irakaskizun eta itun zuuñekin, lur gizen batez inguratu-ta, ongi yoñaturik gelditu zan Jesusen Lagundi landare beña. Gogotik zañaikion lanpidea izan bear zuen oñek; berak Aita bati biurtutako eskutitzean azalzen duenazgeroz, biotz biotzetik Lagundikoak maite zituela, bere aberñitar Loyolako Inazio eien eraile ta lendakari, eta bere aide urbil, Jabiartar Franzisko bazkun oren lenengo amabi lagunetarik bat, agertzen direlakotz.

¡Jabier-tar Franzisko eta Azpilkuetar Martin! Una emen bi eskualdun, napar eñiko seme goren gorenekoak. Odol bera beren zañetan zeramaten, etorkiz Azpilkuetar Jauregiko sendi ospatsu artakoak bezala; ta Azpilkuetar Mari Martinendako bertzer gusina zenaz geroz, Franzisko Martinen iloba zan.

(1) Synopsiſ Analium Societatis Jesu in Lusitania..... Auctore R. P. Antonio Franco... pág. 12.

(2) Monumenta hlstórica Societatis Jesu Epistolæ mixte, Tomo 3.º página 299.

Beren aurtzaro edo gaztetasunean elkar ezagutzen zutela ziur bayeztatu ez daiteken gauza da naski, bañan bai, antza guzien arabera, sinetsi bear dena. Nola nai dela; mila bortz eun berogei garēn urtean adiskide mamiak ziren. Bi eskutitz, Jabier-tarak, Lisboan zagon garayan, Azpilkuetar bere osaba Coimbrakoari igorriak, liburutegietan daude, eta orietarik igartzen da, ezin geyagorāño elkarēnak zirela. Biak bat balire bezala, elkarēn berriak azalduz, batek bertzearen atsegin eta atsegabeak ongi ezagutzen zituztela. Elkarēndako maitetasun biotzeko batez beterik zaudela eta abar. Eta gogamen oriek eztitasun berdingabeko batekin adieraziz, azkenean ludi untan ez bazaiteken, zeruan elkar ikusteko eskeā Jaunari eskatzen zioten eskutitz orietan.

D. Vicente de la Fuente, edeslari azkarak, una zer dion bi eskualdun orietaz: "*Mota guzietako gizon yakinsun aundiak agertu ziran Napañoan amasei garēn mendean, bañan oriek denek belaunikatu bear dute Indietako Bigaldun eta napar irakaslearen aitzinean*" (1). Eta geroxago, bi oriek elkarēkin zituzten antzak zenbatuta, dio oriek berak: "*Dirudi oriendako emanak direla Idazti deuneko itz otxek: "Ludi guzira edatu zan orien otsa eta lurbira osoan enzun ziran orien itzak: In omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis tærræ verba eorum"*.

AZPILKUETAR MARTIN IDAZLE

Asko ta aundiak dira aipatu toki eta garayetan napar irakasleak egin zituen lanak; nik oray eñan ditudan baño aundi eta ugariagoak. Idazle bezala bururatu zituenak, nik, ez ongi eta ez gaizki, ezin adieraziak. Sail uni lotzerakoan Jeremias igarlearen itzak datorzkit aora: "*A. A. A. nescio loqui, quia puer ego sum*". *Ai ene: Eztakit zer eñan, ez deus bat naizelakotz. Oñā*

(1) Historia Eclesiástica de España, tomo III, pág. 207.

ba, Martinen idaz lanak azaletik bakarrik ukitzeko kemen eta asmoa daukat. Gure napañak Coimbrara goanzan mila bortz eun ta ogei ta emezortzi garren urtean, berak berogei-ta sei zituala abiadura eman zion idazteari: bere zartzaroraño euki ziona. Eginkizun ospetsuetarako ezkibel bezain, apaltasunaren maite-laria, lanpide ortan bere burutik sartzen etzuen naski niork ikusiko. Baño ortara puzatu zuen zertxo bat izan zan. Alde guzietarik, gai zalenetako-eri buruz zituzten zalantzetan, arengana zoazan argi galdez, mota geyenetako gizonak. Aundiki eta xeak, Eliz-gizon, uritar, apaizti eta lekaidiak, baita Erege, Gotzai eta soñeko-goridun (kardenalak) berak ere, beren nekeze-en (dificultad) lazapena (solución) irakasle unen baitan bilatzen zuten asko aldiz. Sakontasun eta argiz beterik zauden erantzunpenak zariozkon Martini, eta oriek beren ondatza (fundamento) azkarrekin ezagutuak izan zaitezzen denetaz, otoiztua izan zen idazt lanen egitera.

Ogei ta amasei idazti edo obra-en egile izan zen, arietarik franko, zazpi, zortzi edo geyago orri-alde edo tomoz osotzen dirala. (1)

Idazti oriek geyenak, bein argitaratuak bereala saltzen zirelakotz, auniz aldiz, (zeinbat zortzi-amañetan) argitaratuta, zale-tasun bizienarekin irakuriz, yakinsunen eskuetan, eten gabe ikusi oi ziran. España, Portugal, Franzia, Italia eta Alemaniako Idaztolak berenak eman bear izan zituzten: eridi orietako yakintza-leak bear zuten argia gogo bero - beroarekin, idazti orietan bilatzen zutelakotz, purustaka erosten zituzten-ta. Teologia, yakintza, eliz eta uri legeztia-aren xoko eta erayak Martinek ongi ulertzen zituelako ezagungari garbia da, liburu orietan ematen dituen azalmen ederak. Eta ala; edeslari batzuek Teologia ta Eliz-legeztian bakarrik goren goreneko malan ipintzen badute ere, bertze asko yakinkizunetan mal ortan berean, izar argiemale aundienetako bat bezala dakuste, xokoak obeki ikertuta mintzo

(1) Oloriz, Biografia.

diren bertze zenbaitek. Gizon baten yakintatearen berebiziko antzerkia daurkigu beraren idaztietan; ara ba irakasle goragari unenak zer darasaten: Ascetika deitzen denean trebe zela ageri da “*Commentarius de oratione*” liburutik.

Onbide ta gaitzbide “*de virtutibus et vitiis*” gayetan beraren aisetasuna ikusten da “*Tractatus de eleemosina*” delakoan.

Rubrika ta elizkizunen eratzekeo zertxoetan ongi ikasia zela dakusgu “*Commentarius de silentio et de Horis canonicis*” izendatzen direnetan.

Teologo sakon salatzen dute “*Commentarius de anno jubileo et de indulgentiis*” direlokoak.

Moralista porokatu baten aztarnaz betea dago “*Manuale Confessariorum et penitentium*” idaztia.

Teologo-moralista gaiñ-gañeko baten lanak dirade “*De furto notabili: De homicidio casuali: De finibus humanorum actuum*” eta bertze idazti zenbaitetan daudenak.

Lekaidien irakasle argitsuenetakoa dakusgu bere lau liburu “*De regularibus*” direlakoetan.

Lege-gizon azkara “*Si quando: De rescriptis* eta *De iudiciis*” idaztietan.

Eliz-erabakietan zaldiz zabilela diote “*De redditibus ecclesiasticis: De incompatibilitate*” ta bertze zenbait liburuek.

Idazti deun eta Elizako irakasleen berri “*Escriturario y patrologo*” ongi bazakiela “*Enchiridion*” eta bertze liburu batzuek goraki errepikatzen dute.

Jakintza edo Filosofian ezin geyagorano sakona agertzen da “*De septem Penitentiae distinctionibus*” direlako idaztietan. Eta abar, eta abar.

Ez bakarrik adimenaren azkartasuna, baita ere oroipenaren edadura ta biotzeko gogamen oberen oberenak beraren idazkietan zankadatuak bezala daude. Bayeztatzen zituen aitzin irakas-kuntzaen ageri, besteen idazti eta Elizako guratsoetarik artuak, iñauri ikusten dira aren liburuetan; eta batez ere zuzentasunaren alderako zaletasun sendo batez beterik zagon bio-

tza da, naski, ayetan dakusgun ezagungari nabarmenena.

Egia ta zuzena beude beti bere tokian: orixe zan Martinen ikuřina. Beraren erabakiak aunitzendako saminak izanen zirela igertu-ta ere, antxen ezartzen zituen bere idaztietan. Bein baño geyagotan gertatu zitzayon bezala Españako Érege 2.^{en} Felipe ta gorenetakoa mañan zakusten Eliz-gizon zenbaitekin.

Dena den: Aren iritxiak lege baten indara bide zaukaten kristar erietan. Alaxen mintzo da Billegas edeslaria daraiten itzotan: *“Ezta kristar tartean eridik, ez erki (provincia) uri edo eririk napar irakasleak bere idaztietan ixuri duen argia ikusi ez duenik...”*

Aren irakaskizunak Elizaren xoko guzietara edatu ziran... eta beraren erana enzun bezain laster, denak burua befitu ta aren iritxira zauden” (1).

Belarmino bařen bertze asko edeslari olatsu minzo dira beren itzketa etan; eta Españari geyegi zaletsu etzan Natal Alejandrok berak aitortzen du napar irakaslea bere onbidetasunaz eta yakitateaz gain gañekotzat zaukatela denek, unen erabaki ta epayak lege baten indara guziondako izaten zutela. (2)

AZPILKUETAR MARTIN NAPAÑOAN

Napar aundikiak amasei urte igori zituen Coimbran, len aipatu eginkizunetan osoki lanpetua. Mila bortz eun ta berogeita amalau gařen urtean, berak iru ogei ta bida zituelarik, itzuli zan Españara; edeslariak diotenez bertze arazoak utzirik, idazti beriak egin ta lengoei begiraldi bat emateko asmoarekin. Lankai ori arduratsuago yaraikitzeke, beraren naya zan, emen, gizařtetik urun, xokoen bateko bakardadean bere bizitzako egun gañerakoak bakean igarotzeke. Baño bai zera. ¿Non arkitu aren eskutatzeke aski estalki zauken xokoa? Bein bietan, bere ustez, es-

(1) Vida del D. N. folio 117 vuelto.

(2) Historia Eclesiástica, tomo VIII, pág. 202.

kutatu zan, bietan aren gorde tokia laster agertuta, betiko galde erantzuneri eta gizartean ziran eztabadaen atontze edo konponzeari ekin bear izan zion. Salamanca'n Jesusen Lagundiari, une artan, maiz bezala, etsai amoratuez inguratua, bere itun eta nau-sitasunarekin on aundia egin zion. (1) Batez ere Valladolid'en, garay artan Españako uriburua, etzen geldirik egon. Éregeren ariba D.ª Juanak eta Don Bartolome de la Cueva Kardenalak artara ekañita, bi Elkartegi, Segovia eta Leon'en erailkiak, era-kunde beñia eman ez ondameneko bidetik atera zituen, len Orea-gan eta gero Coimbran ere bai, egindako lanpide bera bururatuz. Felipe 2.^{ak} arazo gañantzi aundieneko batzuen lazapena beraren eskuetan utzi zuen bat beñepein ezin geyagoraño latza, Aita Saindu IV.^{en} Paulok eta Éregek, Napoles'ko eridiari buruz, zabi-letena. Noizbait agertzen da Azpilkotara bere Napaño maitean, eta or mendi orietan zabilela, zaldi gañetik erori-ta, gutik egin baitzuen etzuelarik sekulako bat artu, maingu gelditu bazen ere, etzuen geyagokorik izan.

Iruñako Gotzai eta Orea-gako Aita-lena auzitan ziren une artan, eta, Martin gizon prestutako arturik, bakeak egin zituzten. Bere senditañen arteko gora bera asko antolatuta, yanean eta yauntzian añonta izanez, aldatu zituen azken ondasunekin ezaildu zuen bere sorteañan eritegi sendo bat. Ora ba; atsedateko adinean bazen ere, nola agertzen den Martin beti langile, beti onbidetsu eta beti beañsuenganako esku ase-ase bat erakusten duela.

AZPILKOTAR MARTIN EñROMAN

Iru ogei ta bederatzi urtetako yaun agurgaria zan napar irakaslea, ordu artio baño kezka gutiagorekin bizitzeko nayaz be-terik, bere sor tokian emengoen alde lanean arizanean. Ara non, den gutienik uste gabe, bilatua izan zen arantzaz sasitua zagon arazo baterako. Fray Bartolome Cañanza, zorionez edo zoritxañez

(1) Monumenta histórica. Soc. Jesu. Epistolæ mixtæ, tomo 4.º pag. 486-487.

ospetsu, Toledoko Artzobispoa erstura aundienetakoan arkitzen zan; berak egin liburutxo batean, Kristar sinesmenarekin ongi ez zatoñen zer edo zer irakurtzen zela, aunitzek uste zutelakotz. Epai-alki "*Inquisición*" zeritzayonak, kondu eskatu ondoren, beingotz, ziñauzle (ereje) izan zaitekela-ta, itzalean sartu zuen. Emendik solaspideak ugari sortu ziran, ez Españan bakarrik baita bertze Eridietan ere, Batzuek fede onez, bertze franko txaréz, egunetik egunera beratuz zoayen Cañanzari ayerkundia ziotenen zenbakia; ayen alari beatuta, beldur izateko baitzuen etzuela gauz onik aterako, berak den gutieneko obenik etzuela goraki bazarazan ere. Laritasun orien artetik, oroitu zan napar irakasleaz, otoiztu zuen aren alde yar zadien, lege-gizon eta ararteko bezala, auzotegian bear ziren lanak eginez. (1)

Martin etzen lastertu, ez eta ere ardura gabe gelditu. Arazo gañantzi aundienetakoa zan-ta, azterketak egin zituen, egia non zagon ikusteko. Eta gero, obengabea zirudielakotz, baita 2.^{en} Felipe Eregearen, manua ez bazan ere, eskabideari eranzunez, Fray Bartolome Cañanzaren zoria bere gain artu zuen. Une uni dāraizkion bortz eta erdi urteetan bere gerizatuaren onurako egin zituen lanketak azaltzea, eginkizun zail eta luzegia da emen egiteko. Igeri zuan laster samar gure lege gizonak, auzi ospetsu artan Cañanzaren aurka nagastekatzen ziranetan, bazirala ez guti, untaz zuzen gabe mendekatzeko nayaz beren biotza aunpetua zaukatenak; eta aise ulertzekoa da leño-orñen aldetik Martinen gañera eroriko ziran eramankizunak asko ta ezin geyago aztunak izanen zirela. Bertzerik ezin eginta, auziaren lazapena Eroman bilatzea oberena izanen zela bururatu zitzaion; baita erdietsi ere, Aita sainduari esker, Eregak eta bertze askok ipiñitako eragozpenak azpiratu ondoren.

Eromako Bazkun guzietan aspaldidanik ezaguna zan, ondikotz, napar iraslearen izena.

Bañan zein agurgari ta goragañitza zaukaten, ikusi bidezan

(1) Oloriz pág. 88.

araratzean egin zioten artze on eta berdin gabeko artan. Aita saindua eta soñeko goñidunak berak, bertzelaturik bezala gelditu omen ziran, Irakasle aundi poñokatu ura uri nausi artan zaukatela yakitean, artu zuten iñarosaldiarekin. Arduratsu eta kementsu beti bezala, Erómakó auzitegian, eten gabe lanari yaraikiz, erdie-tsi zuen noizbait Cañanza-tar arazoaren azken lazapena. Aita sainduak berak, soñeko goñidun epai alkiko lendakari ta bazkideak bere aldamenean zauzkala, Fray Bartolome Cañanza, bere bi lege gizon, Azpilkotar eta Delgadoren erdian, bere aitzinean ipini-ta, eman zuen auzi luze ta ospetsuari zaraikion epaya. Zigoñada zerbait ematen bazizayon ere Cañanzari erabaki artan ez ordea, urbiltzekore, aunitzek nai zuketen bezain gañatza, lenik Jangoikoari eta gero napar irakasle argi ta kemetsuari esker.

Eróman etzauden gure napañaren ustekotan. An ikusia izan zen bezain laster, V.^{en} Pio Aita sainduak, soñeko goñidun Boñomeotari Carlos-ekin akort izendatu zuen "*Sacra Pœnitentiaria*" deritzayon Bazkun gañantzi gorenekoaren bazkide. Beatzen zioten bertze bazkide-ek zerutik etoñitako bati bezala, eta erabaki gai guzietan Martinen iritxiak gain gañeko indaia izan oi zuan. Zartzaroak berekin deramatzan ezongiengatik, batzañetara noiz edo noiz gaten etzenean, Bazkun añtako lendakari, soñeko goñidun, Andres Alciatok erten bide zuen: *Burugabeko batzañea ginuen egun. (1)*

Bazkun ortako eginkizunetaz landa, nondiknaitik zatorz-kion galde-erantzunak lanpetua zaukaten. Eta goragañiago dena, Aita sainduak berak, arazo aundienetan argitzale eta itunlaritako Martin bilatzen zuten.

Iru Aita saindu V.^{en} Pio; XIII.^{en} Gregorio eta V.^{en} Sixto, napar irakaslea aldamenean ikusigabe etzaozken, eta Martinek orien lantegietarako bidea ongi eta ongi ikasi bear izan zuen, beren opor orduetan eta oturantzetan noiz nai eken lagun, neori egiten etzizaizkion bereskunde gorengañienak arendako izaten ziran.

(1) Simon Magnus in vita Navarri.

XIII.^{en} Gregorio, Pedro deunaren alkira igan zen bezain laster, Kardenal zenbait berekin artuta, etxera goan zizayon, agur onen ematera; gero ere bere ibilaldien ematera ateratzen zenean, Martinekin minzaldi bat egin gabe nekez itzulzen zan bere jauregira; eta ongi gabe gelditzen zanean, an zan frankotan Aita saindua oatze aitzinean yañita, ordu osoak berarekin solasean igortzen zituela. (1)

Yauntzi goridunen malan ipintzeko asmoa erakusten bazioten, berari etzagokion goresgañi bat bezala burutik kentzen zaben.

Aundizki oargañi den gauza baita, Franzian, Portugalen, Españian eta Italian ainbertzetaraño omengañi izan zen irakasleak, Franziaiko ta Españako Erége-en itunlari izan zaitekenak, bein baño geyagotan Obispo, Arzobispo eta Cardenalen malan bere burua ikus zezakenak, Agustin-dar apezen leño apalean, deusen eskasik gabe, bere egunak igortzea. Non bait, beti zerurontz bea dagonak, ezagutzen du ongi lurreko aunditasunen deuseztasuna.

Ori bai: aren biotzeko kutuna, nere ustez, bere aberia izan zen; norbaitek bertzerik eñan badu ere. Bere lantegi geyenak napañoatik urun egon ziren bai; baño emen bertan ere napañoaren alde lana ugari egin zuela dakusgu, eta gañera arotzen artean zabilela beti napañ agertzen zan. Oñeagako Agustin-daren gurutz urdina ezagungañitzat beti soñean zaramala, bere buruari emandako *napar irakasle* izenaz lurbirako eñidi guzietara bere aberiaren omena zabaldurik utzi zuan.

Onbiderako egintzetan gero ta geyago usaintzu, aren Eñomako bizitza saindu baten erakoa izan bide zan. Oñen azaltzeko gaitasun gabe eta astia laburá dirala ta, itz bitan zerbait agertzea dirudi zait. Egun guziz lau ordu bete otoitzean zaramazkin. Atsegin aundienetakoa artzen zuan Jesus eskutatuaren ikustitzean. Goiko Amarenganako oneraspenak etzuen neuririk eta aren Sortze garbi - garbiaren alde ageñtzen da bere idaztietan.

(1) Biografia eclesiástica, tomo 1.º pág. 1163.

Eta bera beti pas-erexa yanean nola yauntzian, bearsuendako izan oi ziran bere irabazi ta eneyu sariak. Ain esku zabala izan bear zuen non zakuto baten bete diru igortzen zuen, etxetik ateratzen zan bakoitzea, eta eskelari bat ikusi bezain laster gelditzen zan azpian zaraman zaldia, eta unen gañean zoayenari il santo il santo eranez gibeletik yaraikitzen zizaizkion.

Berak gizon taritean ain gogotsu egindako ongi ayen orde, esker-onezko goralmenak eman zizaizkiola egia da. Baño, bein baño geyagotan bekaiztikeri ta eskergaiztozko erauntsiak zafratu ere bai aren biotza, guzien alderako gogamen obeneretaz gainditua egoten bazen ere.

Jaunaren aitzinean beti saindu, gizbazarendako beti ongi-egile, adimen lan goreneko eta onbideki sainduenekin bere bizi-tza guziko egunak, gañez zaioten neuriraño, bete ondoren, zartzaroan arkitzen zan gure napaña. Mila bortz-eun lau ogei ta seigañen urtean (1586) berak lau ogei ta amalau (94) zituela; eritasun batek artu zuen; azken egunetan zela igerturik, elizakoak artuta, Jesukristoren itz otxek: "*Ego palam locutus sum*". *Ni ageriyen mintzatu natzayo ludiari*. Gogo edo arima eder ura igan zen zerura Jabiartar Franziskorekin batean Jaunaren goralmenak erepikatzero.

Erroman nioiz ez ikusi bezalako dolua zabaldu bide zan egun artan. Aita saindua negarez, kardenalak naigabez beteak eta yende guziak beriz beren biotzeko gazitasuna eztitu nairik, gorputz ilaren yauntziak puskatuta, saindu batenak bezala gordetzen zituzten.

Napañ irakaslea Eliz eta gizbaza guzia aintzaz betetzeko aiñakoa zan; bere araza bere Napaño maitea ta Eskual-eri guzia ezin geyagoraño goraldtu zituenenez geroz, gora dezagun guk ere irakasle argia, ta Eskual-eria bere eskual-izkuntza eder-arekin izan dayela gure biotzeko kutuna.

Aguñ.

Goyenetxe - tañ Cruz.

Amayufko Efotora.

Apeztegia'r Bitorio, Irurita'ko

Apaizgaiak egindako mintzaldia.

JAUN GORETSIAK ETA EUSKALDUN GUZIOK:

Eskuarari zor zaion tokia ematera bildu gara eskualdunok. Bildu garen guzietan txikiena, gutxiena, azkena naizelakotz, eskatzen dautzuet, barkatzeko nere ausardia, emen txutitzean, itzalditxo baten egitera.

Etzazuela uste, ez gauza aundi ta beririk aditu niganik; belaietako soroan estalitako loretxo txiki bat bezala nere naia izango zen, estalpetxoan isil-isila egotea, aditzen, entzuten, emen bildu diren gizon jakintsuen argitasunak.

Baño neretako agurgariak diren jaun batzuek eskatu didate zerbait emen adiraztea eta ezin ukatu izan dut, eskario neretako goragari ori.

Amayur'ko eri zorionekoan sortua, nere begiak len ikusi dutena, izan dira, euskal-mendien aunditasuna, zeru zolaren baztergabetasuna, eguzkiaren argia, ilargiaren amets gaia; Jaungoikolari eskuaraz egiña nere lenbiziko otoitza, eskuararen ezfitasunaz betea esatean lenbiziko itza zeruan aurkitzen den nere biotzeko

eta ezin antzitako amatxo maiteari ¿nola bada ez dut nabaituko nik nere bañen bañenean eskuararen alderako sukaña?

Eskuara gure izkuntza baztarturik, zokoraturik, lotsa - alkez beterik, iñoren begietara agertu ez daitekena bezala bizitu da orain arte.

Eta ez gara eskualdunak izan gure izkuntza atera dugunak ilunbetatik. Bertzek goititu dakute erbia, Alemania'rak esnarazi bear izan gaituzte gure izkuntzaren aberastasun aundia oartzeko. Ta oraindik ere gure Eskualeri maitea ¿atera alda gero bere lo-zorotik? Nork siñetsiaziko dio ametsetan dabilzenen esanak, ez direla gero oiek?

¡Oi! ez naiz ańitzen, ez ¡ain gaitzetsia ikusi bai du gure eriak bere izkuntza! ¡Zakuñen izkuntza ori betiko utzi dezala eñan bai zaio! ¡deabruak berak ikasi ez dezaken mintzaira ori, iñoren aitzinean ez aipatzeko aditu baitu ainbat aldiz!

Azkeneko gure eriko semeak berak amagandik ikasitako mintzairaz iri egiten dute; ta beren amari berai eñan ere bai diote, jende alke-gabe, añonta batzuek, bertzek mintzatu ez dezaketen mintzaira zela berena; ta argatik berei eskuaraz mintzatzen bazioten, etziotela erderaz baizik erantzunen.

Eskualdun aunitz lo-zoro ortatik esnarazi naiez eginen dizuet bada nere mintzalditxo au. Iru gauza nai dazkitzuet adirazi:
1.ª Zertarako egiten diren Eskual-egun ta eskual - jaiok;
2.ª Zeñen utzia egon den eskuara gure artean eta 3.ª Iruñako Apez-gaitegian eta Ikastetxe edo Institutoan egiten dena.

ZERTARAKO EGITEN DIREN ESKUAL - EGUN

ETA ESKUAL - JAIOK

Galde auxe egiten dute egun oketan eskualdun askok. Oki erantzutera noa. Eskual-egun eta Eskual-jai ok egiten dire eskualdun guzien onerako. Eskuara dakigunai gure mintzaira maitatzeko ta gure izkuntza ez dakitenai au aintzat artu azitzeko.

Bai, eskualduna. Zuk ez duzu maitatzen eskuara, gauza an-

ditzat ez daukazulakotz. Zuk ez dakizu Europa ta Indietan ezagutzen diren izkuntza aberats, edeñik edeñenetakoa bezala, daukabela gurea gaurko izkuntzalari jakintsu guziak. Izkuntzalari bikain oiek zoraturik bezala ibili dira, gure izkuntzaren aberastasunak beren eskuetan erortzean, eta ez dire gelditu gure artera etoñi ta izkuntza arigari au ikasi arteraño. Ez dazkitzuet aipatuko bakar batzuek besterik. Orain dela urte sail bat: Humboldt, Van Eys, Vinson, Ribary, Dodgson eta Bonaparte Eñegegai aundia guzien gañetik; gaur beriz Schuchardt, Baehr, Hermann, Meyer Lübke eta bertze aunitz eskuara ikasten ibili dire ta dabilte.

Gure zorionez gure artean dauzkagu beriz gaur Eskualeriko izkuntzalaririk bikañenak. Ona gure izkuntzaren goititzale eta zaitzaleak; argatik deitzen zaiote Euskal-zainak.

Esnaratu bada eskualduna ta entzun: eskuara, mintzaira eder baño edeñagoa duzu, mintzaira arigaria da gurea, beñere zure bizitzarekin ezpada galdu bear ez duzun mintzaira maitagaria da zurea.

Zuri au adirazteko dire bada Eskual - egun eta Eskual jai oiek.

Baño nora goazi gure eskuararekin. Naiz edeña izan eskuara, diote eskualdun batzuek, nora goazi gure eskuararekin? Nora zoazen? Zure eskuararekin zure eña bere ondasun guziekin zaitzera zoaz. Eñi baten mintzaira da beroñen bizigaría. Ken zaiozu mintzaira ta erori zaizu eña. Noiztik sartu dire ainbertze zoritxar gure eñan? Eskuara galduz bezala, ez al doaie gure eña gero ta negargarí geiagorekin? Nor oroitu daiteke gure fueroaz negarez bete gabe bere begiak?

Nai duzu eñan nora atera ote zaitzezken eskuararekin. Eskualduna bere eskuararekin kopeta goiti duala atera daiteke mundu guziaren erdira. Eskualdunen izena ezaguna da mundu guzian, ez beragarí bezala, baizik luñeko eñirik azkañen eta garbienetakotzat. Eta eskualdunak beste edozein izkuntza asti labuñean ikasten du. Eta erdaldunak erdaleñitik beste izkuntza bat itzegiten den arotzerira ateratzeko orko izkuntza ikasi bear duen

bezala, eskualdunak ere eskualeritik ateratzeko bearko du, baño eragozpen txikia da eskualdunarentzat.

Guk bezain gutxi ezagutzen zuten naski erdera orain beréun, irureun edo laureun urteko gure arteko eskualdunak. Baño bada kigu zenbat eskualdun argi ibili den mundu guzia aítuz, naiz Españako naiz Franziko ta naiz Amerikako luraldetan, bai bere jakinduriz, baita ere beste bere trebetasun ta azkartasunez. Eta eskuara jakitea ez al da gero izan oietako aunitzentzat beren goititzeko ta aberastutzeko bidea?

Ora bada nora goazken eskuararekin eta zertara goazen jai okekin, eskualdunari begiak edekitzera ta bidenabar ez dakienari agoa istera.

ZENEN UTZIA EGON DEN ESKUARA GURE ARTEAN

Eskuararekin ezer onik erditxi etzaitekela siñestera etori da naski gure eri zentzuduna, eriari ikasbide ezer emateko erabili ez dutelako gure aitzinekoak. Edozein ikaspidetarako naiko gai daukan izkuntza, eskualdunen erazkeriaz ta landu ezaz deusetarako gauza ez dena bezala daukagu.

¡Deusetarako gauza ez dela! ez duzue ikusi nola eskuara galduz bezala, uraren gelditzeko aresia kentzen balitz bezala, eldu direla kanpotikako itz eta oitura txarrenak!

¡Deusetarako gauza ez dela! Jaungoikoaren eta bere Ama Birjiñaren izen garbiak artzen direlarik mingain nazkagarietan, eskuaraz artzen al dira? Blasfemiaren ikaragaritasunarekin zeruak berak dardaratzen direnean ¿ez al diote gure aitzinekoak eraten Jaungoikoari: Jauna, ¡oiek ez dira eskualdunak! ¡ori ez da eskuara!

¡Deusetarako gauza ez dela! ez dira kanpotar izkuntzarekin batean eldu oitura berriak? ez duzue ikusi an eta emen gazteak elkar loturik, untz ostoa aritzari lotzen zaion bezala? dantza lotu oriek dantzatzeko ez dute gauza gure aitzinekoen soñua, bear izan dute asots aundiago egiten duen soñua, iduri dutelarik aso-

tsaren bear direla, itotzeko beren eskual - biotzaren kañasia.

¡Deusetarako gauza ez dela! Gure Aldundi edo Diputazioko gizon argiak, ezagutu dute uisa, oartu dire okeñaz eta nai luteke zuzendu.

Aur eskualdunari, moruari ez bezala, ezagutzen ez duen izkuntzan itzegiten zaio ta erakutsi nai litzaioke ikastetxe edo ikastoletan.

Ori oso zuzentzea ez dauka bere eskuan Diputazioak, baño al duen eran nai luke zuzendu oker ori. Ortarako erditxi zuen eskoletarako Erakusle edo Maixuak eñi bakoitzak aukeratzeko eskubidea. Ta ortarako ezañi du Iruñako Ikastetxe-buruan edo Institutoan (1) eskual-ikastaroa. ¿Erakusleak ezpadaki auraren izkuntza nondik ongi erakutsi?

APEZGAIEN ETA ERAKUSLEGAIEN ESKUAL-IKASTAROA

Ez dugu gezurik eranen naski, eñi baten izkuntza bere Erakusle edo Maixu ta apez jaunen eskuetan dagoala esatean.

Erakusleak edo Maixuak naiago du geienean eskuararik ez itz egitea aurak, berak erderaz erakutsi bear dien ezkerroz. Baño nola aditu lezaioke gure aur gaixoak, erderaren beñia eskuaraz ematen ezpadaki Erakusleak? Argatik bear-beañekoa da Erakusleak edo Maixuak eskual-eñietan, eskualdunak izatea eta oraiñik ez da aski eskuara jakitea, baita ere bear da maitatzea, denok dakigun bezala, maitatzen ez den gauza aixe uzten baida bazteñera.

Auxe nai luke erdietsi bada gure Aldundiak, Erakuslegaien artean eskuara erakutsi-aziz. Ortarako jañi zituen bi ikastaro edo klase, gizonezkoentzat bata ta emakumezkoentzat bestea Ikastetxe-buruan.

Erakusleak baño estutasun lañiagoan arkitzen ziren gure Apez gizajoak orain arte. Aurtzaroan erdizka beren eñian ikasi

(1) Gaur Aldundegi = Diputazioan.

zuten eskuara, azturik arkitzen ziren beren Apezetako ikastaldiak akitu orduko, bat baño geiago ta erdi azturik beste aunitz.

Eskuara goñotatzen zuen Erakusle edo Maixua zegon erien batera ba zidoaien ja zer afixkua Apez gazte orrentzat eta eri orrentzat! Aldapa edo malda gaiztoa egiten zaio, bere ikastaroak ustez akitzean, eskuara, izkuntza beri bat balitz bezala ikasten astea; ta nola ez ortan mintzatzea ta berortan bere gogorapen eta asmo guziak eriarri adiraztea? Etzaio bada burura etorriko, inolaz uratu ez dezaken izkuntza ori utzirik, eriarri erdaraz mintzatzeko burutazio gozagarria? Bai naski bein baño geiagotan. Etsaiaren sare ortan erortzen ezpada ere inola erakutsi dezake ezdakien izkuntzaren bidez gauza aundirik? Nola erakutsi fedeko edo sinismeneko gauzak bear den argitasunarekin eta egokitasunarekin?

Baanan guziok badakigu, Apezetan ere ezdirela guziak urtxipian itotzen.

Baita oiendako ere badaukat zerbait eran beara, bada inzer eran, ez berorik eta ez otzik, eskuararen alde nabaitzen ez tuten oietaz? batzuek axolarik ez dutelakotz beren amagandik ikasitako izkuntzaz eta bertzealde aisenaria gaindutzen zaielakotz, bata eta bertzeak mintzatzen direla beren Eliz-itzaldietan erdi eskuaraz eta erdi erdaraz, bi izkuntzak nagasten dituztela “porru” salda bat balitz bezala!

¡O, zein ederki bizi diren oiek, epel, epel!

Itz okekin, ez nuke nai inoren baitan utzi kidestasun den gutienik bada nik eta nerekin zuek orok badakizue, eskuara orain artaño bizi izan bada, esker geienak Apez jaunei zor zaizkiela.

Argatik esku-zartada edo txalorik beroenak jo bear dizkiegu gure eriarri eskuaraz beti erakusten saiatu diren Apez jaunei. Txalo beroagoak oraindik, eskuara on-onean eta garbian ori egiteko lan egin duten Apez jaunai. Baño azkeneko, oraindik luzeagoak eta biziagoak oraingo Apez-jaunak eskuara ikasteko bidea jarri duten Aldun edo Diputaduei ta Euskaltzainai.

Baño aski al zaitzue esku-zartada beroakin? nitaz éranen datzuet, ezetz, etzaizkitela aski; baizik gaur guziok enzun bear dugula geren biotzetan gure Ama eskuararen deadaña, guziok geren aldian lagun dezagun goratzera, egiñik bakoitzak bere barnean aldare bat; bertzenaz Ama gaixuak ez du izanen senda gaik, eta ez uste oraikoa dela Eskuararen eritasuna, bada aspaldi éran zuen bersolariak:

“Ama kañasiak dago:”

—Zimendu premian nago

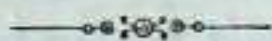
Lurpetu baño lenago.

Apeztegia'r Bitorio.

Doneztebe, Buruñaren 7, 1923'an.

EMAKUMEAK ETA EUSKERA

Tene'k gipuzkoeraz egiña, ta
Aldaba'r Gregorio, A. Kapu-
txinoak napa'eraaz jaña, ta
Mugiro'ar Joakina Andereak
irakurria. % % % % % %

ANDREAK ETA JAUNAK:

Oraindik oraño, euskera aldez aldi onetan egiten dan lan aundi ederaz, izketan ari ziran euskeltzale batzuk; eta batak baño besteak, poz aundiago agertzen zuan gure izkuntza goitituko dan ustean. Baño beretako batek, bestien uste ori erotzat artuz, esan zuan:

— Euskera goitiazitzeko, gauza bat bear-bea'ezko zaigu; eta berau ez degu: *Euskeltzale diran amak.*

Egia zion. Izkuntzak bizia izateko, bere alde edukiko ditun, semeak bear ditu; eta okek, amaren magalean egiten dira. Ikas-

tolan nai-ta-ez eman diguten izkuntza, arotzakiko artu-emanean gutxika-gutxika sartu zaiguna, izango da gugan indar egiten duana; baña gure biotzean bizi dana, guk guretzat maiteko deguna, amaren maitasun samurakin, gure biotzean sartu zaiguna, izango da; gure ama oroiarazitzen diguna; gure ama maiteakin erabiltzen degun izkuntza. Onetarako ba, euskerak bere zale diran amak bear ditu; baña... oiek pilaka-pilaka gutxituaz doazi; egunetik-egunera gutxiago; laisterka akituz; atzotik, gauñera; gaurtik, biera.

Ez du edozeñek ere erne-ernea izan bearik, euskeldun artean emakumearen erdeltzalekeria igaritzeko; emakumearen euskera-ganako maitasunik eza somatzeko, batez ere euskaltzale dan edozeñi, euskeraganako ardurak begi-aitzinan argi-argi ipintzen dion, egia da-ta.

Gauza guzientzat bezela, izkuntzarentzat ere, etorkizun indartsuena diran umetxuak, begira gelditzen ba-gera, agiri-agirian ikusiko degu, neska-mutiltxo euskeldunen artean dagon aldea, beren elea ganako zaletasunean. Mutiltxoak, euskera dabilkite berentzat; eta erderaz itz-egitera beartzen diranean, nekez bezela itz-egiten dute; al bezin laister, nai ez duten gauza bat bezela, izkuntza au utzitzeko. Neskatxoak beste aldera; erdera dabilkite berentzat, ezez-ezez, eta bear-bearez baño, ez dute euskera erabiltzen; al bezin laister gauza nardagari bat bezela, utzitzeko. Iritxo euskaldunetan bizi geranok, asko degu, gure atarietan yosatzen diran umetxoak begira gelditzea, egi garatz onetzaz konturatzeke; eta onetatik, gure ele maiteari datorzkion kalteak igartzeko...

Alperik nastuko dira, gure mutil-koxkoñakin, erdal eritlik etorita gure artean bizitzen diran sendi edo fameli erdeldunen seme erdeldunak; ez dute, arotzagatik, euskeldunak beren izkuntza utziko, ez; erdelduna izaten da, euskera ikastera beartzen dana; eta berealako baten, beste euskeldun geyago bezela, gure txai-dietan edo kariketan euskeraz mintzatzen dana.

Neska-koxkor artean beste aldera; ez du neskatxo arotzak

batere nekerik igaro bearik, berak ez dakian izkuntza duten lagunakin, batu bear dalako; erdera bai-da oien artean nagusi; eta askotan, euskera ez yakitea, erdeldun-uts izatea, neska-koxkor artean, ospabide edo goiti-razle. Ainbesteraño ere, bein baño geyagotan, somatu izan ditugu beren arteko izketaldietan, beren buruak aundi egin nairik; onela euskeraz, erderaz nai bezala esaten asmatu ezinda, elkarri dezayotela: — *Nik ez dakit euskeraz itz-egiten; castellanoz bakarik dakit.*

Begira mutiltxoai, irakusle arotzak bi edo iru orduan, berena ez den izkuntzaz, irakasten yardun edo ari zayen, ikastoletik irteten edo ateratzean. Ikusiko dituzute, iskanbila osoan elkarri leku eman nai ezik, guziak era bat irten edo atera nairik bezela, kanpora datoztela oyuka, baña euskeraz oyuka; euskerazko izkanbilaz; ikastolako atean bertan, an barnen nai-ta-ez erabili arazi dioten izkuntza, utzita.

Neskatxoak beriz, naiz ta iskanbilaz, iskanbila izkuntza arotzez mintzatuz, ateratzen edo urteten dira; ikastola barnean arazten dioten erdera, karikarako ere maite-maite gordeaz; eta ikastolatik, irteten edo ateratzen diran orduan, beren abesti eta iskanbila erderazkoakin, erdal - erian bizi geran oarpena edo itxura, ematen digute.

Eta ez da au, ume-artean bakarik; gazte artean berdin gertatzen da-ta. Begiratu kariketan, egurastokietan edo ibiltokietan, lantokietan, dendetan, edonun, nonai, gizaseme artean, euskerak dagokion tokia du; emakume artean, erdera nagusi; eta euskera-ganako maitasunik eza, nondinaitik ezagun.

Gizasemeak, nai-ta-ez arotz elez egin bear izan duan ikastaldiak, euskera erabiltzeko eraztasuna kendu diolako, euskaleritik kanpora bizi bear izan dualako, edo erdeldunakin artu-eman yaraítuan bizi dalako; edo beste onelako zernaitengatik ez ba da, ez du agitz euskera-ganako zaletasuna galtzen. Baño emakumeak, onelako ziyo edo ezer bidezkorik gabe, berak naita, utzi nai dualako, utzitzen du euskera.

Gaur, beren seme-alabak, euskaldun azitzen ez dituzten,

senar-emazte euskeldun artean, eunetatik larogeitan gutxienez, emakumeak du, au onela egitearen, erua, obena edo kulpa; geyen geyen, geyenean amaren utsa da umetxoak euskera gabe azitzea; erderaz ondo ikasteko, euskera eragozten diotelako.

Ara emen, zeñen eskuetan dagon, gure ele maitearen etorkizuna.

Irazi edo yari nai ditugun, euskel-ikastolak gaur ain bearezko, euskera beste izkuntzarik ez duten, ainbeste umeri irakasteko; biar alper-alperikako dira; oyetara yuango dan ume euskaldunik izango ez dalako. Eta ez dago uruti «biar» au; bear bada... ikastola oyek nai bezela ipintzea, lortu al degunerako!

Zer itxaropen edo esperanza dute, orain, indar eta bizigaia, maitez euskerari eman nairik, or ta emen sortzen ari zaizkigun euskel-elertzale, olerkari eta ainbeste idazlek... ¿Nundik datorzkie beren lagun bear dituzten irakurleak?.. ¿Norentzat izango dira, egingo dituzten, idazti edo irakurgaiak?.. Oyek yayo orduko, ilko dan euskerearen, ilyantziztat!

* * *

Ez da eraz, emakumearen euskeraganako maitasunik ezaren, zergatia esaten; baña dana-dala, kalte au, euskereak, guztiz zematzaile du, bere gain; eta beroni begitzea, beareko du.

Emakumeak erderan uste du, aundiago egingo duan gai bat; atsegingariago egingo duan, apainduri bat; eta oso-osoan berau artzearen, obeki baño obeki edukitzearen, bastertzen du, bere edertasunez ederago, eta dagokiona egiñez edo erabiliiaz maitagariago, egiten duan euskera.

Antustek, itxupen aundia ematen du; gure buruaz, liluratu egiten gaitu; eta lilura onek, gure yakingetasuna igaritzen utzitzen ez digu. Zerbait onelakoa gertatzen zaigu ba, emakumeari euskerarekin. Erdaldun trebeak izanez, aundikiago eta atsegingariago izango geran usteak, ez digu utzitzen, gure bidegabekeria ikusten, berari dagokiona, egiten ez duanaren okerkeria, igaritzen; eta obeki baño obeki erderaz yakitzeko, baztertzen de-

gu gure edergairik, zeingirik, maitagariena bezela, zaintzea dagokigun gure izkuntza.

Laister emakume euskeldunak, erdeldun trebea dan poza eta arotasuna eduki al izanen du; baña yakintza onek, laido edo beztasun bat izanen du berekin; poz onek lotsa edo alke izugari bat izanen du bere gain: Bere izkuntza, il-arazi duan lotsa, laido eta beztasuna!

* * *

Emakumea ez da konturatzen berak euskerari dagion kalteaz; emakume euskaldunak ez du igañitzen, berak bere izkuntzari, kentzen dion bizi-az: ¿ezin al'leike konturatu-arazi?.. Ez letorke emendik, euskerearentzat ezin esan, ainbat on?.. Ama euskeltzaleak egitetik ¿ez datoz ainbat eta ainbai euskeldun berri; eta ez dire euskeltzaletuko, beste ainbat eta ainbat euskeldun oraingo? Ez da emakumea, gaurko ama, biarko amagaya, euskeraren zugaitz zaí, ederí au bizirik, zut-zutik, eduki bear duan muña; zuaitz ederí onen igali guzien itxaropena?..

Yaunak: guzi onetzaz konturatu. Euskereari bizi berria ematearen, umetxu euskeldunak azitzearen, zuen indar eta almen guziak, ikastolak irasten edo eskolak egiten, idaztiak egiten, sariak ematen, ala eta onela irakasten, eta ainbeste eta ainbeste lan egiten nekatzen zeraten, euskeltzale zintzoak: ¿ez dezute igeritzen, auen nekeak ia alperrikako egiten ditun kalte oni?.. Ez diozute begitzen, zuen elburura, laisterago eramanen zaituen, bide-txior oni?

Eman emakumeari, emakume euskaldunari, bere bidegabekeriaz konturatu araziko dion yakintza; eman, erbestekoak bereari bere izkuntzan ematen dion bezela, sendi edo famili eraltzale ona izaten, yakiteko, bear duan yakintza, bere izkuntzaz; irakatsi, bere bearkunak edo eginkizunak, bere izkuntzaz; eman, atsegin garbiak bere izkuntzaz; irakatsi, berau maitatzen; beronekiko ditun egitekoak; beroni zorí dion maitasuna; eta emakumea, berez biotzduna, berez maitekoía euskerarentzat izango da; eta emakumea, euskerarentzat dala, ez bildur izan ¡Euskera beti biziko da!

ANDREAK ETA NESKATXAK:

Ez degu egon bear, gizasemeak gu euskerarentzat itxastera edo txekitzera etorri dakiguzan zai. Yeiki, gu yeiki bear gera, gure bearkuna betetzera! Gizasemeak ditun eginkizun berak ditugu, ama baten seme-alabak gera; euskerearen seme-alabak.

Gizasemeentzat bezela, emakumientzat egin zituan Yangoi-koak mendi tontor eta ibar zabal auk; gure landa orlegiak; gure itxaso asarekoi edera; gure ortze edo zeru-urdin aldakora; gure lur-zati eder berdin gabea, ain oitura eta ekandu garbi ederren tokia; abenda edo gizatalde sendo, zintzo baten kabia; eta izkuntza berdin-gabe baten yabea. Gizasemeak bezala, emakumeak egin giñuzen abenda edo araza oretako; oitura ber-beren eukitzale, izkuntza berberaren yabe. Ez ditugu ba, maitasun-gai berdiñak?.. Gure gauzakiko ez ditugu ba bearkun, egiteko edo obligazio berdiñak?....

Gizasemiena ba-da euskera, emakumiena ere bai da. Semeai bezela, alabai gure amak bere maitasuna euskeraz ezan zigun; euskerazko abestuz edo kantuz seaskan lo-aferazi zigun; euskeraz otoitz egiten irakatsi zigun; onuak eman zizkigun; eta euskeraz azi giñuzan.

Emakumeak, gizasemeak baño biotz sutuagodunak, gizasemeak baño maiteago izan bear degu, ain maitagari dan, gure izkuntza; gure ama xamur eta amatxi maitaliak oroi-arazitzen dizkigun izkuntza; biotz bañen-bañenean gordetzen degun, oroigai maitegari bat bezala.

Gizasemeak baño, aratz-zaleago, maitagariago bear zaigu emakumeoi, gure abesti edo kantu gozo aretxen izkuntza; gure asaba eta askitzak, ain eder guganaño ekañi ditun izkuntza; gure belarrietara maitasunik garbiena, ekartzen duan izkuntza; gure Yaun eta Yabea, iñoiz ere, biraoz asarazi edo iraindu ez duan izkuntza. Biotz-aratzdun olerkarien izkuntza, gizon biotzdun eta azartuenen izkuntza; abendarik edo arazarik Yainkozalienaren izkuntza; gurea; gure zañetako odolakin, Yainkoak eman ziguna; bere bularekin, gure amak eman ziguna.

Emakume napartar, Yainkozale, zintzoak: Euskera da, Xabier'ko Prantzisko, zuen done aundiaren izkuntza; goi-maitasunean suturik, an, urutietan sinisgabeai, zeruko bidea irakasten, bizia igaro zuan, zuen eritar deun aren izkuntza; ain maite-maite zuan Yaungoikoakin erabiltzen zuan izkuntza. Zaindu zazute, maite biziz, zuen doneak ain maite zuan euskera, zuena dalako jeta zerekin, zuen done maitearen oroigarria dezutelako! Sinistu ¡Xabier'ko Prantziskok, ere, donokian, zeruan, euskera alde eskatzen dualako!

Lakoizketa apez jauna eta Euskara

«Egiazko euskeldun batek, nor nai
»ura den, bere sorteria maite duela
»adierazi nai badu eta uni oore eman
»nai badio; bide bat zuzena artuko du,
»baldin bere bizipideko lanean zintzoki
»aritzen bada».

ELEIZALDE'TAR KOLDOBIKA».

Beriki zendua, eta Jainkoa baitan bego, Euskalzaindiko jakintsun andi ura; pozik eta aren oroigarri gisaz; ene mintzaldiaren burutzat ematen ditut aren itz eder oriek.

Jakiña, bakotxa bere eguneroko lanetan, artu duen lanpidetik dabilanean, asko eta asko goratu detzake bere burua eta bere sorteria.

Bere duen lan ura, ongi eginez, egunetik egunera lanak obeki bururatuz; egin bear dituenak buruz artuz eginen du bide.

Lakoizketa jaun zenak, Bertizaranan eta inguruetako bazteretan; landare mota guziak berezten eta erdarazko eken izenen aldean euskar-izenak ematen, egiñ zuen lana; edera, andia ba da Landare-jakintzako, goresgarriago da euskarari dagokionez.

Éran daiteke; jakintza mota untarik leena eta nagusiena Euskal-erian, Lakoizketa jauna izan dela.

Untaz landara eta gure Euskara maiteari dagokionez Lakoizketa jauna izandu da Euskal - eriko landare mota guzien euskar - izenak, erdarazkoekin batio erakutsi eta irakasi zizkigun jakintsuna.

Arek zakiena guri erakusteko eginazi zuen gutun-liburu eder bat «*Diccionario de los nombres euskaros de las plantas, en correspondencia con los vulgares, castellanos, franceses y científicos latinos*», izen burutzat duena.

Ari esker, landare berezten ikasten ari dena, berezi bezain laster badaki landarearen euskar-izena.

Orain, zuen baimenarekin eta Jainkoak ala nai badu, ikusiko dugu argi eta garbi euskarari buruz, zer lan edera egiñik zendu zen Lakoizketa apez jauna.

Narbarte-ko Lakoizketa-ko semea zen, mila eta zortzi eun eta ogeitamareko Otsailaren bigarrenean sortua, apeztu eta Narbarte bere sorteriko Erretorgoan zagola, zendu edo il zen, mila zortzi eun eta lauetauogei ta amekako Abenduaren 24 garrenean iruetanogei urte zituelarik. Bi zatitan emanen dut ene lan apurra.

Leenik: Lakoizketa jauna landare mota guzien berezten jakintsun zen.

Bigarrena: Lakoizketa jaunak landaren euskar-izenak ikasi zituen erderazkoak baño leen eta gero landare beresten jakintsun egin zelarik, orduan izenak berdinkaratu ta, argiki ikusi zuen, ortan ere euskara nagusi zela.

LENENGO ZATIA

Zuek guziek ezagutzen duzuen Arantzadi-tar Telesforo jaunak, Lakoizketaz mintzo delarik dio: «*Jaun ura izan dela landare - jakintzan (botánica) euskeldun jakintsuenetarik; alako ikaskuntza ematen den ikastetxetarik iragan gabe:*» Ots, botánico-en ageri edo título-rik gabe, baño ortan jakintsun zela.

Doneziebe-ko eta inguruko eritar adin bateratuak oroituko dira Nabarte-ko Erretor zenaz, sortetxeko izenez deitzen zuten, Lakoizketa; gizon sendoa, zuta eta begi ernekoa, betaurrekoak beñere ekentzen etzituena.

Erretorgoaz landako lan bakarra zuen, mendiz-mendi, basteriez-baster, landaz-landa, lairez-lar eta zokoz-zoko, landare biltzen eta landare lore eta ori bila. Ari biltzen lur larutuetan edo ur basteretan: ebakietan beriz malla beresten eta malla bakotxaren adina ematen. (*Mineralogia* eta *Geologia*). Ortako, beti berekin zeraman makil gisa, aizkor malla gisako bat eta sakelean ori batzuk, eken artean zimurtu eta autsi gabe landare-belar eta loreak gordetzeko.

Emengo landare mota guziak berezi zituen eta jakintsunen lerokan jari zen.

Bazter oketako landare mota guzien berri jaun arek bezain ongi inork etzakien.

Landare-jakintzan, jakintsu andienetarik bat Euskal eriko landare ikertzen egon omen zen, *Tournefort*; baño lan unek astia, urteak, bear dituelakotz; arek etzuen lan andirik egin.

Landaretan ikasia zen *Teixidor* jaunak argitarat eman zuen «*Flora Farmacéutica de España, Portugal*» delako gutunean, aunitz landaren euskel izenak eman zituen.

Gisa beraz Colmeiro, Madrid-eko Jardin Botánico deituko zuzendari omen andiko ark ere eman zituen euskel izenak, Larramendi-ren Iztegi edo Diccionario-tik artu ta.

Napar bat, Iruñako seme zena, Etxandia jauna landare-jakintzan euskotarik izan dugun jakintsuena; baño Zaragoza-n bizi zen eta Euskal eriko landaretan etzuen ikastaro berezirik egin.

Orgatik; gure Lakoizketa zena, ezpairik gabe, izan da Euskal eriko *botánico* bakarra. Emendik aitzina, Euskal eriko landare ikasketan aritzen dena, aren ondotik ibili bearko du.

Éran bearik ez dago, euskel-izenez emengo landareak berezteko, ura izanen da beti nagusia.

Orgatik, euskeldunek zer diogu aipamen andi bat.

Eta ni, iñor ez naizelarik, guti dakien bat izanik ere, eskerik beroena Euskelzaindiko jauneri, unata biali nautelakotz agerian erateko; guk erotzat edo ergeltzat ginaukan Lakoizketa ura; Euskal eriko landare mota guzietan ikasiena eta jakintsuena ura izan dugula.

Euskal erian ez da izan, euskel izenekin landare berezten ura bezain jakintsunik. Gauza bakana, bitxia, gertatzen zaikuna: Ikusten dugularik gizon bat, beti ikaskizun baten ondotik eta beti gai artarik ari dela; baldin arazo edo ikaste aren ondorio bearezkorik argi ikusten ezpadugu, gizon ura eroa edo ergela.

Orek nai du eran, gizon geienen gogo-biotzetik aldaratuak dabilzala alako ikasgaiak, eta alako ikasleak.

Naiz eta landaren bereztea, landare bakotxaren izena eta aren zoritzeko, loretzeko, emaitzako tenorea; zertako den on edo pozoinduna den; ikasgai onak diren guzientzat.

Eta gauza oriek, Euskal eriko landaretan, iñork ez ditu ikusi eta ikasi Lakoizketa-k bezain ongi.

Baño, untaz landara; Euskalzaindikoek Lakoizketa baitan beresten duten lan edera berize bat izandu da.

BIGAREN ZATIA

Aixtian eran dugun idazti gutun artan, mila eta irureun ta bat landaren euskel-izenak dakartzki.

Landare bakotxa berezten du leenik jakintza-izenekin (*nombre científico*) bere bertze gutun «*Bertizarana-ko landare-taldearen*» ⁽¹⁾ arabera.

Gero kastilanoz duen izenekin; ondofik Frantzes-aronteko izenez. Gero euskal-izenez, eta emen ez bakañik Napañoak, baita ere bertze izkelgi nagusienetan dituzten izenez, bereziki gipuzkoeraz, lapurdieraz eta zuberoraz.

1) Catálogo de plantas de Vertizarana por D. José M.ª de Lacoizqueta.

Gero euskel izenaren iturburua edo *etimología*. Azkenik, oarñmenak.

Lakoizketa jauna, buru andiko gizona eta ernea bai zen, ikusten zituenak oro barnagodanik argitzen zituen bere begi erneari esker.

Euskeraren mamiari oartu zen bereala, eta aren aberastasuna izari edo neurñ andikoa zela, zion.

Euskel izenetatik eta euskel aditzatik bilatu zuen euskararen zuurtzia.

Euskarak etzuela, Europa-ko erdarek bezala, landareak griego-*z* deitu bearñk; izenarekin batio, landarearen izatea nabarmentzeko.

Euskara, zion, gai dela gauza bakotxa, bere izateari dago-kion izen batez berexteko.

Europako bertze izkuntzek griego-ra jo bear izan dute izen bila eta euskara lotsik gabe agertu ditekela, landarearen eñai (*órganos*) geienak adierazteko itzak badituelakotz.

Untaz landara, dio; euskeraren izate berezi ori (*genio*) esker, eñaz dugula itzak elgañi eratxekiz edo atzeskiz, batek nai duena adierazteko.

Gertatzen oi dela, landaren euskal-izenekin, nola *química* delakoekin.

Unen izenek adierazten badute, gauza zertaz eta zer bako-txaren izarik gauza osotzen duten; landare euskel izenek berdin adierazten dute.

Zertako diren on edo gaizto diren; edo aren sorlekuko zer bat, alako zerbait nondik nornaiek landarea bilatu detzaken.

Ots, euskal izenetik gauza ura zer den edo zertako den na-bari dela.

Lakoizketaren begi erneak argi ikusi zuen euskeraren ma-mia, zuurtzia eta jakintzarako duen gai edeña eta aberatsa.

Untaz landara, oraiko aldi untan euskeraren zuurtzia eta ontasuna, gu geienentzat ilunpetan badago; noiz-pait bertze gisaz izandu zen.

Gauza bati dagokion izenez berezteko ez da normaien lana, baizik eta buru argidunena.

Gure arbasoen artean, noizpait buru argidunak, jakintsunak izan ditugu.

Adimen nagusien idaztiak, gisa batera, or ditugu euskel izenetan, toki izenetan, eraneretan eta itza zuuñetan.

Gure Lakoizketa jaun zenak ortan argi ikusi zuen euskararen onak, eta zion:

Euskeraren izate bereziari esker, eraz dela itzak elgarri josiz gogo eta bitzi eta bakanenak azaltzeko.

Lakoizketa jaunak ere zion: landare-jakintza (*Botánica*)-ko ikasterik ezpada euskaraz egin; ez dela aritzeko, landarearen zati edo erai batzuen izenik euskaraz ez izatea (*estambres, pistilos*), baldin erai geienak adieratzeko itzak badituen.

Aitzinagoko euskeldun zenbeit oartu zelarik, belar landare bati, kastilanoz *gualda*, deitzen dutena eta izen-jakintzaz *Reseda Luteola* eta landare untarik egiten zutela, margo edo kolore baten gaia, deitu zuen euskaraz «*belar orikaya*» margotzeko edo pintatzeko kolore baten gaia zuelakotz.

Alako euskeldun jakintsunen lekuko edo ezagupidetzat euskel izenak bedere baditugu, Jainkoari esker.

Lakoizketa jaun zen arek bezain argi eta joriki inork ez digu landaren berri eman.

Jaun arek irakatsi ezpazigun landare mota bakotxaren euskel izenekin, espāñeraz eta jakintzako izena, itsu-mutsuka erabili beñak gindezke orañik.

Aixtian eran dutan bezala, euskar-idaztirik ez dugu landarez: Lakoizketak egin zuena arazo untarik leena eta orain artio bakaña.

Orgaitik, jaun ari zor diogu aipamen berezi bat, eta nik emendik eta biotzaren erditik, Euskaltzaindikoen izenean eskeintzen diot, Jainkoa baitan dagoen apez jakintsuari, nere biotzeko opari beroena.

Euskeraren maitale andi arek egin zuen lana, berak bakañik

egitekoa, neketsuz landara jakinduri berezi baten jabe bear du izan.

Baño Lakoizketa'ren lanean geienik eder zaidana, izenen iturburuaz diona.

Areta edo kontu andia iduki zuen arazo untarik; ordukoz ikusi bide zuen nornai ausartzen dela eta nola nai izeneri ama bilatzen.

Una emen nolako, baldintzeri esker jo zuen izenen iturbururat, eta zion:

1.^{ik} Izen bat, bi edo irur zatitan badaiteke eta itza orietarik batak argi adierazten badu landarearen zer bat edo izen osoa baldin landareari ongi eldu badakio, izen ura ontzat eman zuen.

2.^{ik} Izenak edo izenaren itza batek argi erakusten badu non duen landareak bere sorleku edo bizi lekua, ontzat ura ere.

3.^{ik} Izenetik, argi ikusten badugu zertako den ori eta baldin badakigu ala izan dela menderen-mende eta Euskal eñiko bazteretan ongi ekaña dela.

4.^{ik} Baldin, landare batek, leku arau, izen bereziak baditu eta izen guziek gauza bera adierazten, ongi dagola.

Baldintza okeri esker ikasi dugu zelako arta andia izan zuen izenen etorkieri buruz.

Baño ala ere, ez dut eñan nai, dakarzkien euskel-izen guzien iturburua onetsi ditekela.

Arazo untarik nagusi direnak eñanen dute zerik zaioten.

Neri etzait zilegi arazo untarik barna ibiltzeko: uste dutana da, izen iturbururatzeko bidetan zuzen ibiltzeko ni baño bereun aldiz ikasiago bear duela izan.

Ala denez geroz, euskarari buruz. Lakoizketa'k egin zuen lana zinez edeña dugu: ez da nornaiek egitekoa.

Aldez, landare mota guziak ongi ezagutu bear eta bere sorteriko bazteretan etzituenak, bertzeetara aldatu bear zuela ikusteko eta aren izena ikasteko, aren sorlekua, lilitzen den tenorea; ala bai da landare bat bertze landaren ganik ezagut eñexa.

Berak, ezin zuelarik, eñetorgoaren lanak utzi eta eñiz-eñi,

baseriz-baseri, landare ikusketan ibili, Jainkoak daki adiskidez eta bertze eresumetako jakintsunez baliatuz, argitzen zuten.

Jakintsunek eta letradunek ezin zuten euskelduneri jakinarazi, zein landarez mintzo ziren.

Aren onak irakasteko edo bertze baten pozoñez begiratzeko.

Uts andi ura bete zuen gure Lakoizketa jaun zenak.

Emagun landare bat «*Lupi belaña*» Euskalerian anditsu, mingaizto eta alako gaitzen sendagailutzat erabiltzen zuten eta dute.

Aberen gaitzetan ere berdin; asko gaizdunetan, lepo ondoan bi aldetik zulatu eta lupi-belar-zaña sartzen oi dute, ari piru batetik lotu ta (*erdaraz sedal*) andik gaitzaren kutsua atera dadin.

Lupi-belaña zer landare den ez ginakien; Lakoizketari esker, badakigu «*Heleborus viridis*» *Heléboro verde* dela.

«*Ira-belaña*» edo «*Otseria*» deitzen dutena, landare pozoiduna, erdaraz «*Acónito*».

«*Otseria*» badaiteke adierazi nai duela, ostoetan gaitza duela.

Lakoizketa'k zakienari esker egin zuen lan edeña, egin ezpalu; letradun euskaldunak eta nekazari euskeldunak izanik ere, orain ezin aditu batean gindezke.

Landarez mintzo garelarik ari esker aditu detzakegu.

¡Oore Lakoizketa'ri!

Azken etsia emateko, orain otoi bat.

Ez da berdin Bertizaranako landare aldea (*flora*) eta Etxauribarkoa, Esteribarkoa edo Eronkarikoa.

Landare biltzale direnak eta landare ezagupidetan zerbait ikasiak direneri otoiztuak dira, aixtian eran dutan basteretan eta Iruña inguruetako erietan landare geienak euskal-izenek bereztu dituzte, erderaz ari direlarik.

Badaiteke, Bertizaranan ez den landare zenbeit eta eken euskal-izenak bilzkitzue, bertzenaz galduak dituzkegu betiko.

Gaurko euskal jaien oroigaiz eta Lakoizketa zenaren ooretan zerbait egin bear ginuke.

¡Euskaltzaindiko jaun onak! azken itza, zuen.

Irigarai'tar Gotzon,

EUSKERAREN LOREAK

Doneztebeko jai - azkenetan,
bi neskatil gazte, Madalen ta
Maritxo'ren alkarizketa. % %

MARITXO. —Ba al oa, Madalen?

MADALEN. —Etxera alegia? Etorri ezpagindunan ere, ez giñiñan ezer asko galdu izango...

MARITXO. —Zer gero, Madalen, zaputzetan ala?

MADALEN. —Zera... nere aspaldiko kanta, Mari: alpeñik ari zera-tela, alpeñ-alpeñik *Euskera gora ta bera* aizeak as-tintzen. Sinistu ezaidan bein betiko: *gure Euskerare-kikoak egin din.*

MARITXO. —Neska, etsekiñat zein deabruk arñuta agon. Gaurko jayak ikusita ori dionanean... — barkatu beañ didan, baño — *ganbara* ortan *zeñauts* geitxo daukanala esateko gogoak zetozkidan.

MADALEN. —Bai, ik esango ditun esanalakoak, baño egia nere-kin den... ¡A, gure Euskera gaxoa!..

MARITXO. —¿Baño egun oyetan emen esan diranakin?..

MADALEN.—Gure Euskera il den, ta betiko; etzegon, ez, alderdi onik.

MARITXO.—¡Neska!

MADALEN.—Entzun ezaidan.

MARITXO.—Entzungo diñat... baño...

MADALEN.—¿Bai, *entzuteaz* naikoa egingo den. Ez didan, ez, *erantzungo*...

MARITXO.—¿Ez-ote bada? Gero gerokoak, Madalen.

MADALEN.—Etzeukanat eztaña geyegi minberatu beařík. Baden ańazoi bat argia ta garbia. Adieraziko naun.

MARITXO.—Ea, bada, tira...

MADALEN.—Gure Euskera den *lasakêntzat estutxoa; lotsagabêntzat*, beřiz, *begirune geitxoduna*, ta oraingo *beřikeri galgařien etsayik agiriena*. Itz baten: Euskera ez den, jezin izan! *gaurko modakoa*. ¿Entzuten? Ońa, Mari, nik esan guzia.

MARITXO.—Irekin naun, Madalen.

MADALEN.—¿Ez al den nabaitu nola zijoanan Euskera egunez-egun uritzen, nasten ta galtzen? Gero ta gutxiago zerabilkiñagu aotan, atzerietako aide ustelkońai gaurko euskaldun aulok idegi zizkionagu ateak zabal... Geok geren zabańkeriaz ondatu diñagu Euskera...

MARITXO.—Ago, Madalen, geok geren zabańkeriaz ondatu badiñagu Euskera, ta geok sořtu badiñagu kaltea ¿ez al dakusan, gere eskuetan zeukagunala osabidea?

MADALEN.—¿Nola ordea?

MARITXO.—No; gazteok gaitun etořkizunaren itxaropidea; guk, emen urbildu gaitunok, oraindańoko eřuaz damuturik, ¡guziz gain Euskera piztu nai diñagu! ¡Euskera beti itzegin! ¡Euskeraren usai gozoaz Euskaleři guzi - guzia atsegindu! ¿Guk *nai badiñagu ¿nor guri auezka jaři?*

MADALEN.—Ala den, egia, Mari, bańa...

MARITXO. —Āsmatzen diñat ire *baña* ori. Euskera—ik jator esan denan bezela—den *lasakêntzat estutxoa, lotsaga-bientzat begirune geitxoduna, oraingo berikeri gal-garien etsayik agiriena...* Oregatik guk artuko diñagu erabaki sendo bat: «Jainkoaren aginduak zearo bete», oiturak zintzotzeko; ta sinistu ezaidan, urte gutxiren buru, gure gaurko nayak ondore pozgariak izango dizkin. Gu izango gaitun *Euskeraren Loreak*.

MADALEN.—Mari, irekin bat naun gaurtandik. Jaunari eskerak nere biotzean sortu den uste gozo bat. Ire asmoa buru, Euskera biziko den sendo, luzaro ta—Euskaleri guzian.—Ekatzan bosteko ori.

MARITXO. —No besarkada ta laztan bat. (Ematen dio).

MADALEN.—(Zerura begira). Jauna: erne bitez ugari Maritxok sumatutako *Euskeraren Lore* oyek Euskaleri guzian.

BIOK. —Ala izan bedi.

Mokoróa-Muxika'tar Justo Mari.

Kalasanzdar Semea.

Zaragoza'n, 1923'ko Agoñaren 3'an.

Agoteak Napañoa'n

Zalba'tar Jose'k egiña eta
Aldaba'r Gregorio A. Kapu-
txinoak irakurria. % % % % %

EUSKALTZAIN JAUN GERESKARIAK:

ALDUN JAUNAK:

ANDRE TA JAUNAK:

Napañ Eriko biztanleetan ba-ziran batzuek *aundikiak* edo *dirudunak* deituak. Auek eñien eta gazteluen yabe izanik, beren menpean gizonak ere izaten zituztenak ziran. Beste batzuek *zaldunak*; oñela deitzen zitzaizen, eñegek edo dirudunak ematen zietelako goitze ori, beren armadun edo iskilodun egiñez; baño artarako aukeratzen zituanak agintze zielarik, nun-naira zaldiz juango zirala itz-emanen. Ba-ziran gero *odolezko* aundikiak (hidalgos de linaje), ta oyen ondore eldu ziran *berexkuntzez* edo *kartaz* ziranak. Oyek ibiltzen zituzten oñetakoaz, mutil *abarkadunak* edo *zatadunak* deitzen zitzaizen. Ortaz landara izaten

ziran aundiki eta nekazarien tartean beste bi gizon mota: *Urita'ak* e'ri aundietan bizi ziranak; eta *askatuak*, edo eregearen eskuz lasatuak.

Juduaz, moruaz eta ijitoaz ez degu ezer esan nai, Napa'ro'an a'rotzak ziralako; ba'ño bai oartu bear gerala, gure Fuegoak *Gafoak* deitzen zituan, gure e'riko *agoteaz*.

Nortzuk dira agoteak? Nondik datoz? Gurea ez bezelako izakera ote-dute?

* * *

Gizonen egunetan ezagun izan den gaitzik izugarienetakoa, legena'ra izan da. Beren aldameneko guziendako iguinga'ri ta igeska'ri, nor-bere buruarendako ere nazkaga'ri egiten zuana zen; legena'rduna, e'ri guzietan eta beti, lagun artetik u'rti baztertua izan da, bere gaitza baka'rik lagun dualarik bizitzeko.

Ebreo'ta'ren edesti edo istorian ortaz itz-egiten zaigu, eta gaitz ori aipatzen duten, Liburu Deunetako le'roetan dakuskegu, zer kalte ikaraga'riak zekartzen; kalte oyetatik beren buruak begiratzeko, lege zo'rotzenak ematera beartuta erkitzen dugu Moises; ain txetasun aundiak daramazki, ta ainbateko ondore beltzak darakuski!

Levitico Liburuaren legeak agintzen dute oso-oso baztartuak uzteko kutsatuak; e'rietan bizitzea debekatzen zaye, ta so'nekoak alderdi batzuetatik ausirik erabiltzea beartzen zaye, onela beren zauriak agirian uzteko; burua motz-motz egi'nik, agirian eramatea eta agoa estalirik eta oyuka ibiltzea, i'ñor etzakioten urbildu.

Non-nai eta garai guzietan, legena'ra nor-bere buruzko zigorkadatza artua izan da, eta onen ondore txara'k nabaritu dira, bai kutsatuz, edo baita ere sortzez ondore ta ondoreko a'ur'etan.

Ebreo'a'rak, Persi'a'rak, India'a'rak, Txina'a'rak, Gerezi'a'rak, E'roma'a'rak, baita gero go kristauak ere bere atzapa'ri odolduen tartean erori ziran. Jaungoikoak kutsu izuga'ri ontaz ziorkatu zuan Faraon zitala, ain lazki Juduei ixuri-azi zien odola bendekatzeko.

Elias Igarleak gaitz ortatik sendatu zuan Siria'ko gudarien lendakari zan Naaman zeritzayona, ortarako Jordan'go uretan iru aldiz iragi-aziz; eta lege berean ere ziorkada bat bezela agertzen zaigu, eta Zerurazlearen esku sendalariak arigari aundiak dagizki gaitz ortatik bat baño geyago garbituz.

Kristau erietan legenardunak ilatzat artzen ziran, beren ondasunez etzezaketan ezer agindu, ta auzitegietan ere etzitezken berendako ezer eskatzera agertu.

Baño Elizak, naiz bere batzar Nagusietan, naiz ta Elizeko erabakietan, eta Teologoen eta Moralisten idazti edo gutunetan, goimaitasunezko olio ixurtzen zuen, kutsudun oyen zaurietan, ta Lazaro Deunaren Anaitaldea artarako erasi zuan.

* * *

Edeslariak uste dutenaz, Jesukristo'ren egunak baño irurogei bat urte lenago agertu zan España'n legenaia. Naiz ta edestian utsarte aundiak egon, ala ere irakurgayen batzuen bitartez, gaitz oren aztarna artu, ta nontsuraño zabaldu zan, ta lenengo mendetan il zituenen beria aski garbi aditu ditek. Laugarren mendean «Galizia'ko eridia legenaiaz kutsatua zegoan» eta orduan, baita amaraugarren mendean ere, gaitz ortatik eregeen yauregiak ere ezin iges egin zuten.

Amaikagarren mendean agertzen dira legenaia'dunen eritegiak; lenengo ideki zirenak Valencia ta Leon'goa izan ziran; baño gurutzunen egunetan gaindu ziran batez ere eritegiak. «Izuriteak eta kutsuaren bildurak eraiki zituzten nun-nai legenartegiak, gaxotegiak eta Anton Deunaren eta Lazaro Deunaren etxeak». Ordutik gaurko egun beraraño oren gaitz ikaragari ta nazkagariaz eman izan dira, ta ematen ere dira, aunitz erabaki.

* * *

Legenaia nola etori izan zitekean Napaio'raño? Gure eridiak gurutzun-taldetan izan zuan saieraz labur-labur itz-egitera garama galde onek, eskutik bezela.

Lendanik gure Eroslearen ilobia agurtzera zijoazen aunitzen biltokia izan zan Jerusalem; geroago, ordea, antxe bertan kristauai egin izan zitzaizkien irain beltz aunitz. Oregaitik 2'gn. Silbester'gandik, 10'gn. Gregorio'ganañoko Aita Sainduak, Maoma'ta'ren eskuetatik atera nai izan zuten, Luí Santua deitzen zan guzia.

Ontarako eratu ziran guruztun-taldeak; eñiaren gogozko giza-salak, guziak gurutzea nai zutelako ezaugaritzat eraman. Napaño'ko gogo elizkoien artean ondo artua izan zan «*Jaungoiko'ak nai du*» oyua, Clermont'ko Eleiz-Batzañak egin zuana. Azturik, bada, beren baiteko tenore artako nasketaz, baita aldameneko eñidiak egiten zieten geña edo guduaz ere, aunitz napañek ezañi zuten beren soñekoetan, Palestina'ra juan bear zuan soldadutzaren gurutzea.

Ramiro Eñegegayaz edestiak dakañenatik, ipuyari dagokiona naiz ez aipatu, eta utzirik Artajona'ko Lasteña'taí Satrunino'z diona (ezta aztu bear edozein esaeraen sustrayetan egizko zerbait ba-dela) Teobaldo'ren aintziñeko Napañtañak guruztun-taldetan izan zuten sañeraren beñi ematen digute edesti ta ertiak. Ala erakusten du Moret Aitak bere agerietan alde batetik; eta beste aldetik, Gazolaz'ko eleizatariko irudi guruztunak. 11'gn. mendeko azken aldean egiña da irudi ori.

Champagne-Etxetañak Napaño'ko aulkira etortzean (1234), entzun zan Vaticano'ko elizpean IX Gregorio'ren itzal aundiko abotsa, eta kristau-talde guziakanaño edatu zan. Orduan I Teobaldo, bere soldadutzaren buru dijoa Napaño'ko ta Franzi'ko aundiki ez gutxiekin 1239'an. Ogei ta amañ urte gerogo, II Teobaldo'rekin itzultzen dira Luí Santuetara, Franzi'ko eñege Luis Deunaren gudarostea (ejército) bizkoñki geitzera.

Moret Aitak, Napañ Goiti ta Beitiko aunitzen abizenak aipatu ondorean, dio: «*Eta beste aundizki ta zaldun, ez oyek baño gutxiagokoak*». Napañoak guruztun-taldetan izan zuan ikustekoaren beñi laburki eman nai izan degu, *Agoteak* nunbait, legenañaz kutsatu ziranak, eta ori ekañi zutenak, edo ayen ondorekoak dirala

uste degulako. Ta auek etzeuden edaturik Bearne ta Baztan'en bakañik, baizik aran ontatik arás urutiko beste alderdietan ere bai.

* * *

Erdiko Mendetan (Edad Media), eta oraiñik gerogo ere, *Gàfoak* deitzen zitzayen legenañdunei, *Gafokeria* ayen gaitzari, ta *Gafotegia* alako gaitza zutenen eritegiari. Au egiztutzeko, aunitz agiri arkitzen dira ez legetan bakañik, baizik idazti tartean ere bai. Asko izan bedi gure *Fuero Orokañak* (Fuero General), legenañdun egiten danak izan bear duen bizitokiaz itz-egitean diona bakañik. Gafo (legenañdun) biurtzen dana, naiz *infanzon* izan, naiz ta *uritañ*, eztu bildu bear erikoakin, ez eleizean, ezta beste iñon ere, baizik joan bear du gafotegietara; eta balin ba'lu zerekin bizia, eritañak eritik landara egin bear diote etxea; eta bearturik dago eritik ateratzera: ez baldin ba'lu bizitzarako beañe-nezkorik ere, ukañ edo limosna, artegietako atetatik landara, olaz eskatuko du (bera ukituaz iñor eztezan kutsatu); eta ezta geldituko ez aurrekin, ezta gizon gaztekin ere itz-egiten.

Santxo Azkaña (el Fuerte) agintzen asi zen egunetatik (1194 1234), agertzen dira Napañoan Gafotegiak. 1234'gn. Garaiko (Era) Oñil edo mayatzaren 3'ko agiri batean (1196'gn. urtean), Martin Lamirañ'ek eman zizkien Lizaña edo Estela'ko Lazaro Deunaren Eritegiko erñari, beñeun eta beñogeita amañ marabedi lupinoak, Eritegirako erota batzuek erosi zitzaten.

Añitzekoa dirudike, Lizaña'ko legenardunen Eritegia besterik ez aipatzea, gaitz oñen ustezko etzauntzatik ain uruti egonik ori; baño beñorrek irudiazten digu, aurki izanen zirala beste tokien batzuetan ere, oñelako *gafotegiak*; baño Lizaña'ko Eritegia bezin aundiak izan gabe. Iritzi au egiztutzera dator Fueroa: onek agintzen bai-du *gafoa beste gafotegietara juateko*. Sail oñek berak beste egiztagañi bat damaigu, eta ori da, bai *infanzones*, baita ere *uritañak* legenaña arapatu zezaketela. Geroztik, gafo edo Ago-teak eztira begitu bear, odol edo araza berezikoak bezela, baizik beren bizitzaz bestengandik berezitako giza-mala bat bezela.

Jakitunen irakaspén berienén arabera, eta Napaño'ko Fueroak dionaz, Agoteen sorpurua adirazi dugu. Orain, geyen sinetsi izaten diran aburuak labur-labur aipatu bear ditugu. Lau aburu izan dira: 1'ak. dio Godoetatik zetoze. 2'ak. Maomatařetatik. 3'ak. Karlo Magnó'ri jařaiki, ta Ořeaga'n purukaturik gelditutako espařařak dirala. Eta 4'ak. (au izan da geyen sinistu izan dana) Albitařetatik (Albigenses) etořiak uste ditu.

Vizcay'tař Martin jaunak 1621'an idazten du: «*Godo zaaren ondařak dira*». Boskařen mendean Galia'tako Narbona erki edo Probinzia artu zutenak zirala; ayekatik izan zituala bi izen berri; bata *Galia gótica*; bestea, *Gothland*, au da Godo luřa. Gero izkiak aldatuz *Langoth* deitu zitzaion, eta gero *Langüedoc*; izen onek oraindik ere ba-dirau... «Beste Godo talde bat Aquitaniaz jabetu zan, au da, Euskaleřiaz. Onen pusqueta da, ta izan da beti Bearne, naiz orduan izen ori ez izan...» «Be-Napařa, Bearne'ren aldamenen dago; au ere Euskaleři puska da; ořela deitzen zayo, Moruengandik bereganaturik, eřidi beřia sortu zanetik; geroz, ori ere nunbait an ibili zan matxinada auetan...»

Pieře de Marca deritzayonak dio, Abdeřaman'en gudaroztea edo soldadutza Karlos Martel'ek purukatu zuanean, Gaskuņa'n gelditutako sařazenotatik dirala. Auņa-mendiko alderdi batzuk eta Aux erki edo probinzia guzia bete zituztela. Michel irugařen aburuaren aldekoa da, eta Botero, Moret, López de Cuellar eta beste asko, laugařen aburuaren aldekoak.

Edesti-zaindiak (Academia de la Historia) bere iztegiari ezer erabakitzeke ausardirik gabe dio: «Sendi edo famili oyen sorpurua iluna da ta, beren izenak eztu argitasunik ematen erabakitzeke. Geyenen iritzia da, Agoteak Albi'tařen ondařetatik datoze, katolikoen armaz beren sortetetik aldaratuak, eta, 1215'gn. urte aldean, Santxo Azkařa Eřege zanean, Auņa-mendi sayetsetan izkukatu ta bařaturik geldituak».

«Beren siñiskeriak ezeztatu ba-zituzten ere, astandurik gelditu ziran, ez sendi onetakoakin ezkontzetik bakařik, baizik baita eřietako edozein eginbidetatik ere, ain gizatzař eta ikaragařitzař

artu zituzten: jopu berak baño ere lanbide gogoñagoetara bear-tuak izan ziran, eta makuñago begiratuak. Eleizan bañuan ere etziran beste kristauakin batean biltzen; ain gelditu ziran beste erikoetatik bereziak».

«Izenari dagokionaz uste da, Agote, *a Gothis* bezelaxe dala; au da, orla deitu zitzayela, Tolosa'ko alderdi Galia gotica deitzen zitzayonetik, edo godoetatik, beste iñon baño geyago zabaldu zalako an, Albi'tařen siñiskeria edo siñiste gaistoa. Baño Albi'tařen ondarak diranik garbi agiri ez dan ezkerro, adirazpide onek ez gaitu betetzen. Izen ori etzaigu iruditzen euskaldunak godoei izan zioten goñotoaz sortua ere; ala izatekotan, aspaldiagon ere ori ezaguna izan bear zualako, ta godoen eridia ondatu ondoreko ainbat mendeen ondorean agertua izango etzalako».

1517'gn. urtean Iruñ ondoan eta eridi ontako beste toki batzuetan bizi ziran Agoteak, eridi-Legegiletara (Cortes) eskari bat egin zuten. Ortan esaten zuten, bizi ziran elizetako Apez-aitak eta Ordezkariak (Rectores y Vicarios) etzietela berai, beste siñestunai bezelako omenik eta begirapenik ekartzen, eleizan sakramentuak artzean, eskeintzetan eta eleizako tokietan. Ayen gurasoakin berdin egin izan zalako, ta ayen auñekoak Tolosa'ko Raimundo Kondearen Eleizaren kaltez jeiki ziralako aitzekian egiten zietela ori; argatik berezi izan zituala Aita Santuak, berak naiko zuan arteraño; beren auñekoen lege-zigorkadetan berak erori etziran ezkerroz, agindu zezala gauza guzietan besteakin berdin izatea. Ala otoizten zutela Aita Santua.

Napaño'ko Eregearen Batzañeko atalzai (ujier) zan Caxar Arnaut'ek eskatu zuan eskari ori: esaten zuan, beste kristauegandik bereiztea etzala Albi'tařen ondorekoak ziralako, baizik mende-sail bat gorago begiraturik argitzen zuala zergatik zan debeku ori, Eliseo Igarlearen egunetan: «Nahaman eregegaya legenañatik sendatu nayez joan zitzayonean, Igarle edo Profeta añek Jordan ubaldera bialdu zuala, ta Jainkoaren ontartez sendatu zalako, eregegayak eman nai izan zizkion Igarleari ondasunak; baño gizon ona zalako, etzizkion artu nai izan Igarleak; baño

Jiezi, Igarlearen mutil edo moñoyak artu egin zizkion, zikoizkeriak eragiñik; argatik bera, ta bere ondorekoak gaitzetsi zituan Igarleak, eta auetatik dira Agoteak. Ta aren gaitz-esanak edo maldizioak iraun ziela ta irauten ziela, bañendik legenañdun eta galduak gelditzen ziralarik, ikusia dagonaz».

X Leon Aita Santuak agindurik, Iruña'ko Santa Jema'ko Chantre, Probisore ta Arzedianok galdeketa bat egin zuten Agoteak esaten zutenaz, eta ori bukatu ondoan, jakitera eman zuten, kristau on eta egiazkoak zirala, beren gurasoak ere izan ziran bezela; eta eleizkizunetatik bereziak izatea zetoñela, ayen aurekoak Tolosa'ko Eráimundo Kondearekin bildu ziralako, ta ura Eleizaren kaltez jaiki izan omen zalako.

Santa Maria'ko Juan Chantre jaunak esaten zuan, gauzak ongi-ongi begiratu ondorean, Aita Santuaren eskubidez, aginduz eta eragiñaz itzultzen zituala, ta lengoratzen zituala Agote ayek; agindu au austen zuten apezak ta beste edozeñek, galtzeak (censuras) eta eleiz-nekeak (penas eclesiásticas), baita bostetan eun dukaduen galtzea ere, izango zutela erakusten zielarik. Bear zituzten, geroztik, Agoteak egiazko kristautzat artu, bañengo ta soñeko erü guzietatik garbiak bezela, ta beste kristau guziekin batera eleizkizunetan eta legezkoetan (ceremonias) artu. Azkenean beste iru iritzi, ez jakintsuetan, ezta edestian ere, oñaririk eztutenak edatu dira.

Court de Gibelin'ek uste du Kantauriañak baño len Auñamenditan bizi zan erü baten ondañak dirala. Walkenäer'ek lenengo eleizaren kristauetatik nai ditu ekañi-azi, eta Cazenave de la Roche'k dio lañu-eriaz edo *pelagraz* kutsatuak zirala. Lenengo bi iritziak alde batera utzirik, oañazi bear degu lañueri deitutako gaitz ori, artoari ezañirik sortzen dan onto batetik (1) datoñela ta bii edo bikor ori, Amerika azaldu ondorean, sartua dala Euskalerian, angoa bai-da berez. Eta lañueria nabaritzen da bañengo ta

(1) Artoaren año, otso, auts, edo ilindia esaten zayon ortalik ala.

buruko nasketaldi gogoñaz, eta beren ondotik dakarte, edo erotasuna, edo beren burua iltzea; onelakoak, ordeak, eztira oartu izan Agotetan.

* * *

Vizcay'tar Martin ber-berak bere sail ikusgarian «*Origen de los Agotes*», oyen biziera onela adirazten du: «Bearne'n, Napaño'n eta Aragon'en bada giza-sail beste guzietatik bizitzaz, eginbidez eta salerostez arunt berezia, legenardunak ba'lira bezela, ta gaitzetsiak ba'lira baño ez aunitz gutxiago. Geyenean Agoteak deitzen zaye...»

«Txaboletan, kutsatuak eta gaiztunak bezela, baztartuak bizi dira. Eztute sarpiderik eriko burutzazkoan eta agintzagotan. Beñere eztira eritarakin mai berean yariko. Ayen espaniak ukitutako edanontzitik edatea, pozoya edatea bezela litzake. Elizan ur bedeinkatu ontzitik aintzina ezin ditezke yari. Eztira eskeintzera aldare ondora urbiltzen, an oitura dan bezela; baizik ofertorio edo eskeintzakoan, apaiza, yantzirik dauzkan eleiz-soñekoakin, joaten da eleizatarira, ayek an daude-ta; ta antxe egiten dute beren eskeña. Etzaye Mezan pake-argaririk ematen, edo ematen ba'zaye ere, edo beste pake-argariz, edo pake-argarien gibealeko aldetik. Elkarren artean ezkontzak egitea, kristaua moruarekin, edo morua kristauarekin ezkontzeaz itz-egitea bezin gauza itxusia ta ez entzuna da...»

«Nik gogoan dut, nere aurtzaroan debekatu zitzayela, edozein iskilu edo arma eramatea, laban mutur gabe bat ez-pazan; beriz luñaz ayek yabetzea, bildur izatekoa ba-litz bezela».

Beren agiriko izakeraz (caracteres físicos) itz-egiñez dio: «Ayen kaltezko ongabekeriak eta goñotoak beñere izan ez dituzten aunitz uts asmatu ditu: guziek atsa usai gaiztokoa dutela, ta sudurafako zikiñik ez dutela esanez... Guziak aña bat luzeko buztanarekin yayotzen edo sortzen zirala; ta beste orrelako aunitz kirtenkeri». Gero esaten du ez dirala lotsagarri ez izatez, ez obenaz, ez erabakiz, ezta Jainkoaren gaitzespenaz edo maldi-

zioaz ere,; baizik «kristau onak dirala, gure sinismenaren kalteko gauza txikienik eztuala berayetan ikusten, eta beñere ez duala ikusi ere: beren lekuko dira ayen batayotarako, ezkontzetarako, iletatarako ta Sakramentuen maiz arizeko eleizkoitasuna ta jayera; gauz auetan ez bai-dira ezertan berezten beste alderdi artako kristauengandik». Eta geroago esaten du «ez dala ezer, gizaki ain kristauak eta jainkoyak, eta berartakoakin ain idurikoak eta batuak, naiz izatez ta naiz gogoz utsik gabekoak, ain lazki artuak izateko».

Beste batzuek uste izan dute kretarak eta Agoteak berdiñak zirala; baño sendalari ta giziztilarien (antropólogo) ikusketak gezurtatu dute iritzi ori; Agoteak jatorizko gaitzik ez dute nabari. Oihenari'ek, XVII mendean etzituan onartzen atxiki-ematen zitzaizkienak; eñiaren iritzi tza batzuek zeritzaizkion.

Zorionez, iruditu txañ oyek guziak ezereztu dira dagoneko, naiz oraindik gogoan izan ayen belarñen itxura: Webster'ek dio ayetaz, batzuetan borobil-borobilak dirala, bestetan belarñ-ganga oso luzeak, eta beste batzuetan oso itsasiak; baño ori guzia eñiaren iruditu txaña besterik ezta.

Gure Lege-gilen LXIX lege, 1817 eta 1818'an egiñak, gañean izen au du: «Iñori ez deitzeko *Agotea*, beiti ezartzen diran isun azpian»; lege oyek diote, lenago aipatutako Moret Aitaren iritzia gogorazi ondorean, eta beren jatoriaz deus egizkorik ez dakigula adirazi ondoren, «gauza oyengatik eta beste iritzi paragañi ta eñez-esan batzuekatik, ain gaizki bagiratu zayela; gizaki aruntak zirala uste izanez, eta agiriko agintzabide guzietatik, eta, esan liteke, baita eñiko ta lagun arteko bizitzatik ere baztarturik egon dirala». Ta ori ezta «gure Erlijio deunak lenen erakusten dizkigun gauzakin batera ongi eldu», ezta «eñietako bizi-lege zuzenakin ere». Ortaz landara, bidegabekeria da, «Agoteak deitzen ditugun oyek, katolikoak eta napañak diralako beste edozein bezelaxe»... Eskatzen du legez agintzeko «iñori ez dakion Agote deitu, alako esango lukenari irainlariaren isuna emanaz. Ta izen ortaz oraindiño deituak eñietan, edo oyen auzoetan bizi ba-dira,

beste erietako eritar edo biztanleak adiña izan deitezela eginbide ta agintzabide guzietarako, bakoitzari dagokion bizi malean». «Onelaxe zure menpeko talde zintzo, zoritxareko orri, guzien begitarte on zor zayona, itzuli dakion, eta deusen berexkuntzarik gabe, bildu dedin besteakin, senide edo auride arteko besarka gozoan»...

Erán dut.

Zalba'tar Jose.

Napañako Eñanerak

JAINKOAK EGUN ON DIZUELA, JAUN ANDREAK:

Zuen baitan, jadanik eñana dukezue.

¿Zer dala-ta orain euskaraz eta euskarari buruz?

Ez uste gero, lan oketan gabiltzanak, etxeko zer zarketa dabiltzanak bezala ari garela; ez. Jainkoari esker bertze kider batetik gabilta. Guk diogu argi ta goraki: euskarak ez diotela lur untako itzkuntza guzieri zoñik.

Euskaraz, baldin ez-padugu erdaraz bezenbat liburu eta ja-kinduri, ez dela euskararen eñua, baizik eta euskaldunena.

Euskaldun letradunak izandu dira eta gara obendunak.

Euskaldun bat letradundu bezain laster euskara baztertu eta zokoratu du.

Aren bazteñak geroago eta bilduago; Napaña'ko alde untan, oian zokoetan dauka bere bizilekua.

Etxeko zer zaar bati begiratzenago diogu, gure izkuntzari baño.

Bakotxak bere eñia bear du maitatu, Jainkoak ola nai du.

Euskaldunen eñia, guziz gañetik, Euskal-eñia dugu.

Euskal-erriari beraz atxikia bear zaio biotzaren erditik, gure eginbidea ori dugulakotz.

Euskal-erria ez daiteke zutik egon euskarari esker baizik; orgatik euskara maite bear dugu, eta maitatuko dugu.

Gu nor bagine, biozdunak bagara, ez dugu jakin bearrik euskara polita dela, ederra, mamiduna, aberatsa dela; aski dugu jakitea gurea dela, ura maitatzeko.

Euskara da gure izkuntza; erdara guziak arrotzak ditugu.

Ordik eldu da gure okerra eta euskaldun letradunena, gurea zokoratu eta arrotzak guretu.

Egiazko ama gaitzetsi eta uez-ama onetsi.

Letradunek dugu euskara oinperatu; letradunek, jaun andrek, dugu euskara goratu bear eta zor dioguna ordaindu bear.

Gure sorteriaren egiazko maitale bagine, euskara ginuke gure ardurako mintzoera.

Euskara maite dugula adierazteko ez da bide bat baizik, euskaraz ikasi, euskaraz itz-egin eta idatzi, baño ez jostaketan bezala, baizik eta buruz artu eta biotzez; elkarren artean beti erabiliz, arazo guzietako gai da ta.

Zapeldunek, bizardunek, irakaslek, sendakinek, apezek, anderek, neskatxek beren artean euskaraz.

Ez dakizuela, ikasi; ikasi gabe inor ez da jakintsun.

Gauza bakana edo bitzikeria, bertze izkuntza guzietan, buruz ikasten dituzte baxotxaren irakaspideak edo Gramatika-k. Gurea, sorginkeri bat ote da edo lurpez ibili beara, argirat beñere agertu gabe?

Bearezkoa dugu ba, euskaldun letradun artera euskara erakari eta eken artean biziazi.

Ala ordainduko diogu zordioguna.

Euskotañan izateak, gure biotzetan barna odolak, eta azaletik gure izenek edo deiturek, aioska ari zaizkigu euskaraz eta guk ez aditzen eta guk eziñ aditu eta guk ez aditu nai.

Baño ez. Jainkoari esker, euskalduna bere buruaren jabe da eta izanen da.

Ez du nolanai bere duen izatea, ukatuko.

Ez da ez alegiezkoean ibili naia, zuuía da, eta *zuuía* *naiago du andi agertu baño, izan.*

Izanen da, euskeldun eta jakintsun.

Gisa ortan, euskara arontenetik, aalik eta garbiena, aalik eta apainduena, aalik eta aberatsena egingen dugu.

Jainkoak ala nai duela.

Euskara arontetik garbia bilatzeko bide bat zuzena bezain edeía, euskar eñanerak, itz zuuía eta euskeldun garbien eñanera eta ateraldiak dira.

Au eman didate Euskalzaindiko jaunek, gaurko ene mintzal-diaren gaitzat.

* * *

Euskaldunen aldia eldu da.

Ordu da, euskaldunek euskara erabil zagon euskaraz min-tzatzen eta idazten.

Eta ez erdararen moldetara.

Erdararen moldetarik kutsatu gabe irauteko, bide egokiene-tarik bat, euskar eñanerak, itz zuuía (refranes) eta euskeldun utsen ateraldiak edo eñan meñanak.

Nere araberako; euskal eñanera, edeíena, garbiena ura da, erdalerarik gabekoa.

¡Unela jauntzi baneza ene mintzaldi apuía!

Ori ala denez geroz, emen emanen ditut naas-maas, itz-zuuía eta eni geienik eder izan zaizkidan eñanerak.

Aspaldidanik, euskaldun utseri, zaañeri, mokoduneri, asi nintzeie oartzen.

Leenbizian eñanera batzu basak zitzaizkidan, erdarara ez netzazkelako biur.

Gero, oriek, bereziki zitzaizkidan eder eta gozo, nola «Zaldubi» andiaren itz-neurtu ok.

Arpegi polit ori, amatxo, zertako.

Ez duzu amak besain legun eta goxo?

Auñ, urak maldari eřekaz doazko.

Nigařek naute egin niere, ain atxo.

Irugařen leřoko eřanera zait biziki eder eta atsegin.

Euskararen gozoa dastatzen beři nindelarik; igande goiz batean bordari batekin bidalkartu nintzen eta nik ari.

— Jainkoak egun on dizula; mezara?

Arek: — Ez, entzunik nago. Bertze aldi batez, nik gisa beraz: — Elizaldera, mezara?

Arek: — Ez, goiz meza entzuna naiz.

Ordutik asi nintzen, euskelduneri adi-adi, euskar-usaņean nere gogoa bazkatzeko.

Bein emazte mokodun bati, iřiz gadeka ari nintzaiola, gogan beartu bide zen eta neri.

Ba ořek, bizkařa meařa duenean, zabala du.

Eta nik, ikasiago agertu naiz; barkatu eta *urbilen aldian, iřiak utsinez eginen dugu.*

Etxeko nagusi bat, bere landako langileri bea zagolarik langiletarik bati oartua zen, maizegi zutik zagola eta eřaten dio.

Zeruak ez dik abe beařik.

Atsik ezin artu zagon batek.

Atsa gure abea bai da.

Ezin dut besoa jaso, baldin bertzean abetzen ezpa dut.

Abe, eřaten oi da, luřean landatzen diren ziri, estrongu, xarga eta alakoeri; gero ekeri lot daizten eta goratu banabar, ilar landare eta alako.

Andere xaar eri zagon bati, eřaņakin ongi eldu etzena, nik; zure iloben laguntza esker zinuke, ba.

Arek, neri: — *Etzaizkit urbiltzen debrua kurutzera baņo.*

Guti uste dugun lekuan dago erbia lo.

Guti uste dugun euskeldun baten ganik euskar zerbeit ikasi dezakegu.

Gauza guzietan ala da egia; egunero, andik edo emendik, unekin edo arekin beti zerbeiten ikasteko bidetan gaudela.

¿Zer ari zera? Tori, «*aur okin ezin burutu*».

Etxean, «*buru emateko bedere, para aal baninde*»

Buruz artu du.

Alakoik-ala.

Ettxeko nagusiaikin nindagolarik eldu da ituritik etxeko andrea fereta buruan, eta senarak artzen dio fereta.

—¡Pozik zagozke, nik andreari, senarak unela laguntzen dizula!

Arek bereala:— «*Zuur badu, artu bearko du*».

Gauza baten jakintsun dela adiarazteko, «*ortan entenditzen zaiona da*».

Edo deusik ez dakiela, «*guri ezpeizauku konprenitzen*».

Badire gazta batzu urintsuak, zabaltzen direnak eta azaletik araildu eta barna dariotena.

Ori erateko, «*gazta, daizten direnetarik*».

«*Berexten du emendik*». Ezagutzen du emendik.

Eztabai batetik, bakotxa berea gogoan geldituak adiarazteko, «*ezin entzun batean dirade*».

Bati zerbeit on zaion edo ez adiarazteko, «*ez dakigu alde duen edo*».

Landa batean zikina garai dela adiarazteko, «*zikinak galdu du*», «*zikinak jana du*».

Gizenki eta mami guti duela batek adiarazteko, «*ezuña garai da or*».

Elkarren etsaigoan dirautenentzat, «*ez dira beregatzpean oatzen*».

Etxe berean ez direla bizi edo ez dutela oatzea.

Gizon lañi bat adiarazteko, «*zurage gaitzeko gizona*».

Badire batzu bertzeen egiteak onestera baño gaitzeztera ekañagoak. Eketarik bati buruz zion batek, «*ni ona banaiz, edozein gauza eranagatik, belttxkoa*».

Ezin ikusi begiko zikina baño.

Gogan beartu naiz.

Gaiztoak gaiztoa ezagutzen dio.

Gizon baten betea.

Giza bete baten.

Auts tapur atera ginen guziok. Izi eta laster atera ginen.

Lantxeñ Martxoan noraino,

Apirilean eluñ araino.

Muñak jan dizkiote. Eráten oi da batentzat, bertze norbaitek bereganatu duelarik.

Beñak ondutako matsa da ori. Eráten oi da, beñak langiltzen eta ondutzen duenarentzat.

Ardi lañuak lanaka eta bildots lañuak kargaka. Zaar baño gazte geiago ilzen oi dela.

Induri gabeko gizona. Deustako balio ez duena.

Ageta botarik gelditu da. Abe edo laguntzik gabe.

Jainkoak argirik egin dio. Eráten oi da etxe batean luze eri egonik eta etsitu bat il zen delantz nagusi bati etxeko andrea edo.

Eri beratx il gogor. Beti eri dagona geienetan iltzeko zala dela.

Ez du iñon ere, egon añerik. Lekuz edo lanez aldakoñ denarentzat.

Frenoak artu dizkiote. Bertze norbaiten kideñetik dabilena.

Nork nori, zartari zañak pertzari. Elkar idurientzat.

Itokañian nator. Atsik gabe eldu naiz.

Zazpi azal kopetan baditu oñek. Gizon maltzuñ denarentzat.

¡Otsoa, otsoa! diotelarik azeria bedere badabil.

Egoaizea dabil. Edo solesa delarik zerbeit badela, nola kea delarik suan badela.

Añi igilari etzaio goroldia lotzen.

Dabilan añiari etzaika goroldiorik lotzen.

Ardurako añopari etzaika zeñenik egiten. Iru oriek gauza bera adiarazten dute: iñork ukitzen ez duen gauzari, goroldia lotzen edo zeñena (polilla) egiten zaiola.

Nondik ara gain den, ganbelara naiago. Lanera baño bazkaltzera, gogotikago goaten oi dena.

Saldu dugu ongañiaren alde. Ongañiaren truk.

Antxu xaña beti bildots. Lanak igatu ez duenari edo andere aurik izan ez duenari, edo alakoek, maiz diren baño gazteago ematen dutenarentzat.

¿Egiten duten bezenbat zuur eta erdi ote da?

Diolen bezain jakintsu ote da.

Bururik ez duenak ez du zapel beařík.

Bururik duenak bilatzen du aren doia gapelu.

Gose dagonaren ganik ez daiteke lan onik.

Utsiko ditugu beren uliekin. Ezin aditu batean daudenentzat edo ezin burutu ditugunentzat.

Bixtak ereman aala. Begiz ikusi daiteken urunera adirazteko.

Bide zuzenean dabilena ez da eroriko.

Norbeit nor den obeki ageri da, beraz baño bertzez mintzo delarik.

Mintzatuz sua pizten da; iltzen ixilduz. Asaíe bizian daudenentzat.

Itxurari sekulan ez fida.

Maiz ezpañak urbilago eta biotzak urunago.

Dakizunaz, guti mintza zaite; ez dakizunaz batere.

Zoroak itz ainitzez ere, guti eíaten du.

Sekulan ez barka zure buruari; bertzeeri beti.

Beaíean denaz urikaltzea, ongi; laguntzea obeki.

Itz bat eían eta ez da zeren ondotik asi, zaluiegi doa.

Bakean bizi nai dena, dagola ixilik.

Buru gabea beti leen leíóan, guziek ikus dezaten buruduna beti azkenean guziak ikus detzan.

Gautzar bat, ostatutzar batean; oía gure bizia.

Zaintsuenak dute naigabean zain gutiena.

Zuúrak naiago du andi agertu baño, izan.

Gauza guzietan neuíi bat bada; sobera, sobera da eta eskasia motz.

Luzeak luzegi eta laburak eskas.
Epeña bere miitik galtzen da.
Jan nai baduk loña sar zak urean oña.
Eriz edo etxez aldalzea zaañarentzat eriotzea.
Egoa iduria da emaztearen gogo.
Umeak azi, nekeak bizi.
Ezkont-eguna, aise izanaren biaramuna.
Obe da zai utsa, ezi ao utsa.
Odolak surik gabe diraki.
Maitatzeak maitatze du artze.
Ettxeko sua, ettxeko autsaz ez tali.
Ikusten ez duen begiak, ez du miñik. Ikusten ez denak, ez
du miñik ematen.
Gizon itzekoak. Beren itz-emana gordetzen dakienak.
Burua erautzirik il zuen.
Asea mukuru, gosea mukuru.
Otza beti gogoan dauka.
Orain etsia eman diogu. Etsia artu dugu.
Gizonak andrea gaitzezten du zaañera.
Astelen erauntsi, aste guziko erausi.
Ez dauka gogoan galdua.
Langilei kaso artu.
Nik ez nezakezue bortzez on egin. Bortz baño gutiago.
Alpeña lanak minberatzen du.
Gure gatuak buztana luze, bera bezala, bertzeak uste.
Gure zakurak muturra luze, bertzeak ala dutela uste.
Oiana gose da.
Guzien buruan.
Luña ez galduz ez da uriki.
Nork bere idurikoa berexten.
Gogoan gaitz nindagon. Ezin egon batean.
Solasean bere burutik.
Gezura ta papartza zeriola.
Atsa gezura du orek.

*Ikusmendurik ez bertzen. Begiramendurik ez.
Goraintzi eñatean bete zen. Nigara etori zitzaion.
Uñi eguzkia bezain arin.
Obe da aalke labura uñi luzea baño.
Abendua burdinezkoa, ilbeltza eltzaizozkoa.
Elura zuria delarik beltza da.
Aukera-maukera azkenean okeña.
Ziro-miroka; aldeka maldeka, eseka ziroka.
Arotzain etxean, geñena zurez.
Gure Mariak lengo ariak.
Beñak bear ondoan atza.
Agur egitea nai.
Oñek ez daki jainko tipiaren beñi.
Iriña duenak eginen du talo, ez duenak malo.
Ez diru eta ez miru.
Ilarteraño bizi eta anarteraño ez izi.
Txerñi meak eskuñara amets.
Uez ama, debru zama.
Españan ala Frantzian, untzi utsak erots andia.
Gauza zikina nardagañi.
¿Noiz da negua? Dariolarik.
Miñak anzkor dira.
Jende eriari uñikaldu bear zaio.
Amabergiña Martxoko — Neguri eman diok ostiko —
Bertzeak beñiz, ago ixilik autiko — Or elduk San Marko.
Luze eta mear, mundu guzien bear.
Ur otzez eñea dagona beroen beldur.
Zaiaren biltzañe eta iriñaren banatzañe.
Gero dio bego.
Irunez oialdun da gure andrea; ez alter egonez.
Etxetik uñun, zorionetik uñun.
Kanpoko alaba zak etxekoa gorde zak.
Goiz goñi añatseko iguri.
Añats goñi, biar egunaldi,*

Ufuneko eztaiak urez, eldu ta lurrez.
Etxeko anderea nongo, gure aideak ango.

* * *

Nornai aspertzeko gai izandu naiz eta emen azkena.

Oraiko aldian, euskara geroago eta zokoetaratuago dugarik, euskaldunak ere, elkarren beartzenago dugu.

Euskararen onak ez ditugu gure baitarik asmatuko, ez bai dugu gure gogoia euskarazko bazka garbietan alatu; baizik eta erdarbazketan Gogoz arotzak gara, ala uste ezpadugu ere.

Orgatik; euskeldun garbiekin ari garela; gutun zaaretan irakurtzen ari garenean, oartuago bear ginuke miletan, itzeri baño, eraneri; eranera, eta itza zuurretan dago gure arbasoen jakitatea, guk uste baño aberatsago dena.

Luzegi litzeke eran ditudan eranera orien mamia, guziek argi ikusteko doian nik argitzea, eta alde z nere bizkara meara delarik, zabala bearluke gai untarik lotzeko.

Ala izanik ere; zuek, nik bezain argi, ikus dukezue, euskara gai izan dela eta dela gogoeta gorenena eta bitzienak argitzeko.

Gogoeta ilunenak argirat emateko.

Aspaldi danik gure gogoak aroztuak baditugu, ez eman euskararen gain, gure dugun erua edo obena; euskaldunena da beraz obena eta ez euskararena.

Orain, gure gogoak aroztu ondoan egin nai dugu euskara bat, gure ortoki edo moldetara eta ori, ez da bide zuzena.

Gure gogoak biurtu bear ditugu euskararen moldetara.

Euskararen ortkoiak (orma-molde) Euskeldun utsen baitan ditugu.

Eta leengo gutun zaaretan, eranera eta ateraldi bakanetan. Baño ortkoi oriek gal ez daizten, euskaldun guzien lana da eken biltzea eta eken argitaltzea. Bein argitalduz geroz, orain ezpada, gero, norbaitek bilduko ditu; eken mamiaz aren gogoia bazkatzeko eta ez dira betiko galduko.

Orgatik, zinezko euskaldunek, orain eta elgañen beartzenago dugu.

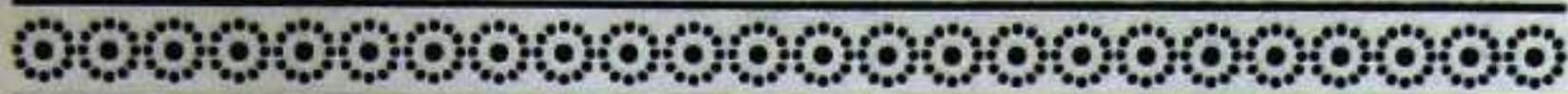
Ez uste gero, eñanera mamidunak, mii jakintsuenetarik ikasiko ditugula bakañik, ez, gutien uste dugunean, emazteki xaar bati so gaudelarik edo bordari xumeetarik batekin solasean gaudelarik adi-adi, orduan.

Gutien uste dugun lekuan dago erbia lo.

Irigarai'taí Permin.

Iruña.

Mendiburu'tar Sebastian A.'z

Lizartza'f Andres A. Lekarotz

-Ikastetxeko Irakaslea. x x

ANDRE TA JAUNAK:

Gure Euskeraren jai oketan zuekeri solasaldi bat egitera elduki, leen-leenik zorion sutzu bat jai oken eraldalariekeri, XVIII mendean, gure izkuntzaren omen aundia izan zen Mendiburu Abaz, oroitu zarielako.

Onen lana zuekeri azaltzeko izendatua ez nintzan ni; bertze nere anaikide bat, ontaz aspaldi ari delako, egokiago mintza zekikezuena, izendaturik zen. Bañan osasunez ondo etzelako, ezin zitekean etori, ezta lan au bere lepora artu ere; eta nik artu bear izan dut, ortarako, Mendiburu'ren eretzian dudan andieste sakona bertze gerkunik gabe.

Ondo dakizute denok, batez ere jayen eraldari zeratenok, onelako gaiaz lan eder baten egiteko, bear den gerkuna. Ez dut bada azketsik zer eskatu, nere lantxo au, jai oni ta Mendiburu bezalako gizon bikain bateri dagokion bezain eder ta sakona ez delako. Ez aritu bada, nere lantxo au arintxo egiña izatea; ezta artu ere nere eranak, gai ortan azken itza balira bezala. Nere txe-

dea, Mendiburu'renganako dudan andiestea, pixka bat bertzerik ezpada ere, zuekeri ere isatsi, zuekeri kutsatzea bertzerik ez da.

Ortarako bere bizitza laburki edestu ondoan, bere predikazio-nea eta bere idaztietako euskeraren edera (J. I.) azalduko dizutet.

Bertzerik gabe nere eginkizunari lotzen naiz bada.

I

Mendiburu'tar Sebastian Aba Oyartzun'en jayo zan, mila zazpitan eun ta zortzigarenean (1708), Agoñaren 2'an. Amazazpi urte zituelarik, Jesus'en Lagundian sartu zen; bitarte ortan, bere eritar guziendako, kristau on-zindoaren eredu berebizikoa izanik.

Bere etxean bizi zelarik on-ona bazen, ez dago zer erarik, nolakoa izain zen erlijioan.

Navarrete'k deñagunez, bere ikastaroan aintzinapen aundiak egin omen zituen, bai gogo gauzetan, baita bere adimene-kotan ere.

Irakasteko garaya eldu zitzayonean, bere agintariak Iruña'ra bializuten, bertan latin iru urtez irakasteko. Oyen ondoan Filosofia sei urtez ta geroxeago Teologia bertze iru urtez bertan irakatsi zituen; bere ikasle guziak maite-maiterik zutela, irakasteko egiten zituen azalben argiagatik.

Loyola'ko idaztitegian bai omen dituzte orainik, orduan Mendiburu'k idatzi zituen Teologiko idaztitxo batzuek. *Compendium Theologiæ Moralis*, P. de Lacroix, S. J., izentzat duen bertze bere idazti bat ere, orduan idatzi zuen.

Bertute aundikoa izan omen zen; eta ez da aritzeko, ikusirik bere otoi-zaletasuna ta bere buruaren ilduratzea. Bere aitorleak erari zuenez, bizitza guzian ez omen zuen oben laririk egin, ezta biirik ere.

Beraz, bere ibilera, izakera ta zen guzian ageri zuen, bertze gizonak ez-bezalakoa, saildu bat zela. Oregatik, Iruña'n bizi zelarik, etxetik ateratzen zen guti aietan, jendea leyoaketara ateratzen omen zen, saildu bat ikusteko leyaz; erietara bere txo-

nitzak (sermonak) egitera, joan izaten zenean ere, erabat gertatzen zen; denak ura ikusi ta entzun beara, denak arengana urbildu beara, denak ura ukitu beara.

Entzun duzuten bezain on eta saindu izanik, garai artan Iruña'ko gotzai (apezpiku) izan zirenak, Mendiburu maite-maiterik zuten; aren adiskide min ziren, eta Miranda Argaiz zeritzanak, baita bere aitorletzat (konfesariotzat) ura artu ere.

Euskotañen alde lan-ta-lan gogotsuen eta joritsuaren ari zelarik orduko errege III Karlos'ek, Jesus'en Lagundiko guziak, bere mende ziren erri guzietatik, atzerira bidaltzeko agindu zuen. Mendiburu ere, Gipuzkoa ta Nafara'ko bertze bere lagunakin, Italia'rontz joan beara izan zen.

Goiztirian, eguna argitu baño len, erregeren aginduak betetzeko, gudar-buruzagiak, Jesu-Lagun konbentuen inguruko karketan, gudari-taldeak ezari zituzten, eta bertze gudari-talde batek etxetik atera zituen; otoitzetako idaztiak, jauntziak, txokolatea, kebelar edo tabakoa (Mendiburu'k ez omen zuen eretzen) eta orrelako gauzaren bat edo bertze bakarik berekin ematen uzten ziezela. Orrela eraman zituzten Donosti'raño, an itxasoratzeko.

Mendiburu bere lagunekin, gudarien tartean, naigaberik deus ere erakutsi gabe, letaniak otoizten, erriren batera predikutara bazindoan bezain pozik atera omen zen.

Iruin'dañen negarrik, Mendiburu ta lagunak, gudariz inguratuturik, beren etxetik ateratzen zituztela oartzean! Igaro ziren erietako jendeak erakusten zuten samina, bidez-bide, oñez zeramaztela ikustean! Biotz ilunez ikusiko zuten Mendiburu, berrogei ta emeretzi urtekin, aspaldi min oriaz erri zelarik, nekeaz akitua, bere lagunaren naigabea arintzen, oro laguntzen!

Naigabe aundiak igaro ondoan, Korzega'ra eldu ziran eta an ilabete batzuez egondu, ur utsaz gozaturiko aroza ta ogi gogor pixka bat bertzerik janaritako ematen etzieztela.

Andik Aita Sainduaren mendeko erietara eraman zituzten eta urte batzue buru, Bolonia'n, iruetan ogei ta amalau (74) urte betetzerakoan il zen, mila zazpitan eun ta lauetan ogei ta bigarren urtean (1782).

MENDIBURU BELGUNDARI

Bere garai artan, belgundari, mixiolaririk aipatuenetakoa au izan zan noski.

Kistañak, euskaldunak batez ere, zeruratzeko gogo bizi-az, sutu-goritua zagon bere biotza. Euskaldun oro- en arimak Jaun- goiko'ratu naye- z, euskalgi guziak ikasten eginalak egin zituen. Gauza bera bat bederaren eñan nola zeñaten galdezka ibili oi zen. Oñela, galde-galdezka, bertzeen solasak axol aundiaz entzuki eta axol beraz mintzatu ta idatziaz, euskera gauzetan, irakasle aipua eta sermolari bikain-bikaina ororen autuan izatea erditsi zuen.

Animen zeruratzeko bere gaña, Iruña'ko goterki edo diozesa guzira edatu zuen, bere itzaldiak euskeraz egiñez, bai Iruña'n, bai Nafar mendietako eñietan, baita Iruña'ko Gotzayaren mende ziran bertze eñi euskaldun anitzetan ere.

Eñietara udan bertzerik ezin zitekean atera; bertze aroetan, irakaskizunak eta, egin bear zituelako. Bainan uda aldean, orietara ere urteoro, bi ilabetez edo, joaten zan. Bere joan-etoñi oyetan, Arbizu, Altsasua, Uarte - Arakil, Egiloñ, Beasoain, Uñotz, Etxaleku, Ororbia, Ibero, Gaintza, Eñea, Ongotz, Nuin, Aristregi; Berastegi, Asteasu, Azkoitia eta batek daki bertze zenbat eñietan ibiliko zen. Orduan egoin zen noski Baztan da Bertiz-Aranan ere.

Eta nolako lanak ez ote-zituan artzen, ayen biotzak Jaun- goikoa'ganatzeko! Añitzekoa omen zen, etzena lanaren azpian indañgabeturik, leñ egiñik gelditzen.

Iruña'n beriz, S. Zernin deitzen dioten elizan, solas-aldiak euskeraz egiten zituen, Garizuma'ko iganderik geyenetan, eus- kaldun utsak ziren moñoi ta neskameendako. Bañan Mendibu- ru'ren izketa garbi ta suaña entzuteagatik, bertze aunitz ta aunitz, euskeraz mintzatzen ezpazetiken ere, aditzeko ainbat bazekitenek, aren predikutara joaten ziren.

Zer ote-zuen bada Mendiburu'k, oñen gogoz oro bera entzuterak erakartzeko, eta oñela denen biotz bañeneraño sartzeko?

Alde batetik len eñan dugun saindu bat zelako aipu aundia, bertzetik bere euskera leun, garbi, bizia. Azkoitiañ aundiki batek, oñen predikuak entzun ondoan zionez, ari entzun ezik, ez omen zitekean sinets, oñen gauz sakonak, ark bezain poliki eta egoki, euskeraz eñan zitezkenik. Kikeron bera ere latinez, Mendiburu euskeraz baño zuzenago ta eder'kigo ez omen zitekean mintza.

Ortaz gañera, bere aurpegi eder eta gorputz lerdan, lirain, egokiak bereganatzen zituen biotzak oro. Itzketa ere agitz sarkoñazuen, ez aoz bakañik, baita ere bere begi, aurpegi ta eskuz; oñela denen begi-belañiak bereganaturik, oro, zirkinik ere egin gabe, adi-adi zitzazkiola.

Logroño'ko ikastetxe-Eñetora zan Uriarte'tañ Lorentzo A'k eñaten zuan, erdal eñan berekin Mendiburu mixioetara eramane, ilun-etsiturik gelditu zela, aren predikuaren asiera ikusirik; entzunik zeukan aren su ta gañ ospea, gezuñezkoa zela irudituen omen zitzayon. Itzaldian aintzinat zidoan bezala, sutu ta sutuaz, ondarerako beroñeri ere izu-ikara bat sartzerano, oro irazeki omen zituen.

Bere predikuetan, Jesus'en Biotza'ren debozioa eta Sakramendu Sainduarena edatzeko sayatzen zen. Onela deñ ber-berak:

«Nik alegiña ezpada ere, egin dut zerbait joan diran ogei urte ta geyagotan, gure lan au nolerebait egiteagatik. Oñetan aritu naiz ni, artarako itzbidea izandu dudan aldietan, naiz zela konfesionetako denboran, naiz bestela: ta noiz ere baño astiro-ago nere Misioneetan.

Eta orduan guziei eñaten niena geldi zedin aditzen nindutenen gogoan, utzi izandu diet, artarako ziran eñetan, Jesus'en Biotza'ren izeneko Kofradia edo Kongregazionea, artan sartzen diranak egin beañ dituzten zenbait gauza bereisten nieztela; ta besteen artean, elkañekin elizan, Jesus agerturik eta begira dagotela, egin beañ diranak». (OTOITZ - GAIK, I, VII, Tolosa, Lopez 1904).

Doneztebe ta emen inguruko erietan orela ber-berak, Jesus'en Biotza'ren Kongregazioneak ezañi zituen; nonbait irakurri dudanez, garai artan ezañiak dire beintzat.

III

MENDIBURU EUSKAL-IDAZLE

Orenbertze lanen artean, liburuak idazteko atsedeen ta pausurik Mendiburu'k etzuela izain dirudi; baina etzen alferia nonbait dirudi eta liburu ederak idatzi zituen, batzuk argitaldu zituen, bertzeak ez. Ona bere euskerazko idaztiak:

JESUS'EN BIOTZA'REN DEBOZIOA.—OTOITZ-GAYAK (iru idazti).—EUSKALDUN ONAREN BIZIERA.—JESUS'EN BIOTZA'REN KONGREGAZIOKO REGLAK.—ASTETE'REN DOTRINA.—BEDERATZIUREN batzuk ere bai.

Oyek guziak argitaratuak dire, eta oraingo bertzeok argitaratu gabeak.

Krista' ikaskintza edo dotrina aundi bat iru librutan (bere egiñal guziak egin zituen au argitaltzeko; bertze baten izenez bederen, baina alferik). URTE GUZIKO IGANDE TA FESTEGUNTARAKO IRAKURRALDIK (Agi're, S. J.'ek oraintsu argitaldu duan S. Franzizko Xabier'en Bederatziru'nerako Irakurraldiak, idazti onen zatitxo bat da noski).

Lan au egitean, nere mai auran, OTOITZ-GAYAK, ta JESUS'EN BIOTZA'REN DEBOZIOA, bertze Mendiburu'ren idaztirik ez dut izan. Eta bai ederak dirala ¡Oren euskera goxoa! Oriek irakurita, aren mendeko gizonak, leenik eñan dugun bezala, Mendiburu Kikeron'en eñean azartzea, ez da aritzeko.

Zertan ote-datza bada oren euskera goxoa?

Euskera etzuan azal utsetik ezagutzen; mamirano, munetaraño ondo zautzan. Oregatik bere idaztietan, erdal itz guti ikusiko dituzute; bere mintzoa aski garbi da; agitz garbiago ere bazezakean noski, baina ezjakinentzat eta euskaldun guziak,

non-naikoak aditu zezayoten idazten bai-zuan, batzutan euskerazko itza ezañi zezakela, edo euskerazkoa erderazkoakin batera, edo erdera utsekoa ezañi zuan. Onela dio berak:

«Galdu dira, euskarazko liburrik gabez, euskarazko anitz itz; eta gelditu diranak, ez dituzte euskaldun guziak aditzen. Badira Gipuzkoa'n, Nafarñar geyenak, euskarazkoak izanagatik, aditzen ez dituzten itzketak. Baita Nafarñoa'n ere Gipuzentzat berriak diruditenak: eta Gipuzkoa'ko ta Nafarñaren bazter batzuetan aditzen dira, beste askotan aditzen ez diran zenbait itzegite. Nonnai adi ditezkeanak bilatu ditut, al egiñean, artzen ditudala oretarako, euskarazkoak utzirik, beste zenbait itz.» (JESUS'EN BIOTZA'REN DEBOIZOA, Iruña'n, 1751).

Au bere aotik entzun ondoan, Mendiburu'ren idaztiak erdera mordoloz beterikoak, josiak izain direla usteko duzue; uste okeña. Ez duzue ikusiko beroyetan alako: *en efecto, por el contrario, a propos* eta bertze orenbertze erderatiko itz. Oyen orde: *berariaz beriz atozea* ta abar. Beroñela, maizik entzun oi diran itz arotzekin. Ta oraindik geyago aritzen nauana; erderaz itz askoren aintzinean ezañtzen duten *des ori*, eñate baterako: *deshacer, desleal*, ez duela Mendiburu'k euskerazkoen auretik erabiltzen. *Des* oren orde, *gabe* edo *ez* edo bertze orelakoren bat ezañtzen du. Eta ori Larāmendi'ren iztegia erabili zuelarik, Mendiburu'k idazten dituen *letarta* ta bertze orelako itzetan agiri danez.

Mendiburu berak dio, Larāmendi'ren idaztietaz mintzo dela: «Badugu bizi garanak, eta izain dute gure ondokoak, nondik atera, beañ den guzia, edertzeko ta apaintzeko euskarazko itz-kera leuna. Ondasun au, guziok zoñko diogu Aita Larāmendi'ri». (JESUSEN BIOTZAREN DEBOIZOA, 8; Dogson).

Euskera bai ederki zekiena obeki dazagukegu, begiratuaz nola darabilen aditza (berboa). Nork ez daki ori askorentzat dan zala, euskeraz idatzi edo itz egin beañ dutenean? Irakurri zazue Mendiburu ta ikusiko duzue zeñen eñex ateratzen zaion aditza bere era guzietan, zeñen egoki erabiltzen duan, nolako gozota-

suná, indaía ta edeírtasuna, onen bitaítez, ematen dion eíaten duan guziari.

Guk askotan, jira-biraka bezela, zeaíka ta motel, aditzari *izàn*-ekin laguntzen diogula, eíaten ditugun anitz gauza, berak zuzen ta erosogo, aditza utsarekin eíaten ditu. Zenbatez edeí, labuí, biziago ez ote da: *betoí*, *bebil*, «etoí bedi» ta «ibili bedi» baño? *nork lekusken*, «nork ikusi lezaken» baño? *zoazkio*, *atozkit*, «nigana etoí zaite», «argana joan zaite» baño? Bada Mendiburu'ren edozein oíalde irakuítezen baduzute, oíelako edeírtasunez betea ikusiko dezute. Nik oíelako guziak emen eían naiko baninduzke, ortarako egun guzia ere ez nuke aski.

Elizalde'taí Koldobika zenak, ondo zekian ori; oíregatik bere MORFOLOGÍA DE LA CONJUGACIÓN VASCA SINTÉTICA idaztean, ondo ikuskatu zituan Mendiburu'ren idaztiak.

Bere aditzaren yoritasun ta ugaritasuna ikusteko, begiratu zayozute, Dogson'ek JESUSEN BIOTZAREN DEBOZIOA deritzayon Mendiburu'ren libruari erantsiriko INDICE DE LAS 1.220 FORMAS DEL VERBO EMPLEADAS EN ESTE LIBRO. Entzun duzute Dogson'ek oíelako idazti íiki batean *mila beíeun da ogei* aditzaren bereixketa edireiten ditu. Bai aberatsa ta egokia Mendiburu'ren mintzoa.

Aditzaren bitartez izkintzetan (oraciones gramaticales) labuíketa aunitz ta edeíak ere egiten ditu; berez aditz ez diran itzak aditzatuz: *askoko zen*, «asko izango zen»en orde; *zorko diogu*, = *zoí izango diogu*; *etzirala beíiz ez arganako* = *etzirala arengana joango*; *norako dira oriek?* = *nora joain dira oriek?* ta *abaí*.

Itz eta aditzaz osterá, ele bakoitzak badu bere itzen joskera berezia; joskera oíeri eían genezaioke, izkuntz bakoitzaren eza-gugaí. Mintza bedi bat itzik garbi eta egokienarekin; bedi garayen, aditzaren biuíketa erabiltzen; itzen joskera baitezpadakoa badu, oíelakoaren izkuntza aíotz, gogoía izain da. Izkuntzari bere biguin ta edeírtasuna, dagokion joskeratik, bai-datoítkio.

Mendiburu'ren euskera, bere joskera egokiaz, eztiaren irudiko da. Bere idaztien edozein oíalde irakuítezen duziela, eragozpenik

batere gabe, alako eztitasun batekin, deñan guzia oar̃kabea bezala, ango sendimenduekin bat egiten zarela, irakur̃iko duzu.

Itz bakoitza dagokion tokian, eta izkintzak (oraciones) eranskai ta aditzaren biur̃ketaz, beãr bezala elkãrtuaz, ãrozkeri askotatik, beãr ez bezalako *zein* eta bertze õrelako itz asko erabiltzetik izurtzen da. Berõrela, *zeren*, *nola* ta bertze õrelako zenbait itz gaizki erabiltzetik jarein zitekeala, ori ez egitearen tamala!

Dana dala, okẽr batzuk baditu ere, leendik gutik ark bezain zuzen euskeraz idatzi zuten, eta ondoko idazleendako eredu berebizikoa da.

Mendiburu'ren euskera edẽr ta goxoaz ẽran duguna sendotzeko, irakur̃iko dizutet, berak Artzai Onaren egitekoaz deñana:

«Artzai Onak erabili oi ditu, nekez bildurikako bere ardiak eme-emekitxo, ta batere asalatu bage. Eramaten ditu bein alde batera, ta bein bestera; ta aldi-oro eramaten ditu eraman beãr diran tokira. Bere ardiekin dabilen aldi guzietan berekin du beti Artzai Onak bere zakũr sangaria edo sangakaria. — Ote dakizuk zertarako? — Otso gaistoak aienatzeko, ta orien ortz odol-tietatik bere ardiak gordetzeko.

Goizeko intzak, eguraldi gaistoak, edo neguko otzak gaitzik egin ez dezoten, ez ditu Artzai Onak bere ardiak etxetik, bordatik, eta beren kõraletik bere ordurãño ateratzen. Eta, eguraldi ona denean ere, beroak zerbait estutzen asi orduko, eramaten ditu Artzai Onak beren itzalpera. Artzai Onak ez ditu sartzen beinere belar̃ gaistoetan bere ardiak. Udan belar̃ batzuetan erabili oi ditu Artzai Onak bere ardiak, eta neguan besteetan; ta aldian aldi artarako obeak dirala deritzan belar̃etan.—Elbãritzen bazaio bere ardietatik bat, lotzen du bertan, berak dakien bezala; ta ala ere ezin ibili bada berez, edo bere õñez, artzen du Artzai Onak bere lepoan, ta ala darama bere tokira. Õra lũreko Artzai Onarena». (OTOITZ GAYAK, III, 377; Tolosa'n).

Badakuszute zeñen edẽrki gauzak ẽraten dituan? Berez ãrigãria da ori noski; bãño agitz ãrigãriago, Mendiburu'ren garai artan õren garbi, txukun da poliki idaztea.

Lañamendi'ren idaztietan dakuskegu, garai artan aundiki ta jakintsuak ezereztzat zeukatela euskera; eta oñela apaizak ere nayago zutela, aitzaki-maitzaki, erderaz bere predikuak egin euskeraz baño; eta euskeraz egiten zituenean ere, euskera arotz, gogor, iguingarían. Ona Mendiburu'ri idatzi zion idazki (karta) batean deñana:

«Eskriturak nonbait diona da, *aurtxoak ogi eske zeuden, ta etzan nork puska zietzaten*; ta orain ere auxe bera esan deza-kegu Euskaleriarentzat; bada Jaungoikoaren ogia txikitu gabeaz, sekereak igañtuak bezala, goseak iltzer daude asko ta asko. Zer bada? eztabiltza gure Eleizetan Predikarioz franko? ezta-rasate surmuñez, ta deadañez Zeruko jakinbidea? Egia da; bada-biltza ta badarasate. Ordea zer da ansi, entzunle geyenak erausi ura aditzen ezpadute? Sinisterazo nai digute, aditzen dala Gaz-telania, are ikasi ez dutenen artean. Ez-ta ori egia; alpeñen erausiak, eta aitzakiak dirade: itz banakaren batzuek adituagatik, aizeak daramatzi besteak, eta Jaungoiko'aren itzaren egia geldit-zen da Euskaldunentzat, txeatu gabez, probetxurik gabea. Baña egia balitz ere, ez-ta lotsagarí, itz-egin bear digutela Euskaldunak Euskalerietan, ez guziok dakigun izkuntzan, ez gure eñiko, gure gurasoen izkuntzan; baizikan Gaztelauen izkuntza arotzean?

Siñis nazazu, ereñle gaistoetan dago azaro txarñ, eta gero uzta soila ta utsa. Alabañan gutxik daki bere jayoteriko Eusker-aren erdia; eta alpeñak diraden bezela, eztute ikasi nai geyago, ta ez tie nai beren buruari atsekaberik eman. Baña onetatik zer gertatzen da? Dakiten pixka arekin, itz moltxo, eskumen baten dina ez tan arekin, nola ezin adierazo dituzten bere esakariak, badarasate pulpitan itzera nasai bat, beñ Euskera, beñ erdera, beñ latiñera, guzia leudatua, zikindua, baraustua, zeñean diru-dien, igo dirala gaiñ artara enzule guzien burla egitera; ta añitu oi naz, nola asko ta asko, bultzaka, ordu gaistoan ayentzat, botatzen ez tituzten, andikan bera. Are gogaikaríena da, txarlari oyek ikustea, ta aditzea nola dauden isekaz, ta musinka Eusker-az ederki dakien jolasari; bein Nafaróa'ko *minzoa dela*, gero

Bizkaiko berba dongea; batean ausaz ere Goyeri'ko izketa dezula, bestean noaskiro Beterikoa; atxurlarien, ta nekazarien itzera dala ura, baseñitara dirudizula, ta mila onelako astakeria. Eztute izen obeagorik merezi. Ayenatu bea' ginituke, gure izkuntza edera galtzen diguten izjario motel txar oyek». (MENDIBURU, JESUSEN BIOTZAREN DEBOZIOA).

Oneraño Lañamendi'ren itzak. Apezak, atzo Eguzkiza J'k ede'ki e'ran zigunez, euskeraren alde geyen egin dutenak, o'ela baziran, bertzeak nolakoak ote?

Lañamendi'k diona egia ote dan dakuszazuten, urte batzuk geroxeago egindako itzaldi edo sermona batetik arturiko zatitxo bat edo bertze iraku'riko dazkizutet. Ona bat:

«Izandu duzu akaso ordu bateko gusturik edo deskantsurik? gertatu zaizkitzu zure gauzak zure deseoaren neurira? *Ez por zierto antes bien* guziya izandu da experimentatzea kuidoak, sobresaltoak, desdixak eta miseriyak». Eta beixago:

«Zer inporta da... nik logratzea zuben mobitzea, ni gloriatzea ekusteaz gustubarekin aditzen nauzutela, alabatzen eta estimatzen nauzutela, baldin alkantzatzen ezpadut emendatzea, eta apartatzea bizio gaisto o'ratik?»

Aipu aundiko sermolari aunitzen aotan ere, garai artan zebilen euskera ikusteko, iraku'ri dudanakin aski dela uste dut. Eta orain e'ran zadazute, ez ote-den a'itzeko, o'elako mende ayetan, ikusi duzuten bezain garbi, txukun ta ede' Mendiburu'k bere idaztiak egitea.

Onezkero nekatu-aspe'rtuxeak zagozte nere erasi motel ontaz ta amaitzera noa.

Orain be'reun urte bezelatsu, Mendiburu, Lañamendi, Zarautsko Pantzezka' mixiolariak eta bertze zenbaitek, gure euskera ede', goxo au goratzeko alegiñak egin bazituzten ere, lenagoko einen, iya deus ere au'feratu gabe, gelditu zen. Zergatik ote? Euskeraren maitetasunean e'ria etzelako berotu; eta ori erdisten ez delarik, naiz eta jakintsuenak euskeraren alde egon, euskera erkintzen, eritzen eta ondatzen.

Orain bertan ere, aunitz ari dire lan-da-lan, euskera indartu ta zabaltzeko; Doneztebe'ko jai ok ortarako dire. Euskerarenganako maitetasuna zuen biotzetan piztu, Euskerarenganako maitetasun-suaz zuen biotzak su ta gar' uztea izan da, jai eder ok eraldu dituztenen txede ta gogo bizia. Orain ereiten dugun azi au lu' idor-txa'ean eroriko ote-da? Jakintsuak, aberatsak, aundi-kiak, e'ri azi-nagusietakoak poliki-poliki euskeraren alde asi dire-larik, beren semeai euskeraz erakutsi nayerz dabilzelarik; e'ri tiki-etakoak, mendita'ak, artzain, nekazari ta a'rantzaleak, oraindaño euskeraren eusle zindoenak izandu zeratenak, euskera baztertuko ote-duzue?

Euskeraren alde iñoiz baño geyago lan egiten dan garai ontan, o'renbeste idazti, liburu, ingur'iti, rebista (JAUNGOIKO - ZALE, EUZKO DEYA, JESUS'EN BIOTZAREN DEYA, ZERUKO ARGIA, PRANTZISKOTA'RA) ta asteroko (EUSKUALDUNA, ARGIA) euskeraz agertzen diran ontan, euskera ilgo ote-zaigu? Euskaldunak ben-benaz ta zin-zinez maite badugu, ez!

Uste oso-osoa dut Jaungoiko'ari eta euskaldunak geren so'rtiari beti izan diogun maitetasun biziari eske', o'relakorik ez dela gertatuko; gure euskera maite-kutuna, gai dan eta guk nai ginduken ma'la goit'ian ikusiko dugula.

E'ran dut.

Liza'ntza'ta' Ander, A'k.

Doneztebe'ko Elizan egindako itzaldia

Intza'í Damaso Aita, O. M. C.

Qui per fidem vicerunt regna,
operati sunt justitiam, adepti sunt
repromisiones. (HEBR. XI - 33).

*Ok sinesmenaz garaitu zituz-
ten eridiak, egiñ zuten zuzenta-
suna, erditxi zituzten aginduak.*

MEZA EMANTZALE TA LAGUN GUZIZ AGURGAŖIAK,
ERIKO GIZON JAUNAK,
EUSKALTZAIN GORETSIAK ETA KRISTAU BIOTZEKOAK.

Poztu gaitezen euskaldunak. Gure egun ontan, artzai euskal-
dun bati Arantzatzu'ko Ama-Birjiña agertu zitzaion egun ontan,
badirudi, zeruak bere eguzkiaren dirdirtasunaz guziori diosala
egin nai digula.

Ez ote datorkigu gero, laño artetik bere burua agertuz, gaur
nik zuen begi aurrean jari nai ditudan egien itxura zuen begi
aurrean alde aurretik adiraztera?

Euskaleri maitea ¡bai aundia ziñala, zure semeak beren iz-
kuntza bizirot maite zuten eta zaintzen zuten egunetan!

Euskaldunak: lotsaz zaute? eta zuen izkuntzagatik zaute lotsaz? Baño zer? Zerbait lotsagariz oroitzen zerate, zerbait alkegarri ote dekarizute burura gure izkuntza euskera orek? Berori gure alderdi guzietan nagusi zen egunetan, zerbait lotsagarri aundia izan ote genduen euskaldunak gure izkuntzagatik, gaurko euskaldunak geren agotan ori ez nai izateko?

¡Ai, euskaldun maiteak! eztegu, ez, ezer lotsagaririk euskaldunentzat, euskera gure alderdi guzietan nagusi ginen egunetatik.

Euskaleria bere izkuntza ta izaera bereziarekin, gaurdaño zaindu duen luralde berean agertzen zaigu, bere beririk degun egunetatik.

Eromataren Erpuru — Enperadoreak — gure lurak bereganatzeko eginkizunarekin bialtzen zituzten alderdi ontako beren Ordezkari guziak; baño naiz oiek Eroma'ra itzultzean, Euskaldunen garailarien izen anpotsua beren buruei eman, gure luraldean len bezin etsai latza arkitzen zuten aten atzetik zetozenak. Euskalduna, beti bere luraldearen maitatzale berdin gabea zen, bizkorra ta ausarta, len geldituko zen ilotz, bere lur apurik etsaien eskuetan utzi baño. Eta onengatik, nonbait, Horazio'k ezañi zituen itz oroigarri ok:

CANTABER IN BELLO
TERRIBILIS UT LEO.

*Guduan kantauriañ
Leoi antzeko azkañ.*

Eta gure eria, bere luralde txikia, bere bizkortasunaz eta zintzotasunaz, eridi aundien artean aundia agertzen ba-zaigu, batez ere aundia ta maitagarri agertzen zaigu bere egiazko sinismenaz, onen alde egin zituen borokaldi gogoraz eta bere garaipen arigariaz.

Nere begietan, Euskaleria, Makabeotaren antzeko bat izanda, kristau izenak, gure inguruan etsairik izan duen artean. Irudi zait gure aurekoaz esan litekela, Pablo deunak Lege zareko si-

ñistun aundiaz ziona: «Ok beren siñismenaz garaitu zituzten eridiak, egin zuten zuzentasuna zena, erditxi zituzten aginduak».

Itz batean, nai dizutet gaur adierazi:

I.—Euskalduna siñistun bizi ta erlijio zalea izan dela.

II.—Euskerak erlijioa ta oitura onak zaintzeko asko laguntzen digula.

Zeruko Ama maite, gaurko egunean gure mendi goienetako batean euskaldunak zaintzeko agertu nai izan ziñuena, zure Jaiotza pozgarriaren egun ontan, bedeinka gaitzatzu euskaldun guziok eta zure Seme Jaungoikoari eska zaiozu gure alde gure aurrekoen antzekoak izan gaitezen geren siñismen bizi-az, guk Gabriel Aingeruarekin *Agur Maria* esaten dizugun artean.

I

Qui per fidem...

Ok ziñesmenaz...

Jesukristo'ren aurreko egunetako euskaldunak Jaungoiko egiazkoa agurtzen ote zuten edo ez, ikasi naiez, asko ibili izan dire, baño oraindik ezta ortaz argitasunik egin. Baño ilunbetan dagoan ori alde batera utzirik, goazen Euskaleria edesti (historian) agertzen zaigun egunetara ta emaiogun begiraldi bat erri arigari oni.

Zortzigañen mendean gaude. Gaurko Andaluzia'ko alderdiak moruen eskuetan eroririk, eta antxe kristau etsai gogor oiek indarra arturik, andik datoz Leon, Aragon eta Napaño bereraño, ari erauntsi beltz, ikaragarriena bezala, beren atzean iluntasuna, negarra ta eriozketaren eta lapurretaren ondoreko itzal beltza utziz.

Ezta eraz alde guzietan ematen zuten izuikara adiraztea. 718'gañen urtean agertu ziren lenda bizikoz gure lurrean. Beren ustekabeko ekiñaldi ortan Napañoaren biotz-biotzeraño sartzea erditxi zuten. Ai, zer arixkua, gure erriaren siñismenarentzat, baldin au aula izan balitz!

Lasaikeririk gordiñena, zilegizkoa dela erakusten dute,

beren igarle gezurtiarekin; baño gure alderdietan, iñor eztago aien gezurik entzuteko. Geiegi maite dute bere erlijioa, onen etsaiei entzuteko.

Euskaleriak bere erlijioagatik, au da, Jaungoiko egiazkoa-gatik izanen ditu bere gudualdi (geñate) gogoñenak. Bi mendez bereun urtez, ezta geldituko boñokaldi ortatik. Bata besten ondotik erortzen dire bere semeak, etsaien ekiñaldi latz oietan. Baño batzuek erori orduko, an dire beren anai gaztegoak, zañagoen utsarteak bete naiez.

718'an Iruña moruen eskuetan erori zanetik, napañ guziak beste euskaldunakin bat egiñik guzien etsaiari orpoz-orpo jañaitzen (segitzen) diote, iñoiz pakerik eman gabe, bere jira-bira guzietan eta azkenean Abdeñaman añoak Eñonkariañen eskuetan uzten du bere burua. Gizonak, kupidez bizirik lotu-ta zeramate-laik, Judit aomen aundikoaren antzeko emakume batek, ikusi naiez bezala urbildu-ta, zañaztako batean burua moztu zion, kristauen etsai ari. Bere soldadutaldea, izu-ikarak artu-ta otsoaren aũean igesi dijoan artaldearen gixan, mendiak gora igesi joan zen, baño gureak atzemanik, malkoñak bera bere burua botatzera etoñi zen geiena ta mendi zeañez-zear Iratxe aldera iges egin zutenai, aren ondoko zelaiera jeistean eraso zioten baztar aietan zai zeudenak eta ale bat bakaña nekez atera zen bizirik. (1)

Ez noaie orain orduko erasoaldi guziak aipatzera ta ezin nezazke ere, astiaren laburtasunaz, baño ezin dezazket aipatu gabe utzi Altobixkar'koa, *Simancas*, *Zaragoza* ta *Navas de Tolosa*'koa.

Eñonkariañak 721'an Abdeñaman'eri burua moztuz geroz, moruak etzuten erasoaldi aundirik egin uñengo urte sail batean.

Gureak garai artan izan zuten gogoñena Karloman'en sañe-ran izan zen. Au Sajondañak garaiturik itzuli zenean moruak bilatu zuten beren asmo tzañen laguntzaletako. Aiekin Pader-born'en itzegiña zetoñen, ba, gure alderdi guziak ondatuz

(1) Ikusi *Anales de Navarra*, Moret, libr. V, c. I.

Zaragoza'raño joan zenean eta andik itzultzean izan zuen bere euskaldunekiko ekiñaldi, aren lotsagañi ta euskaldun erlijio za-leen goragañiena. Iruña'ko muñuak soildurik ba-zidoaien bere eñi aldera. Ibañeta'ko mendi itxian eta Luzaide aldeko malkoñetan gorderik zeuden euskaldunak, alde guzietatik batean jotzen zuten tutu ots sendora aterarik, aren soldadutzaren gañera erori zitzaiz-kionean. Karloman bera, estu ta lañi ibili zen bizirik ateratzeko, ta antxe galdu zituan bere soldadutzako agintaririk bikañenak.

Napañak beren eñege Fortuño'rekin irabazi zuten gudualdi au ere, erlijioaren aldekoa izan zala ta alakotzat artu zutela eztut esan bearik. 778'gañen urteko Agoztuaren 15'ean irabazi zuten garaipen aipagañi au. (1)

Alde bat utzirik II-gañen Santxo eñegeak 908'en Otxaran'en eta gero beste asko aldetan irabazi zituen garaipenak, esan bear dizuet urango eun urte oso-osoañ iñoiz etzala ixildu gure mendie-tan, moruekiko gudara (geñara) deitzen zuen tutu ots iluna. Zen-bat odol ixuri ote zuten bitarte artan gureak? Zenbat mila gizon galdu ote zituzten gudu (geña) santu artan?

Sendo eta sakonak bide dituzte beren zañak gure mendie-tako malkor arkaitzak, baño, esan naiez nago euskaldunen siñiste (fedeak) sendogoak bide dituela euskaldunen biotzetan.

Gure aurrekoak etziren beren alderdietan gelditzen; siñismena beste nonbait beren beañean arkitzen baldin ba-zen. Ala erakutsi zuten Leon'go eñege Ramiro'ri Osma ondoan laguntzera joan zira-nean. Napaño'ko eñege Gartzia Santxez, bere soldadu taldea artu-rik antxe doaie. Laureun mila (8000) moru il emen zituzten aldi ar-tan. Au da Simankas'en kristauak 935'an irabazi zuten garaipena.

997'an ere Napaño'ko eñege Gartzia, Leon'go Bermudo'ren ondoan arkitzen dugu Kalatañazor'ko garaipenean bere sol-dadutzarekin.

Garai artan Zaragoza'n zeuketen moruak beren gaztelurik

(1) Moret (P.) *Anales de Navarra*, libr. V, C. III § III.
Antonio Ballesteros *Historia de España*, I vol. p. 23.

bizkořena ta andik egiten zituzten beren ateraldi ikaragařiak. Gaztelu ura bear zitzaien kendu. Baño nork kenduko diote? 18 urte badituzte eři aundi ta aberats aren jabe direla ta indar gaitza daukete beti, ta indar beřiak noiznai datozkie. Baño zer egin, odola ixuri ta ixuri, artan jařaiki (segitu).

Napařo'ko eřege Alfonso Santxez'ek artu du asmoa, Zaragoza artu arte ez gelditzeko. Ara doaie bereakin 1118'ko udan. Zaragoza'koen laguntzera zetozenakin auřetik topo egiņik, igeska asten zaiote etsaia, baño Kutanda izena zuan tokian atzemanik, soldadutza guzia ondatu arteraño eztiote Napařak uzten. An garai gelditzean, lasago datoz Zaragoza'koai ekitera eta 1118'ko Abenduaren 18'an muřuak uraturik sartzen ziren Napařak Zaragoza'n .(1).

Uręngo urtean Kalatayud eta Daroka kendu zizkioten etsaiei ta urte gutxiren buruan etzen morurik gelditzen Euskaleřiaren inguruan. Betis edo Andaluzia aldera bildu ziren moruak eta uręngo eun urtetan ez dute lan aundirik ematen. Bitartean gureak ere indařa artzen zuten beřiřo beartzen ba-ziran kristau etsaiari gogor ekiteko.

1211-gařen urtean Kastila'ko Eřege Alfonso VIII estutxo arkitzen zen, moruak beņere baño biziřogo kristauei erasotzeko gertutzen zirelako. Leon eta Napařo'ko eřegeen laguntza eskatu zuen, baño nai bezin laxter aratzen etziren eta Alarkos'en aurpegia eman zien etsai beltzai. Oiek ordea lenengo erasoaldian sakabanatu zuten Alfonso'ren soldadutza. Kasteldarاک galdu zituen Kalatraba, Ukles, Madrid eta Guadalajara beren alderdi guziekin.

Tenore ontan erdixten ziren Napařoko eřege Santxo Aundia, Aragon'go Pedro ta Lopez de Haro, Bizkai'ko Jauna, beren gudari taldeakin.

Ikareriak arturik zegon Kasteldarاک. Alarkos'eko garaipenaren ondotik, moruen ařokeriak eta ausardiak etzuen beřiz

(1) Moret, *Anales...* libr. XVII. cap. IV.

neuririk. Napañ eta euskaldun guziak ordea, beren indaíak etsai beltzarekin neuritu nayezen zetozen. Argatik VIII-gaíen Alfonso'k euskaldunen bi Nagusiak, jañi zituen soldadutza guziaren buru. Bizkai'ko Jauna lendabiziko malekoen gidari, Eskuñeko salaren gidari beriz, Napaño'ko eíege Santxo Azkaía.

Navas de Tolosa deitzen zaion Jaen ondoko zelaiean arkitu ziren bi etsai taldeak 1212-gaíen urteko Garagañilaren 16'ean. Txinguñiak baño ugariago ziren moruak; beren kabietan zirikatutako erlamiñak baño samiñago ekin zioten kristauei. Izugaía izan zen Bizkai'koaren mendean zidoazinak egin zuten ekiñaldia ta lendabiziko eriozketa. Baño etsaiak ezker-eskuñetik etzezaten kristau taldea inguratu, beren Agintaiak atzerazi zuten. Moruak garaipen oíoa goratu zuten eta kristauen artean bildur edeía sartu ere bai. Orduntxe esan zion VIII-gaíen Alfonso'k beste Napañ argi ta Toledo'ko Artzobispoari: *Zu eta ni il gaitezen bereontan*. Baño aiek erantzun zion: *Ez al du naiko Jaungoikoak Zu emen iltzea, baizik ementxe etsaiak garaitzea*. Garai artantxe sartzen ziren Napañak eskuñetik eta aragondañak ezkeretik, Bizkai'koak erdian zituztela, guziak su ta gar. Napañen alderdiko moru taldea odoletan eroririk, sartu zen Napaño'ko eíegea bereakin, moruak burnizko kate sendo ta izugaía egiñik zeuken esiraño ta iñork uste etzuen; kate ura autsirik sartzen da baíenaño, ezker-eskuin buruak moztuz; eta moruak ori ikustean nasi ziren osoro ta ango eriozketak etzuen neuririk izan. Antxe betiko poíokaturik gelditu zen, moruen artaraño'ko jauntza guzia, ta geiago bururik ez jasotzeko bidean. (1)

¡Euskalería, euskalería! ¡Oí eñi maitagaía! Ba-datoz zure semeak Gaztela'ko eíegeari pakea ta zoriona itzulirik, ta esan dezaket egiz Zuri zor zaitzula garaipen ori, zure semeen siñis-men berdingabeari.

Aldegin du etsaiak gure lur aldetik, baño len gure alderdietan

(1) *Navarra a sus Ilustres Huéspedes en el Solemne Centenario de las Navas 1212 - 1912*. Dr. Juan Mugeta, p. 117-143.

garaitu duen etsaiari ezlio napañak oraintxe bildurik eta ortik sortu ziren Napañak urango eunurtetan bere bi Teobaldo eregekin lur Santuetara egin zituzten gurutzaldi aipagañiak.

Baño euskaldunak eta bereziki napañak beren siñismenagatik eraman dituzten neke guziak gogoratzera ba-nindoaie gure galtzerik mingañienak eta azkeneko gudualdi (geñate) bera ere argatixe izan direla esan bearke nizukete. (1).

Agirian dago, ba, Makabeo'tařen antzeko batzuek izan direla euskaldunak beren Jaungoiko ta erlijioagatik.

II

Euskaldunak: oraindik lotsatuko edo alketuko ote gera euskaldun izateaz? Ez al dire, beren amaren bulañarekin batean gure izkuntza artuta azken orduraño aztu etzutenak, Loyola'ko Ignazio ta aren lagun eta seme Xabier'dar Prantzisko santuak, Elizaren amaseigañen mendeko gizonik bikañen oiek? Ez al dakizute edo, Xabier'ek Indietan zebilenean, bere jatorizko izkuntza, Bizkaikoa, au da, euskera zela aitortzen zuela ta azken orduan euskeraz otoitz egiñez bere azken atsa edo asnasea eman zuela?

¿Zer dezute lotsatzeko? Ez al da, ba, gaurko Euskaleri bera, lur-inguru guzian bere elizkoitasunaz eta bere oitura garbiaz ezagutu izan dena? Gaur bertan eztauzkegu, ba, ainbeste Gotzai euskaldun arotzerietako misiotan, mileka misiolari euskaldunekin?

¿Ez ote dezakegu esan egiz, gaur oraindik, euskera dagon gure alderdietan, etxe bakanak direla seme edo alaben bat Jaungoikoari komentuen batean edo Apezgoan eskeñirik ez dauketenak?

Au guzia egia izanik den bezala, galdetu bear dizuet: Zer

(1) Karlisten azkeneko gudua (gefa) ere erlijioagatik artu zuten euskaldunak. *¿Por D. Carlos y por la Fe!* Auxe esan zitzaïen gure gizonai ta argatik goratuak zirala adiratzten du D. Karlos berak Zumalakafegi'ri Bilañeal'dik Martxo'aren 18'an bialli zion gutun onek: *"Mi real animo y corazón se hallan dulcemente afectados ha ya muchos días, al contemplar los heroicos esfuerzos QUE HACEN EN FAVOR DE LA RELIGIÓN y de la legitimidad de mis derechos las provincias de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya. Fijad solo los ojos en Dios, en mi y en la nación española...."*

izkuntza izan da gizon eta emakume goitigari oiek oren onak, oren jainkokoiak, oren santuak azi ta zaindu dituenak? guziok aitortu bearko dezute nerekin gure euskera maitagarria izan dela oren siñismen bizia, oren elizkoitasun gartsua, ta oren biziera on-ona eman diena.

A, bai euskaldun maiteak! Jaungoikoak egin digun mesede aundienetako bat bezala begitu bear degu gure izkuntza garbia.

Gaurkoan mendiz inguraturik dago Euskaleri, bere izkuntza oraindik zintzo zaintzen duena; baño esan bear dizuet, gure mendiak baño obeki zaintzen duela gure elizkoitasuna ta Euskaleriaren santutasuna, gure izkuntza, gaurkoan askok gaitzesten duten onek.

Gure asaba edo aurrekoak beti uste izan dute euskaldunik etzitekela izan siñismenik (federik) gabe. Orelaxe ikasi gendun aurtzarotik, Aralar'ko Goiangeru Migel santuari kantatzen:

*Euskaldunak pobre
izan gintezke;
ezta euskaldunik
federik gabe.*

Bayona'ko Eliz barutiko Gotzai (Obispo) jaunak, azkeneko urteko Agoztuaren 6'ean argitaratu zuen Boletinean, jakitera ematen du zer arera atsegingariak egin zaizkion bere barutiko Euskalerietan, ikustaldia egitean, eta gero dio: «Ez nezaken auzari gabe utzi: *eri onek zaindu du bere siñistea*».

«Zer gauzak lagundu ote dute —dio— Euskaleriak bere siñismena zaintzeko? Gauza asko dire»:

«*Ezta-bairik gabe izkuntza da zaintzale aundia*. Euskaldunak ba-du bere izkuntza; ori lotua da; ori mintzatzen du, ori eztu uzten frantzeragatik. Frantzerazko egunariak nekez du arentzat atsegiñik. Argatik egunari gaiztoak kalte gutxi egiten du zorionezko luralde ontan».

«Euskaldunak anima erlijioakoa du. Siñistegabea ikusteak

-zorazten eta nasi azten du. Ta siñisgabe ori bere odolekoa ta izkuntzakoa denean, aren begietan, alakoak, galtzen du bere euskalduntasuna». Oneraño Frantzisko Maria Guieure, Bayona-ko Gotzai guziz agurgariak.

Kanpion, gure Napaño'ko Euskaltzain argi, jakintsu, bikaña ta ni, orain bi urte agertu gintzaizkion Euskaltzaindiaren izenean, gure Gotzai agurgari zanari, iru eske egitera: Euskal - ikastaroa jar zezala Apezgaitegian; Euskal-dotriña bat bera eman zezala Napaño guzirako, eta bere Agiriak euskeraz eta erderaz eman zitzala. Orduan beraiek gu biori esandako itzak dire auek: «Neronek ikusia dauket, euskerak asko laguntzen diola erlijioari Napaño'an. Euskera uts-utsik gordetzen duten baztañetan eta erderazko paperak sartzen ez direnetan, askoz obeki daude apezak eta eñazago zaintzen dituzte beren eñiak gaiztakerietatik, lengo oitura zar edeñetan».

Gure Artziak aitortu diguten egi au bera ez al dugu geren begiz ikusten?

Orai ogeitamar, berogei, berogeitamar urte ¿nori gogoratzen zitzaion Euskalerian, nori entzuten zitzaion beñere, Jaungoikoa eta gauza santuak zikintzen dituen aorskada zikiñik? Euskaldunari, ez iñoiz ere. Euskera galduz goazen arabera, Jaungoikoaren eta gauza santuen lotsa santua ere galduz doaie ba gure eña.

Eta gure oiturei ta gure jokuei dagokionaz ¿ez al zaigu beste oñenbeste gertatzen? Non gelditzen dire gure dantza garbiak? non, gure joku gaiztakeri gabeak? Mendi tarteko eñi txikitxo, euskera oraindik maite dutenetan, ortxe bakañik arkitu ditezke aiek ere. Ta ala ere esan dezaket, atsegiñez biotza beterik gure jokuak, gure kanta, mangonada edo abestiak, gure janzkera ta itz batean gure aurrekoen oitura garbiak, bere seme-alaba guzietan naiko lituzkela Eliz Ama Santuak.

Eta oraindik añituko dire, ni bezalako bat, Asis'ko Prantzisko santuaren soñeko latzaz jantzitakoa, burua solik eta oñutsik dabilena, nere burua ondu ta besteari ontzen laguntzeko Jaungoikoak jaña, euskeraren alde al guzia egiten ikusi-ta? Gure

erriak euskerak zaintzen dituenez geroz, euskeraren alde ta gure oitura onen alde egiten dugun lana uez al da erlijioaren alde, ez al da gure erriaren santutasunerako?

Gure erriaren onerako euskerak zenbat esan nai duen, nik bezala ezagutzen duen inork, ez dezake utzi bere eskuan dagon guzia orien alde egin gabe, baldin bere biotzean Jaungoikoaren maitetasun apurik ba-du. Gure erlijioa, gure Jaungoikoa ta Jaungoikoaren aginduak bear den eran gure artean ikusi naiak, eta ez beste deusek, gerabilzki egun auetako lan eta eginbide aundietan.

Ikusi dezute, euskaldunak, nor ziren gure aurrekoak. Poztu zerate guziok, beren egintza aundiak ikastean. Gure aurrekoen erlijioaren aldeko suak, berotu du zuen zaitetako odola. Zuek guziok ere sinismen eta erlijio beraren alde nai dezute beti egon. Sinismen oriekin eta zuen biotzetako su ta gararekin, zaindu euskaldunak, zuen sinismena ta ori zaintzeko ainbeste laguntzen dizuten euskera. Ori da gero gure aurreko guzien izkuntza maite, ainbeste mila urtetan galtzen utzi etzutena. Ori da gure oitura on guzien zaintzalerik bizkorrena. Orien itzalpean jaio ta azi ziren gure erriari ainbesteko aipamen goragaia eman ziotenak.

Euskaldun ain bikañen seme-alabak bagera, euskaldun onak izan gaitezen. SI FILII ABRAE ESTIS, OPERA ABRAE FACITE. Sinismen ain bizidunen ondorekoak geranez gero, izan gaitezen gu ere sinismen aundikoak eta zaindu dezagun, gure aurrekoak beren lurraldea bezala, sinismen ori gordetzen duen euskeraren esia. Ez ditzagun galtzen utzi kristauei ain biziro dagozkigun gure aurrekoen oitura eder gozoak. Ez oietaz beñere lotsatu gazteak. Zuen etxetan gogotik eutsi oiei, gurasoak. Eta erietako agintariak, ez inoiz aztu, zuen onerako nekez eginen dezutela, izkuntzarekin oitura oiek zaintzeko egin dezakezuten lana baño obegorik.

Euskaldun guziok batu gaitezen, ba, euskera ta euskal oiturak gordetzeko, oien bidez obeki zaindu dezagun geren fede-sinismena, ori dagokion eran erazago bizi gaitezen eta azkeneak beti zintzoak izanik, alakoai Jesus'ek agindu zien betiko zoriona erditxi dezagun.

Ala izanen al da.

Euskera zañaren apurtxoak

Aurēkoak, euskera edeñaren atzik guganaño irautekoeran ondorengoai utzi ez zigutelako; aren adipen ta naipenak itsasiak gure eskuetara etorri ez zaitzkigulako, aspaldiko euskeratzaz ez itzik ez mitzik ez dakigulako; antxiñako idazti ugariak ez ditugulako; gure euskera maitagarria galtzen da.

Itzak eta lumak eramaten aizeak — dio izkuntza zañak — ta gure euskeraren itz ta ele-erabilkunde geyenak aldi luzeak eraman ditu. Antxinatik gure erikideak bere izketaldian euskera mintza oi ziran bezela, arñu-emanetan, agirizko arazo ta eginkizun guzietan ba lerabiltekean; gaur euskerak, itz-neurñu ta olerki, ipui ta eresi, idazti ugari eukiko lituzke; aurēko euskaldunen adi ta naikeriak orain patxara edeñean berituko giñituzke; ayen oldozmenak baster guzietan sañ-erazoko giñituzke, ayekin batuko giñake, ayen jañaitzale zintzoak izaten, ez genduke, daukagun aiña lana, izango. Euskera iraun ta iraun-erazteko ori litzaki-gukean biderik onena.

Ez zan orde euskera naikerietan azi, ta orain añen zañtasunaren bilaketan usainka gabiltzanak, dauzkagun guziak iraultzen ba ditugu, antxinako apur batzuekin naikotu beañko gera gure euskel-gosean; ta apurñen bat oraindik arkitzenduna, euskel - ma-

yara erakari-bearean dago. Oregatik, eta artarako, edozeñen nagiak ateratzeko natorkitzute.

Doneztebe'ra gatoz *Echepare Bernardo* yaunak, orain lauregun urte esaten zituanak betetzera. Ark ala zion:

Heuscara
jalgi adi plaçara
berçe gendec uste eçaten
ecin escriba çaitela
Orain dute phorogalzen
enganatu cirela.

Heuscara
jalgi adi mundura
lengoagelan omen inçan
estimatu guttitan,
orai aldiz ia bear duc
ohoria orotan.....

Heuscara
oraindaño egon bahiç
imprimitu bageric;
Hi engoiti ibiliren
mundu gucietaric.

Heuscara
eçein ece lengoageric
ez francesa ez berçeric
Orai ezta eridesten
heuscararen pareric.
Heuscara jalgi adi dançara.

Itz ederak jaunak, baño bete ez ziranak. Echapare'k bere izkuntzari zemakion gorapena, ondorengoak ukatu zioten; apaiz agurgarri ark euskeraganako orotan aipatzen zuan *ohoria*, ez zan inñundik agertu.

Nere lantxo labur onetan darakarzkitzuet Euskal-eri ontako, Napa'ko batez ere, or-emenka arkitu dituan euskera apurtxo zar batzuek, ezagunak ta ezagutu-gabekoak, nolabait ere atera ditzan euskel-mayara. Aldiz poliki ta astiro dana agertuko da bear dan bezela, orain ayen agerki laburtxo naikoa zaigu, aspertu ez zaitzaten.

Mila seiregun ta bederatzigarren urtian izan zenuten Iruña'n napa'ok, Kristo'ren Soia edo *Corpus Christi* deritzayon jai-eguna goresteko batzaldi ta sariketa bat; zuen itz-neurtilariak (coblariak) sariketa artan sartu bai ziran; ta erderaz geyenak itz ba zegiten, euskerazkoak uts egin ez zuten.

Onela zion egitarauak: «Eta Napa'ko erago ontan, onelako jai auek goraltzen diralarik, egoki-egokia dalako emengo jayoteriko izkuntza atseatuta ez gelditzea, eskatzen da sariketa ontan amabi coplako *eromanze* bat, irutik irura ondapetxo (estribillo)

bat daramana. Garailari gelditzen danari emango zaizkio *tape-tanen iru kana*; bigarrenari *Olanda'ko bi kana*; irugarrenari *esku-laruko iru biko*".

Sariketan agertu ziran burukalariak ta lenengo saria Ezkuratar Peru'k eraman zuan. Entzun nai al dezute ark egin zuan olerkia — irureun urte baño zargoa? — Berak egin bezala, berorek ipiñi zituan oguzkerakin irakuriko ditzuet; oso-osorik ulertuko dezutelakoan.

ALDARÉCO GORPÚTZ SANDUARI

Yaquitea içam bânú
borondâtea beçalâ
êne anâya eranen niçu,
nôr daucâgun mayeân:
ceruetâco yâuna dugu,
gôgos jáusten çaigunâ:
çeruân beçayn ôso dago
guretâco oguiân.

Çêru êta lûr betetçên du
arên gôrputç sanduâc
badaric emâten çaigu
ôsoric âmen batean.

Ongui ohârtuz janegâçu
yl etçâiçam beguirâçu.

Eri çîran âmen bâtez
mûnduan giçon guztiâc
êta êgun emandrauc
berçe bâtec viçiâ.

Eçim jançidûquean çûc,
ambâteco amenâ
alavêra chipitûçe
çure aguâren nueurrirâ.
Bayanâidu jan deçâçun
garbitûrik animâ,
alaezpâda, guretâco
vicia ez, baya êrioa dâ.

Ongui ohârtuz janegâçu
yl etçâiçam beguirâçu.

Gûre anâya eguînez guêro
mâite dîtu guiçonâc
âmbat êçe barcatçêndu
paradisuco jateâ:
Eta bâqueac eguiteco
bêre gôgo sandurâ,
gûre arteân guelditûce
âla nôla ceruân.

Egun jáyncoa jáincoagâtic
guiçonâri ematen dâ:
bayna jáyncoa jáyncoa gâbe
jaten duêna yltçendâ.

Ongui ohârtuz janegâçu
yl etçâiçam beguirâçu.

Ayn goçaro apayndu dîgu
ôray dîgun jateân:

eçe guiçonac nay bâdu
Ylculdâyte jateân.

Ongui janturic nigarres
viotçean dâmu duçula
becatuen uriquirêquin
çarezquio guztiac.

Gende guztiêy ôngui eguiçu
fêdean ôso çaudêla
jâyncoa baytan echidêçu
âla çaiçum vaqueân.

Ongui ohârtuz janegâçu
yl etçâiçam beguirâçu.

Eman zieten ba olerki onen egileari *tapetan iru kana*. Ori izan zan saria.

Bigarrena irabazi zuan Aldaz'tar Mikel'ek; ta irugarrena beriz Elizalde'tar Joanes'ek. Geyegi au ez luzatzeagatik ez dizkitzuetet ayen lanak irakuriko.

* * *

Urte gutxi baru Iruña'n bizi izan zan napa jakintsu bat, Jesus'en Lagundian sartua, Napa'uko cronista edo edestilea.

España'ko Pilipe laugarrena il zanian — mila seiregun ta irurogei - ta - bostgarren urtian — Napa'uko batzarak ots aundiko iletak egin zizkion; ta iletaen oroipena bizi zedin agertu zuan idazti bat. Erderazkoak geyenak, euskerazkoa *Alesson* Aba berak egin zuen olerkia. Ezagunegia da zuen artean. Orain berogei ta lau urte osterira iratu zan Iruña'n, ta geroztik ezaguna izan zan.

Ez da ordean ain ezaguna Salamanca'n — ez Euskalerian, — erdaldun batek euskeraz egin zuan olerkia Pilipe bostgarrena iltzerakoan.

Bernardo Recio jayua zan Alaejos'en, Valladolid'ko erkian, mila zazpiregun - ta - amaika garren urteko dagonilaren ogeian. Gaztia zala Jesus'en Lagundian sartu zan, ta apaiztatu zanian Oñati'ra bialdua etori zan. Ikusi zuan noski Oñati'n euskera gaberik ezer al ez zegiela, ta bere eskolarekin naikitzen ez zan gizona bai zala, ango base'itaren aitorlaria ta izlaria izatekoz, euskerari eman ta ekin zion ta jaraiki zion ain gogor, Larāmendi aundiaren euskel-iztia zuzendaritzat zeukala; bi ilabete inguruan naiko ikasi zuela aitorle on bat izateko. Aureratu zan oraindik ta iru ila bete ondoren euskerazko esamina edo azterketa eman zuan; ta euskeraz euskeldun jatorra bezelaxe egiterano iritxi zuan. Eritik erira ibili zan iru urte, euskeraz beti egiñik, misioak ere misiolari bikañen giza gogor ta bikainki ango gizasemiak Aita San Bernardo zeriyotela.

Mila zazpireun ta berogeita irugarrenian Salamanca'ra bialdu

zuten, ta an zegon Españi'ko e'regia il zanian. Ango nausi-ikas-tola aundi ta ospetsuan e'regezko i'letak eta gorapenak zegizkion, oi zan bezela; ta ayetan Recio Abak, euskeraz, berak zion bezela, Pilipe goraltzeko ta euskera jasotzeko, euskerazko olerki bat utzi zigun. Ez dago itz-neur'larien biotzean bear dan goyargiaren dizdir aundirik nere ustez, baña za'ra da euskal-gaya ta ia ez eza-guna, ta o'regatik iraku'ri ta aitu-adiña. Onela dio:

Il ote da Phelipe?
Baiez esaten da;
bai, bada erregueac ere
biurtu bear dute berriro lurrera.
Aurten il da, diote,
gure erregue ona;
esan bear da alere
bera ilt zela ez aurten, baize ainchina.

Erreguen iltzea zer
da? Coroia utzitza;
ta zembait urte da, ze
utzizuen gure Phelipe corioa?
Ez negar orregatic
españarrac, ez negar,
baldin ain anchinatic
badator gure erreguearen eriotza.

Ordu batean diotenez,
eroan zion eriotzac;
baño berac urte asco
pocic eguin cituan eriotz oroitzean

odolca su sartu
zan Phelipe Españara
bere eriotzac orregatic
quentzen ezfigu daucagun bakea.
Ain ondo biciric
ez bildur bere animaz
baize ichain dizaquegu
sartuco dala bakeago cerura.

Igo dedin leurretic
gambara urdin artara
beti ceñean da egongo
Jaungoicoa danecen betico eriñuan.
Iru seme erreguequin
bera erregue birretan
izentatzen da oegatic
Phelipe au bi bider bosgarrena.
Bicidedilla Fernando
Carlos bici dedilla
Bada Luis anchina dago
aingerua leguez aingeruen artean.

Emezortziga'ren gizaldian Iruña'n bizi izan ba ziñaten, eza-gutuko zenuten nunbait beste oraindaño eskutatua izan dan euskaldun olerkari bat. Erderaz egiten zuan batez ere baño paper za'rak erabilirik euskerazkoak ere aen artean arkitu ditut. *Gamiz'-ta' Joan Batista* zan izenez; joyote'riz ez Iruña'koa Napa'ra, baizik araba'ra, Sabando'n jayua, txikitandik euskera zekiana, ta Sa-bando'n ikasitakoa, — orain euskeraz itzik ere egiten ez da e'ri artan — Iruña'n bizi zan be'rogei urteetan gorde zuena. Ezagutzen

zituan Napa'ko e'ri geyenak. Zenbat aldiz bere olerkietan erakusten dizkigu Iruña'ko gertaerak, ez danak agertzekoak; nolako izen ta ezizenak zeuden Tafalla'n, Puente la Reina'n ta Sanguesa'n; zelako iskanbila erabili zuten Nikolas deunaren eleizan apaiz batzuk, ta beste ain beste...

Bein nunbait esan zioten Gamiz'i erderaz egiten zituala olerki guziak, ia euskeraz ezin ote legiken, edo euskeraz aztuta ote zebilen. Ziria sartu zioten noski ta arengandik datorkigun euskerazko txo'rtatxua orduntxe egin zuan. Aukerakoa dirudit zuei ezagutu-erazteko a'ren olerki bat oraindano eskutatua. Erderan egi'na da, erderaz seguidilas ta *dabilcenchoak* esan oi diotenekoa. Euskerazko erorkidetasun ta litzik ez dauka ezer ba'no za'ra ta polita. Ona emen:

DABILCENCHOAK

Erderaz eztuzu nay
ene viotza,
euzqueraz copla eguiten
eztut nic lotza.
Ycuzco deugu
al ba daygun aguin cerbait
nola bear degu.

Gaizqui badoaz ere
orra euzqueraz
ifin naiz au eguiten
nere vildurraz,
eguizu farre
gaizqui mintzatzen badut
lotzarik bague.

Choriac arboletan
dirade pozic
euren libertadeaz
cantatzeagatic
alan nainuque
egon ni ere ba'na
ezta posible.

Ay ene chori ari'nac,
egatzen duzu,
jaulaco carcel бага
fortuna duzu,
nic ecin ala
cerren loturic nago
prisione бага.

Lenago ezaun da ba'no
uzte duei guziac
Nerone bat zerala
bay zera estiac
dulce ta gozo
zugatic gauza guztiac
iztendut oso.

Ene suertea da gogorra
zu gogorrago
ezpa zaiste bigundu
galduric nago,
bigundu zaiste
orrequin gure gauzac
dirade nazte.

Barre eguiten ba duzu
dirudi aingueru
ta ifin ba zadiz seria
gucia da illundu,
ene Yguzquia
odei бага ikusco dut
zure aurpeguia.

Zure urrezco uleac
nauco galduric
catena orrequin nauco
ondo loturic,
enen maytea,
ascatuta emadazu
libertadea.

Ay, ene, begui belchac,
ilic naucazu
euqui eguizu piedade
ta pistu naizu.
Ay ene mina
enetzat gauza guziac
dirade ospina.

Zure beguietan dago
ene suertea,
nay baduzu vizia
edo eriotzea,
ene laztana,
zugatic eguingo dut
nic aldaidana.

Duzu beguicho batzuc
ta arpeguicho bat
aegaz joateco dut
tentacio bat,
gaode gueldic
obequi da ondo egon
ta ez gaizqui ibilli.

Jazmiña eta carmiña
daode nazturic
zure matel bietan
ondo ifiniric

guztiz da ederra,
amparatu nauzute
ay ene perla.

Ezcuac duzu leun,
lepoa churi,
elurrezco bularra,
zureac dirudi,
or vildu duzu
munduco perfecioac
nola bear duzu.

Becoqui duzu zabal
eta orzac churi,
zudurra eder ta chuzen,
espanac gorri,
guztiz cunplitua
zure amodoioetan nornai
daude galdua.

Guerria duzu mea
ta oña chiqui,
gorputz duzu galanta
nor naic badaqui
onec il nau ni
nai duenac vizi onequin
ezpedi ifini.

Ain laster zein da ezaundu
jotzitza viotzan
iltzequin zure amudioa
ta ezta ataratzen
dago fixoric
veñere eztut artuco
ta eztut damuric.

Asquida esan dudanac
disparateac
barcatu bearco duzu
erorean itzac;
Juicioa galdu dut
zuc eraman duztazu
ta itzul bear dust.

Ikusten dezute: erdera-usaitiak dira euskal - itz - neurti auek; erderaren kaikuan ateriak aldi artako geyenen tutulukeria dager-tenak. Garai artako itz-neurtizale geyenak dakizutenez, olerki-etan bide bakarra zekitela zirudin: begi-aurrean ipintzen zuten maitagariaren irudia-baita egizkoa maitagariarik ez zegonean ere ta berari zijaoazkion bururatzen zakizkien onezpen guziak. Lira-inkeri ta moñoñokeri oro, edertasun ta politasunaren estitzuena beregan ez ezik, iñon ez ziran arkitzen; ta onelako txatxakeriz usaingariak ez ezik, gaurkoen zikinkerien aske arkitzen ziran.

Beste batzuk ere agertuko nizkitzuet, baño astirik ez dauka-dala ikusten det, eta geyegi zuek ez nekatzeko asmo sendoa daukat artua.

Gabonetan abestutzen ziran Euskal-eriko eleiz geyenetan olerki ta itz-neurtuak; eriko olerkariak zegiten elizan danok abestu bearrekoak. Onelakoak euskeraz ere batzuek bai ditugu politak oso; argitaratuak izan arien, erdi-gordeak batzuek oraindik iñork ikusi ez dituenak beste batzuek.

Azkoiti'ko Misericordiin bizi zan orain ia beregun urte Luisa zeritzaion lekaimetxo bat. Norik ez ezagutu Azkoiti'n Luisa moia-txua? Ikusten zituan askotan gabon-aldietan erderazko kantak, gogoratzen zitzaion euskarazkoak egin ta irartzeko Azkoiti'ko eliza nagusian abestu al zitezen. Mila - saspieregun - ta irurogei ta bigarren urtian irahi ziran Azkoiti'n bertan Luisa'ren abestiak; ta ara berak bere euskera ederian bere asmoz ta aginkizunez diguna:

«Nere viotzeko Onguincho maiteac. Ygaroco urtetan gavonsaria franco eman badidazue ere, orra aurtan aurea artuta, nun neuc ematen dizuedan: Ta nolacoa ala ere? Zuec gueienean gavon eguiteco azaburu bat, edo bacallao bustan batequin asquidatu ta cumplitu dezue nerequin, baño nic zuenzat berariaz imprimierazo ditudan cantacho, edo otsaldi eder auequin erregalatzen zaituet.

Orain zuec esango dezue cerapetec, edo eroaldiac eman didan onetaraco? Ara ba da, adiezazue.

Ygazco gavonetan ecusi nituan gure echean maquiñabat Gavon Canta imprimitu: batzue Bilbaocoac cirala, besteac Madrilcoac, Cadiz-

coac, ta eztaquit nun an urrutietacio batzuec ta adios nun berealaje gogoac eman cidan cer ¿beste iñun diran eleizac imprimierazotzen ditue ateratzen dituen cantac, (azquenic Bilbaoco San Praiscuco Praille gajoetaraño) ta gure Azcoitico Eleiza ederrean cantatzen diranac illumpean guelditu bear deve? Nundic nora ez deve beste erdera mordollosco avec aimbat mereci? Ez bada, Jaincoac nai badeu, ta datorren urtean vici banaiz, soñean daramadan gona au salduco badet ere, imprimitu bearco deve Deamuchoetan. Orra bada essan da eguin nun imprimierazo ditudan aurtan gure Azcoitico Mussica Aingueruscoac Cantatuco dituan iru Canta aldia».

Zer dirudizue euskerasko abestiak irañi-erazteko gona salduko luken lekaime onek. Galdetuko didazute ia onelako emaku mea olerkaria ote zan ala ez? Zeorék ikusiko dezute. Baño ala ere ez zituan ez berak bakarrik egin, ba zan Azkoiti'n, Miserikordiin, dirudienez, *Martin beltz* zerizaioten bat, baita beste musikalaria, ta Lorentzo dantzaria, ta ayen bidez ta lagunduz egin zuan bere lana Luisa lekaimiak.

Berari aitu ezakiozute:

«Jaquin ere naico dezuen orzaz valiatu naizan Coplaac ta veren soñua ateratzeco, ta jaquin gura gueieguicho bada ere, ez dizuet ecer ijildu nai. Copraric gueienac nere burucoac dira; ta bost gaubela ta icerdi gozo costa bazaitzitere, ondo empleatutzat ematen ditut diranac: Eguia da (ez diot iñori ecer quendu nai) Martin beltz guisagajoac messederic asco eguiñic lagun eguinda batez ere Seguidilla ta araco Aria edo Copra aundi aetan bada secula alacoric nola ecusi ere ez nevan, ecin asmatu nevan; ta arc berriz nola iñunciac ere eguiten daquian, asco daqui ta guizon jaquintsu bat da. Soñua edo soplea ez da nerea, baña Provincian diran Maissuric pamatuenai eraguin diet. Melon anchinaco Organista buapo arc, ta Lorencho danchariac biac alcar arturic atera deve».

Iru otsaldi luzeak egin zituan Luisa lekaimiak. Ze ikusirik bai dute, bai izkinde aldez baita ere olerkien aldez. Artzayaren kanta, da irugařena. Zein polita, ta sein mamitsua! Erabiltzen ditu gora bera Idazti deunak Kristo'ri damazkion itzak, ta artzayen aoan: (Filis ta Tiris dira artzayak; izenez biñipin ez euskaldunak) eus-

keraz ederki zerausten duen artzayen aoan Jesukristo'ren gorespenak ipintzen ditu. Azkeneko jañi zituan Copla jostalluak. Kristo'ren etoñerakin dana obeagotu dala dirudi, ta lenago goñotoak eta guda zeuden aldean pake amaigabeakoa etoñia zaigu. Aitu itzatzute:

COPLA JOSTALLUAC

Essangundu Munduac
Jesus jayo dena;
ain dago mudatua
ez dirudi lena:
Len gucia zan pena
negar, naibagueac,
ta orain atzeguin, gusto
Algara, farreac.

Gorroto errieta,
auciac ta guerra,
gaitzac, gose, guezur, ta
intencio oquerrac:
juanic: ya ezdago
eceren bildurric
ta ala dago Mundua
Ceru bat eguiñic.

Abogadu, escribau,
eta Mericoac,
Medicu, Barbero ta
Boticarioac,
ez dira bear; ta argatic
izango da sarri
Hipocrates gajoa
Saguen janari.

Ezpatac eta lantzac eta
beste arma guziac
erossitzen dituzte
errementariac:

ta alferrikan ez dedin
galdu burni ura
empleatzera diaz
gure provechura.

Achur, burdiñara ta
golde biurturic,
necazari languñac
ongui guiaturic:
emango digu lurrac
garia ta artoa,
gastaña, sagardoa
ta ardo naicoa.

Garia eta artoa
merque ta ugariro
gaztaña ta sagarra
barriz urte oro:
ta Ardoac galdurican
lengo malicia
ez gaitu moscortuco,
edan, cia, cia.

Ez du onezquero essango
guezurric batere,
egui essango dute
dendariac ere:
juanda emendic trampa,
ta fede gaiztoa,
ya ur bague saltzen da
Tabernan ardoa.

Bas arteco Pistiaac
malso, malso eguiñic
ez dute ya alcar jaten,
ta ain guichi guizonic:
Bat eguiñic guciac
elcarren artean
vici dira etsai gabe
contentuz baquean.

Otsoa eta ardia
celai zabalean
sarri ecusten dira
biac jolasean:
Alberdanian chita
azariarequin,
Portuguesa laztanga
Castelaubarequin.

Aujen bai dala eguiaz
dempora urrescoa
ta ez len Coplari zarrac
erausitacoa.
Orain ayen amessac
egui sorturic
ecusten adiguera
pozez soraturic.

Baña canta berri au
gueicho luzatu da
nere estarri tristea
ya urratu da:
Naiago det isildu
catarratu baño.
Agur nere genteac
urrengo urteraño.

Nola Azkoiti'ko eleiz nagusian abestuko ote ziran ebesti auek
ez dakigu; berak bizi ba'litz erakusiko liguke nai-onez, beronek
esaten zuan da:

«... ez dide cantatzen ventajatic emango ez batac, eta ez bezceac;
ta ala icasí nai devan guzia ez dauca ni gana etortzea baño, ta nic
berealeje eracusico diot; bada estarri garbi garbia ez badet ere
belarriac galantac ditut».

Ez dakit ia Sor Maria Luisa'k beste urteetan egin ta irarí ote
zituan beste alako abestiak; ba liteke; Azkoiti'ko mojeen artean,
dirudienez biñipin ba ziran da onelakoak egiten zituzten beste
batzuek. Ango Brijidetakoa zan Mari Ignaci Cruz ta Zabala,
ta ark ere egiten zituan gabonetan onelako abesti ta olerki,
mojak abestutzeko noski. Batzuetan ordea erdera ta euskera
bilduta zeundenak egiten zituan; paper zarak erabilirik onelako
batzuek bilatu ditut. Erastasuna aundia bai zeukan ark ere, baño
gusto txar orek dana alperik galtzen zuan.

Bi edo iru zatitxo emen ipintzea naiko zaigu noski. Mila-
saspiregun-ta-larogeigarren urterako egin zituenak, ala asten dira:

Un niño muy hermoso
ageritu emen da,
en nuestro portal viejo
guelditu vide da,
vamos todos a prisa
bera icustera,
sin que nadie se quede
atzera beguira.

Este niño tan bello
nondic etorri da?
dicen que es italiano,
andic Madridera,

de Madrid ha venido
gure portalera,
sea de donde fuere
orain gurea da.

Sea visto en el mundo
edertasunic?
Yo no a lo menos
onelacoric;
según esso este niño
ez dator lurretic
es cosa mui cierta
jechi dala cerutic.

Onelakoak gutxi gora bera, batez ere euskera utsez egiñak, abestu oi ziran gure alderdiko eliz geyenetan. Oregatik askoetan iraitzen ziran ta gaur galdu ba dira orduko paper geyenak oraindik ba diraute ez gutxi. Donosti'ko Santa Mari'ko elizan mila saspiregun ta larogei-ta-iruan abesten ziranak ikusi ditut, ta geyegi ez luzatzeagatik ta dena era batekoa ez egiteagatik esaten ez ditut. Migel Jose Iruña zan bertako Maisu-Capila — ordun esaten zan bezela — ta ark ipiñi zituan eresteko eran, zortzi-koan beraz. Lotsarik ere ez zuten elizan eguneko eginkizunak jotzea, koplatxo ontan ikusiko dezuten bezela.

Erregue bat bacarric
jaye da Belenen
gayac jayotzen dira
biñaca Madrillen.

Obeditzen diote
biac bacarrari,
biac aitortzen dute
zorra Jaincoari.

Euskerazko lanak ez ziran elizetarako bakañik. Gabonetan noiz bein biñipin egin zan zerbait etxeen baten komedia bezelakotxo bat. Euskeraz egindako komediak ez daukagu oraindik ezer, urte auetako berriak kendu ezker.

Urkixo Julio jaun agurgariak eman zigun Munibe'tar Xabier Maria, Peñaflorida'ko Kondearen komeditxo bat, euskerazko batzuek dakañzkidana. Baña erderazko bilbean sartua. Ez da ala,

nik aurten nerabilela bilatu detana; dana da euskerazkoa, gabone-
tarako egiña.

Egilea nor izan ote zan ez dakit. Izkiaren antzez, emezortzi-
gañen eunkadikoa dala dirudi; nere ustez; eunkadiaren erdi-alde-
koa. Bereala burura etorri zitzaidan Munibe'ren izena; ta besterik
ez jakin arte, usantzen det, azkoitia ura «SOCIEDAD VASCONGADA»
deritzaionaren eragilea, izan ote zan gure euskelzalia. Ez da ez
Azkoiti'ko izkuntza, baizik bizkaitarena; baño Bergara'n ta
Markina'n nola ibili zan, ez da ori nere ustez berak egiteko era-
gozpen aundirik. Dana dala, ona emen aren idarikia, besterik
orain ezin nezaizuke ta.

Ama' urteko, mo'oitza egin zion bati, nai izan zion jabeak
bere mo'oitzez ordaindu; ta esan zion: ordaintzat nere iru ala-
been bat eskontzarako artu ezazu. Iru alabak ziran: Aldontza, Ki-
teri ta Sabina. Aldontza artu zuan, ez ordea Aldontza'ren maite-
tasuna; ala bada bildu zituan irurak be'iro aukeratzeko. Besteen
maitalariak atera zitzaizkioten, ta azkenian bat ere gabe
gelditu zan mo'oi gixa-gajoa. Eriko izkuntza erexian dago,
giza-seme agerikideak *ika* geyenetan dagite. Len bait len, Jain-
koak lagun, aterako degu danok ezagutu dezaten ya be'egun urte
za' dan jostalū polī au, oraingo aintzokilari autsuen artean,
astiz biñipin, au'elaria izan dedin.

Leyzatarā zan euskelzale bat oraindik ezagutu gabekoa,
Zabaleta'ta' Anjel Vicente Mila-saspireun-ta-larogei-ta-lauan,
joñailaren ogei ta-bian jayo zan. Txikitandik noski apeztarako
gertua zegolarik Iruña'n bere apaiz-gaitasuna igaro ezkerro apaiza
egin zan. Leyza'n bertan apaiz-buru egon ote zan ala ez, ez dakit,
bai ordea Leyza'n bertan itzaldi batzuek egin zituela, Leyza'ko
izkuntza ber-beran. Zorionez auetatik ze' edo ze' oraindaño
gorde zaigu. Izkinlari jakintsuentzat gai ta uste ugaria datzaye
itzaldi auetan, bai aditzaren erabilkundean, baita ere itzen ta
izkintzen ebakian.

Zenbait gaur eñiak galdu dituan itzak daka'zki: *egaracitu*
(hacer volar), *eraiki* (levantar), *erakari* (hacer traer), *esnarazi*

(hacer despertar), *erazaki* (prender); zenbat aditzaren erabilkunde naban oraindño eldu ez diranak: *iduritu bazitzioan* (les pareció), *ez dakioala elizen sartzen utzi* (que no les dejen entrar en la iglesia), *ceñi adierazi nai niokea* (a los cuales quisiera dar a entender), *barkatzen dazkioa animei ofensak* (les perdonan a las almas las ofensas), *zenbat pena soñko zayoa* (*soñko zayote*), *bazutea bada* (si estáis pues), *sentituba zaratea* (si os habéis sentido), *ayek dioa* (dicen aquellos); zenbat erikoi berezikoak: *naituzun* (*nai dituzun*), *bigunyu* (*bigundu*), *escadiziogun* (pidamos), *inyarsu* (*indartzu*), *orainyi* (*oraindik*), *onek jakinyu zunen* (cuando este supo), *luñoa* (maldición), *txioñtu* (quemar).

Mila sortzireun ta amabostgaréngo urtean bota zuan Leyza'n animen eliz-itzaldia, ta an, ta beste gutxietan dakarzki auek ta beste asko ere. Gero, apaiza urte makiña bat izanda gero, joan zan Madrid'era ta Jesus'en Lagundian sartu zan. Loyola'n sazpi urte egon zan, euskerazko izlari ta aitorlari, gero nausi ta eretoñe, ta andik Españi'ko gobernuak Madrid'en prailiak erail ta Españi guzitik bota zituztenean; beste asko bezela, bakañik ibili zan Bidasoa'ren bi alderdietan. Ciboure'n batez ere urte askotan an euskeraz noski ango euskeldunei ere izlari ta aitorlari bezela. Ciboure'n ala Leyza'n il zan ez dakit. Ala ere utsi zitun edo norbaitek bildu zituan aren paper batzuek ta batzuk Leyza'ko izkuntzan, beste batzuk Azpeiti'ko eran oraindik gorde dira ta Jainkoak lagun, buruan onik daukatena ageñtu beañ da.

Euskera bazteñtzen dijoala diotenai, ta zabaltzeko alik ez dala daraustenai, nik irakuñiko nien Loyola'n goñdetzen dan, ta neronek irakuñiko detan idazki au.

Mendiburu'tañ Sebastian Aba aguñgarñ, oiañzuañ, Napañ-a'ko misiolari bikañ, ta euskel idazlarien lenenetakoena da. Jesus'en Lagundian sañtu ezkerro Salamanca'n ta Medina'n euskera aztu zuan, ta bere osaba Lecuna'tañ Sebastian'i, Azkoiti'tik euskeraz idazten, ta euskeraz erantzuteko eragiten zionari, erantzun zion erderaz, nik euskeraz ditzuten auxé.

«Osaba ta jauna: poz ta atsegin aundiz aritu nuan zure idazkia, bai zeroŕek egiten zinizkidan ongiñagatik — zure on-nai ta kemenagandik besterik itxarotu ezin ez ba nezake ere — bai ta ere zure izkuntza santuan dagizun azaldura sonatsuagatik; uste ez nuan-ta, zeroŕek an zesaikidazuna ageŕtzeko alako itz ta esakera egoki arkitu litezkenik. Ni, itz ta izkera auetan oso atseatua nagolako, eta zuk arapatu ez nazazun euskerazko utseetan, beartu naiz erdaraz erantzuten; diruditalako onetan ain atseratua ez nagola...»

Idazki au eman da, amabi urte geroago, dazauzuten idazki ederak egin zituan ta Larāmendi Abaren ain gorezpen aundia irabazi zuan.

Amaitzeko gogoratuko dizkitzuetet Kardaberaz Austin abaren itz eder batzuek. Bere «*euskeraren berri onac*» zeritzaion idaztian dakarzuki. Ona emen:

«Gure eusquerac baster oyetan orrelako gizaseme aundien patu onik ez du izan. Baña latin ta griegoak asko jakiñen ditxa ta glori ori izan badute: bere modure marabila chikiago ez da, baizik miragarritzko prodigio aundiagoa, nola euskera soil-soil, bakarrik, edo nik ez dakit nola, bizirik ain beste sekuletan egon dan ta dagoen: ain berez ta beregan, ain argi ta garbi, bere erio ta arerio guzien damu gorri gaistoan ba da ere. Ala ere, asko egunekin euskera galdu da. Baña ori ez da euskararen, ez bada euskaldunen desonra: bada oiek politu, apaindu ta edertu biarrean, lotsarik gabe berak, bere nagitasunez itsustu, larrutu ta desegin izandu dute...

«Baño gure pobretxo on askoren animak salbatzeko euskarak burua jasotzea Jaincoak nai du: gure baserrietan gende prestuak dirauten artean euskarak iraungo du...

«Zer lotsa gaisto itsutsiagorik Euskaldun galtzadun edo gizon egin bat, lau errengloi euskeraz ezin irakurririk, ez atsera, ta ez aurrera, lotu-ta ikustea baño? Ta ori guzia zergatik? Ain aisa ta erraz lau egunean libru bat irakurtzen, ez eguin edo jardutzeagatik. Lau eguneko ejerzizio pixka batekin seguru erdaraz bezala, edo ausago euskera irakurten eguingo zera; eguin ta irakurri ta nekerik ta lotsarik ez dago.

«Emen guraso ta maisuak palta aundi bat erremediatu bear dute, ta gure euskerari oraindano mesede gueiago eguin. Gendeen artean beste lenguagerik euskera baño ditxa gabekoarik ez da ikusi, ta gure jato-

rrizko edo jaiotzako izkera ez balitz bezala, giza artetik kendu ta lurpean ondatu nai dute, ta eskoletan sortija edo siñalekin azote ta kastinguakin eragotsi nai dute. Zer erokeria itsuagorik au baño? Euskaldun prestuak ez arren orrelako ofensarik zuen lenengo ta beti bear dezuten euskerari eguin».

Auek dira Kardaberaz Abak esanak; orain garai artan baño askoz ta askoz egiazkoagoak. Noiz esango ote degu Etxepare Bernardo junarek esan zuana orain ia lauregun urte:

*Heuscara da campora,
eta goacen oro dançara..?*

Azpiazu'tar Joakin, S. J.

O Ó E A G A

I

Euskal - orube - ederen zatza,
erne dirauzun, ene Oíeaga,
Auñemenditik pike ta apala
beruntz zatozen alor-egala;
euskaldun zaíen babes - tokiya,
beriyen saroi maitagaíiya!

Guda-sasoyan, jatzaíe griñan,
sukaí-sukaíti gaztelu ziñan...
Antziña, orok auíez zenkusten,
altzairu zaíak aíz zoíuzten...
Muño-gañetan enboíak sutan,
ta zure seme oron eskutan:
kirtena beruntz, altzairu gora,
gudan beaí zan euskal - aizkora.

Pixtu zenuen zure kolkuan,
(ta etsayak garaiz igari zuan)
erai-eraiko meatz-txingara,
ta orduan lengo gaztelu zara,
oro jari zan su eta laño,
goitik asi-ta beko luño.

Berotu ziran menditar ayek:
batzuek ezetz... besteak bayetz...
abek, irintza... anitzek dear...
Euskal-gizonak batetu bear,
etsaya noski urean zan-da.

Eldu zen laxter gudaldi-txanda!..
ta ene bordaka seme maitiak,
astindu zitun etxe-atiak,
eskuan zeukan euskal-makilaz
ta ukabil ertzi borobirilaz...

Zere semetxo maitetxo arek,
igaro zitun txara ta larek,
txabolik-txabol, bordarik-borda...
ta guda zela oroi-igor-da,
ortza-karaka, ta asnes itotzen,
ene maitea uruti joan zen!

Uruti!.. Noruntz?... ¿Zer ote dabil
emengo ta ango gizozteak bil?..
¿Zer burubide, elburu, garats...
ene maiteak egun da gabaz?..

Mendiyen babes ta alor-ertzean,
laga zituen sarats batean,
ainbet arkume, ainbet bildotxa!..

ta alda zitzayon bere biyotza
beste lanbide garatzetara...

Sartu ziren ba bildur ta ikara
keska ta lañi, artaldi artan:
artzaya urun, ekaitza bertan...
¿Bildotx gaxuak, noruntz igeska,
ayen lezate beraben keska?..
Artzaya non da? ¿Nora da iges
beñere otu etzayon bidez?

.....

Ongi zenekin, non zen artzaya,
ongi zenekin, ene Oñeaga!..
Zuk agindu-ta, arinki aski,
gaberdireko oyetik jeiki,
ta eguzki-ixpi pix-pixtutzetan,
an zen orduko azken-mugetan:
itxaso-arte, dear ta dear!..
gudara deika zuzen da zear...
Garbi entzun zen aren irintzi,
basorik-baso, mendirik-mendi!..

II

Iruña aldetik badator,
auts eta zakañ betea
Karlo Maño'ren oztea:
Zaldi ta gurdi ugari,
anei-aneika gudari:
eren aiztoak agiri,
geñetik goruntz zutiri,
ta eguzki galdan, erpiñak
bekaitzez diz-diz egiñak.

¿Zertara datoz, ta nondik
gure zelayen albotik:
aurpegi, autsez beterik;
zaldi ta beor, urdurik?
ta oñezko gizon guziyak
izkilu zorotz josiya,
galtza ta soñak zilarak,
altzairuz beriz gangarak,
ta aro ta zutik burua
burdin-ozkolan sartua.

Ainbeste arotz, ainbeste!..
ainbeste gizon antuste,
iñork bezanbat ez uste,
gure mendiyak dakuste!

Ikusi ditu artzayak,
mendi-zaitzale ernayak,
onuntz datozen etsayak,
gizon mardul ta garayak...
bañan arkaitz ta mendiyan,
Euskal-eriko sendiyan,
ez da mendetan gorantzi,
bildurik danik erantzi
ta urun edako mugetan.

Ez da goyetan sortua
gizon koldar ta lotua!..

Euskaldun gizon osoa,
mendi-goyetan jayoa
etsayen aurre dijoa:
burdinik gabe besoa,
bilotsik ukalondoa,

aizalde bere kolkoa,
zankoak, oyal-mantañez...
esku-artean, ezeñez,
ez bada aizkora geñiyan...
zer gerta ere, agiyan,
bi, lau, bost edo sei ari
zoñoan ditu ezañi...

Antziña, Dabid artzayak
garaitu zuen Goliat,
ta artako aski zitzayon
zoñoan zeman ari bat...

Karlo Maño'ren oztea,
su eta gañez austeak,
oso zen garats bikaña...
gizonak eginkor aña!..

Bañan jaiki zen ain goibel
Oreaga'ko Israel!..
ta ari kaskartxo pitiña,
aundi zen laxter egiña!..

¿Zer gerta zen ta zer jazo
mendi, arobi ta baso,
ibai, ereka, bidaso,
Oreaga'tikan auzo?

Jaunaren naimen goitziak!..
zetozen etsai guziyak,
atzeman ditu bere azpiyan
Ibañeta'ko ariyak!..

III

Euskal-orubeik ederén
ernari zauden Israel,
Añamendi'tik apala,
beruntz zatozen egala,
euskaldun zaren tokiya,
alorte maitagarriya!

Antziña, orok zekusten
aizkora zarak zoruzten:
mendiyan, enborak sutan
zure semeen eskutan;
geritik galtzarbe gora
gudan bear zen aizkora.

Orain etzera gudari...
orain otoitzez Jaunari,
lengo arkaitzetan bertan,
Gurutze baten aurrean,
auspez etzan-da lurrean,
zerurontz zagoz eskale,
ta Euskal-eriko zaitzale.

Etzera lengo gaztea,
indar ta adorez betea:
burua soila, adatsa zuri,
garon-gañean elura,
geri ta bizkar makuia,
doi-doi zabilta bakaria,
ta artako ere beara
onaren lagun, lizara...
Ordoitu zaitzu aizkora;
ez dezu lengo ederik:

itxura, aurpegi, jazkerik...
Soñeko, beriz dakuzut,
zaí eta sisak zirpiya,
lekaime baten jantziya.

Ene Oíreaga maitea
¿non dezu lengo semea
etxe-beteko mutil edeía,
orma gañeko lorea?

.....
.....

Ez da mendiyan lañorik...
ez dago sutan enboírik...
lekaime zaía otoitz aldiyan
elizan uxkuí-uxkuírik...

Eiz-kearen lañoa,
ormetan goruntz dijoa,
ta oíren tartean otoitza:
otoitz xamurti, goxoa,
bero, sakondo, pleitsua,
ene artzayak atsekabetan
negaíez berak sortua...

.....

Ene Jaungoiko Goitsua
zuri bakaírik goi-aintza!..
¡Euskaldun oro zure besoak
zorionean sar gaitza!

INTZAGARAI.

Doneztebeko Euskalegunen amaitzat

ERITAR MAITEAK:

Igaz lenean Durangon izan ginituen-euskalegunak bi agurén erdian asi ta bizi ta amaitu zizkigun. Aurtengo euskalegun auek ere alaber bi agurén artean erne ta zabaldu ta burutu zaizkigu. Lenengo agurá uriko alkateak Euskaltzaindiari egina izaten da; bigarrena Euskaltzaindiak uriko nagusiari zuzentzen diona. Lenengoa eskeintzazkoa izan oi dugu; bigarrena, esker-usainduna. Emengo alkatearena entzun zenduten: beroa izan zan, sutsua, biotzaren erdi-erditikoa, gora ta gora begira egindako agurá. Nere agur au ¿ezotezaizute udaren atzetiko negua bezelako otza ta egunaren ondoko gauaren antzeko iluna izango? Enuke nai. Eztute beintzat ez Doneztebek ez bere alkate eri-maiteak onelako erantzumenik merezi.

Gu euskaltzainok sortu-beñi ginalarik, Napañoako euskaltzain ezindu baten ordezt beste napar bat autatzean (gure lankide argi ta sutsu Intzako seme A. Damaso zen euskaltzain beñi au). Napañoara begira yañi ginan ta Elizondoko udaletxea (uriko etxea) artu genuen beronen seaskatzat. Bigarren euskalegun auek ospatzeko, beñiz Napañoara etortzerakoan, beste uri ikusgarñi

txanbelin bat autatu dugu. Guregatik ezin esan diteke eñiak kantatzen duen arako:

*Ezkongaietan zerbait banintzan,
ezkondu-eta ezer ez:
eder-zalea banintzan ere,
aspertu nintzan edereez.*

Gu ez Elizondon ez Donezteben ezkera edereez aspertu. Orduan ta orain abegi txeratsu ta añera samura egin ziguten ta digute, bai uri artako ta onetako nagusiak, bai uritarak berak ere. Izan diteke gure buruak dituen ile erdi-urdir erdi-beltzak zuztarez galtzea. Emengo oroitzapen auek ordea bein ere eztitu galduko.

Alkate jauna: euskaltzain guzioen izenean eskerik samur ta sakonenak ar itzatzu ta zure ardurapeko uritxo txukun eder mai-tagari onek ere gogo onez ar bitza. ¿Esatera noakizuten nere uste au egiaz gainetikoa ote da? Gure esker-emate onetan noiz-bait Euskaleri osoak lagun egingo digu. Itz auek belariratzuz norbaiti bear bada burmuñartean gogamentxo au erne aldakio. ¿Itz egokirik otedu euskera zarak erderazko *exagerar* adierazteko? Bai, badu ta bat baino geiago ditu. Hasparen-aldean *bapikatu* erabili oi dute. *Bat*-en ordeaz *bi* esatea agertzen du itz onek. Etorkizunean nere ustez Euskaleri osoa Donezteberi eskertsu izango dakiola entzutean, beste norbaitek gaineratu dezake noski Hasparen-aldean *exagerar* «*bapikatu edo bat bidakatu*», baldin bada, Bizkaiko itsasaldean «*batamarkatu*» ezoteden. ¿Zer gertatu da egun auetan emen etorkizunari esker-galdezka dagoen gauzarik?

Emen entzun ditugun lanak bata zein bestea belarientzat gozogari ziran bezela pozgari izan ditu gure biotzak. EGUZKITZAREN *Lizara*ga, GOYENETXE-ren *Azpilkueta*, APEZTEGIA apezgaiaren lan gartsu irukoitz hura, ANGEL IRIGARAI-ren *Lakoizketa*, INTZAGARAI-ren *Oreaga*, AZPIAZUK auspetik atera dizkigun olerki polit aiek, Iruñako andere euskaldun beñi ta entzungari izan

dugun JULIA ZABALETA-ren itzalditxo, LIZARTZA Kaputxinoa-ren *Mendiburu*, Lekarozko neskata etoritsuaren lan atsegina, egun goizean gure A. DAMASO-k zuzendu digun itzaldi edera, FERMIN IRIGARAI-ren lan *Napañako Eranerak*, ZALBA jaunaren *Agoteak Napaño'an*, itz batean oro, emen entzunak izan diran lan guziak, artarakoak eta egokiak izan diralako, liburu bat eginez, âl bezain laster argitaratuko ditugu. ¿Zein sortuko da ordea, etorkizunari begira; artzekodun bat zordunaren etxean agertzen danez, eska-bidetsu ta galdekizupuz betea? ¿zein? gizonak... gure Ama Euskaleria, Ama dudalako maite-maite dut; Ama ezpanu ere eza-gutuz geroz laztan izango nuke eta ezertxotan ere ez tut mindu nai. Bere egokitasun on guzi-guziak ezagutu ta ezagutarazteko astia nai nuke. Eztut alabainan eskubiderik, Ama dudala esanta, bereak eztiran egokitasunak bereak bailiran agertzeko.

Fraile izandako Aita-santu bati, Erromako agiritaldi artan yañi-beñi zelarik, bere ama, ikuzle (lavandera) zen emakume txiro beartsua, *duquesa* bat bezelaxe apaindua ekañi zioten. Pozik yetsi zan gizon andia Aita-santu zanez geroztik len aldiz bere gurasoa ikustera; bainan arako parpaila ta pitxi ta izañariz orni-tua ikusi zuenean, bere ingurukoai: «emakume apain ori ez tut nik ama», esan zien; «ekañ ezadazute zen bezelakoa». Eta andik aterata, soñeko ta apaingari aro ta arotz aiek erantziz, bere len-goak yauntzarazi zizkiotenean: «au bai, au ama dut», esan zuen. Ama zuen eta poz-pozik besarkatu zuen seme andiak.

Nik gaur gure Euskaleria zuen begien aurrean, China bezain urzaletzat, Alemania bezelatsuko yakintsu ta irakurle anditzat, beinolako Greziaren antzeko asmalaritzat ager baneza, jamaika entzulek esan lezakete! «¡Ori gure Ama! Ez, eñi ori ezta gure Ama!» Euskaleria. ¡Urzalea! Belgica ta Dinamarca ta bestetxoren bat kenduz geroz, ¿non da, lurrez lur ta gizonez gizon beintzat, non da gure eñi zartxo au bezain katalingoñi ta pañar zalerik? ¡Asmalaria, irakurlea!

Zuen uste orei gaineratu dezaioedan nerea. Nere aburuz Don Miguel de Cervantes Saavedra, Alcalan orain iru mende sortu

izan-bearean, gure egunotan eta Basaburuko baso-urixoren batean yaio ta *El Ingenioso Hidalgo* euskeraz idatzi balu, etorkizunak etzuten esker aundirik erakutsiko, etorkizun urko ta gure ondoren laxter agertuko denak beintzat. Orain dirala bi ilabete il dakigun gure Euskaltzain argi ta maitagarri Eleizaldek, beste idazki batzuren artean *Landibai* deritzaion gertirudi bat (novela bat) egiteko gogoa artu zuen eta gure eriak irakuriko bazuen erderaz asi ta amaitu zuen bere lana; eta ala ere liburu orok urte batzuk bizkarean eta bere barenean gatza ugari izanaren, bigarren elaztaldirik (edizionerik) eztu oraindano ezagutu.

Emen irakurri diran lanak eta azaltzen ari naizen idazkitxo onek urten urteetan izango otedute Basaburuko nere Cervantesek izango elukean abegi ona; aiera txeratsu samura? Eztut uste. Zerengatik, ordea, esan otedizutet Euskaleri osoa Donezteberi noizbait eskertsu izango dakiola? Beste zer andirik erne oteda uri lirain txukun onetan?

Euskaldunak: nere iritzia nere barutik azaldatu dezadanean, etzatzute jotoil iri-karkaila asots andikorik ortz-artetik zuek atera. Egun auetan emen etorkizunari itsatsirik gelditu zaiguna izena baiño izatea politago duen zerbait da, *Tarapatan* deritzaion dantzatxoa.

Begira, gizonak: Ez aurzaroan, ez nerabezaroan (nerabezaroa Napañoako ibai batzuetan *adolescencia*) ez aur ta mutikotan, ezta gaztezarroan ere izan enaizena, orain, zartzaroko atariaz, auferatu baino zutik gelditzea naiago nukeala bizi naizelarik, ao-bero egin otenaiz?

Orain lau bat ilabete emengo aginpidedunak ezagutu ta batzartegiak ikustera etorri nintzanean, alkatea lagun nuela uriko antzelari funfuneroarengana eldutxo bat egin nuen:

«—Baoteda emen dantza berexirik?

—Baziren, — erantzun zidan Anastasio onak, — orain ordea ilak dire.

—Nolakoak ziran dantzaki oriek? Jo itzatzu jotoil!»

Jo zizkidan, papereratu nituen eta are bai are alkateari es-

katu nion dantza oñei bizi beria emateko alegin osoa egin zezala.

Doneztebearak: zerok zeronez, inongo ta inoren bitartekotasunik gabe, zeron kabuz il bat zoragariki piztu dezutenez geroz, eri ta minkor, indargabe ta aul duzuten izkuntza zañ, Napañoako erege aundienak beren menpekoai eleñaten zieten mintzo edera senda ezazute. Zuek, napañ ta euskaldun zintzo bezela, benebenetan, zinez ta minez nai baldin baduzute, zuen eskueran duzute izkera ta erñaren osasuna.

¿Ezalduzute lan au zeron gain artu nai? Artu nai izan ezik, etorkizunak eztu zuentzat eskerik izango, onelako zerbait esan bai: «Doneztebearen euskalduntasuna belaun ta zango, txistu ta funfunetan soil-soilik bizi da».

Onelakorik zuek eta zuen ondorengoak entzun eztezaten asi zaitezte lanean. Gogozko lanak, arimarenak, ekinago ta gozoago izaten dira. Gizonak: baditeke Donezteben ere euskerak etsaiak izatea. Noek iru seme izan zituen, orotarikoak ziran irurak; bata gizon zurien aita, bestea gizon orien iturburua, irugarrena gizon larñ-beltzen atsaña. Euskalerñak dituen miloi ta erdi seme-alaba artean askotxo arkitzen dira galdera au noiztanka egiten dutenak. ¿Zertarakoa da euskera zañ ta xar ori? Bizi izateko jan bear da, dirua irabazi bear da. ¿Zeinek irabazten ditu ordea ondasun oriek euskeraren bidez? Badire ta ez gitxi irabazten dituztenak; baina inñortxo ezpalitz ere; gure Jesus maiteak deabruari erantzun ziona esan dezaiekete euskaldun motz erdalzale oiei. *Non e solo pane vivit homo.* «Ogi utsez, yanari soilez ezta gizona bizi». Sabela ta sakela (poltsa) beti gogoan dituela bizi diran gizonak obe luke te gure larñ ta pentzetako bildotx ta antxume izateko yaio balira. Lenago etzan orain beste lan egin bear euskerari bizia emateko. Gure mendi eskerga txut eta bizkartñuak lengo mende ta gizaldi-etan euskera gorde zigutenak, orain galdu dute beren indarñik geiena. Bideak egiteko zulatzen dituzte ta bat ere nekatu gabe non nai sartzen zaizkigu euskera iltzera datozkigunak. Gorbea, Aizkoñi, Ernio, Oiz, Pagasañi, Auza, Ori, Belate, Auñemendi, Izpegi: zuei ta zuen beste lagun askori zor diegu gure euskera

zañago ta ederago dirudien mintzaiera berdingabe au bizirik gure buru ta biotzean bizi izatea. Beste aldi batez Davidek, Gelboe mendietan errege Saulek eriotzea arkitu zuelako, gaitzetsi ta mardikatu egin zituen, *Montes Gelboe* eranez *nec vos nec pluvia veniant super vos*. (II Reg. I-21). «Ez intzek ez eurik eztitzala busti ta gozatu zuen eriak». Guk aldiz gure mendi eder oiei gure onespena (benedizioa) onela zuzendu dezaiekegu. «Aurten oraindik orain Japonen mendi ta ugarte osoak iretsi dituzten lurrikara aiek ezpekizute azalean ere urakadatxo bakar bat egin; aitzitik neguan elur sendagarriak, udaberri ta udazkenean batez ere Gelboetik iges egin zuten euri aiek zuengana betoz ta zuen eraiak mardulduz aritz ta pago, ler ta izai, altz eta uraritz ezkuñez ta urrez ta nolanaiko arnariz ongi beteak eldu ta zoritu bitez; eta onezaz gainera astean beintxotan egungo eguzki eder onek gozatu dezaizutela lurak ematen dizkizuten muñ zuri zuek odol duzuten muñ bañenetiko ori.

Mendi oriek gure egunetan lengo indarrik, lengo gordebiderik ezpadute ¿zer da egitea gure euskera, toki askotan aul ta makal bizi zaigun euskera zañ oni indarra emateko? Guk gerok egin bear izango ditugu gure auretikook egiten etzituzten aleginak eta azkaldiak. ¿Nola?

Doneztebeko alkate yauna: uri lirain ta maitagarri onetan neskatxentzako eskola bat duzute. Lau monja dira ikasgu oretan aur oriek argitzeko arduradunak: laurak erdaldunak. Erriak, alkate zaituen aldefik, zure ta beste gizon eri maite batzuen eskuetan utzi du ikasgu (eskola) oren zaingoa (patronatua). Nik inoiz gizoni eskari samurrik egin badiot, samurrena oraintxe zuri zuzentzeko nai nuke. Euskaltzaindiaren izenean biotzaren bañen-bañenetik eskatzen dizut añen bai añen, zuen ardurapeko eskola oretan bi aizpa euskaldun bederen izan diteztela, aurai kristau-ikasbidea (dotrina) ta beste zerbañto irakatsi ta beren yolasetan astean iru bat egunez euskeraz alkañi mintzatu al izateko.

Mutikoak, oiek ere noizbait, berantegi ezten urteren batean, len bai len obeki, euskaldundu ditezten zerbañ bururatuko daki-

zute. Eztuzute, anai maiteak, uste au emen eginez geroz laxter. Beran ta Lesakan ta Elizondon ta beste uritxo askotan beste onenbertze egingo luketela? ¿Ago-beroa, bapikatzaillea izan ote-naiz jaun-andreak, etorkizunean Euskaleri osoa Donezteberi eskertsu izango dakiola esan dudanean?

Asi zaitezte lan eñaz-eñaz oñetan ta bear bada nik uste baiño ere lenago argi egingo dio Donezteberi egun zoritsu oñek, eta orduan alde orotako euskaldunak esan dezakete: gure euskera zâr birgaztetu au inoiz bein ere etzaigu ilko. Ala biz.

Donezteben 9 - IX - 1923.

A Z K U E k .

